

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI**

İTALYA'NIN LİBYA POLİTİKASI

**Mert KARA
1830259005**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ATATORUN**

ISPARTA - 2023

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İtalya’nın Libya Politikası”adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Mert KARA

25/01/2023

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Mert KARA
Öğrenci Numarası	1830259005
Enstitü Ana Bilim Dalı	Avrupa Birliği Çalışmaları
Programı	Avrupa Birliği Çalışmaları
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ATATORUN
Tez Başlığı	İTALYA'NIN LİBYA POLİTİKASI
Turnitin Ödev Numarası	1983497456

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 122 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 17/12/2022 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesininin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 2'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

25/01/2023

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ATATORUN

ÖZET

Libya'da İtalyan sömürgeciliğinin başladığı 1911 yılından günümüze kadarki süreçte İtalya, bu ülkeye karşı değişkenlik gösteren politikalar izlemiştir. Söz konusu politikalar, İtalya'da ortaya çıkan gelişmelerden etkilenmekle birlikte özünde pragmatist bir yaklaşıma dayanmış ve İtalya'nın enerji, ticaret, göç ve güvenlik çıkarları ön planda tutulmuştur. Bu yaklaşım, gerek Libya'da Kaddafi döneminde gerekse Kaddafi sonrasındaki iç savaş döneminde sürmüştür. Libya'da daimi barış, güvenlik ve istikrarın sağlanmasının İtalya'nın çıkarları açısından ne derece önemli olduğu iç savaşla birlikte yeniden anlaşılmıştır.

Bu çalışmada İtalya'nın Libya üzerindeki çıkarları dikkate alınarak tarihsel süreç içerisinde Libya'ya karşı izlediği politikalar çeşitli boyutlarıyla ele alınacak, bu politikalar gerekçe ve yansımalarıyla birlikte ifade edilecektir. Sömürge döneminden bu yana Libya'da yaşanan gelişmeler açıklanacak ve bu gelişmeler ışığında İtalya'nın Libya politikası değerlendirilecektir. Ayrıca İtalya'nın Libya'ya yönelik sömürge ve sonrasındaki dönemlerde sergilediği yaklaşım göz önünde tutularak Libya'nın geleceği ve istikrarı için ne gibi roller üstlenebileceği, nasıl bir politika izleyebileceği üzerine çeşitli öngörülerde bulunulacaktır. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı bu çalışmada Türkçe eserlerin yanı sıra İngilizce, İtalyanca ve Fransızca kaynaklardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İtalya, Libya, Kaddafi, İç Savaş, Dış Politika

(KARA, Mert, *Italy's Libya Policy*, Master's Thesis, Isparta, 2023)

ABSTRACT

During the period which lasted from 1911, when Italian colonialism began in Libya, until today Italy has pursued varying policies with respect to this country. Although these policies were influenced by the developments that emerged in Italy, they were in essence based on a pragmatic approach and Italy's interests on energy, trade, migration and security matters were prioritized. This approach continued both during the Gaddafi era and the post-Gaddafi civil war period in Libya. Together with the civil war, it was seen once again how important it would be to ensure permanent peace, security and stability in Libya for the interests of Italy.

In this study, taking into account the interests of Italy on Libya, Italy's policies towards Libya in the historical process will be covered in various dimensions and these policies will be discussed with their justifications and reflections. The developments in Libya since the colonial period will be explained and in light of these developments, Italy's Libya policy will be evaluated. In addition, taking Italy's approach towards Libya during the colonial and post-colonial period into consideration, various perspectives will be shared on what kind of roles Italy can play and what kind of policies it can carry out for Libya's future and stability. Literature review method was utilized and resources in Turkish, English, Italian and French languages published in various countries were used in this study.

Key Words: Italy, Libya, Gaddafi, Civil War, Foreign Policy

ÖNSÖZ

Literatüre özgün bir katkı sağlamayı amaçladığım “İtalya’nın Libya Politikası” adlı tez çalışmamda, bilgi birikimi ve deneyimleriyle tez yazım sürecimde verdiği destekten ve sağladığı katkılardan dolayı değerli Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ATATORUN’a teşekkürlerimi sunarım. Gösterdiği anlayış, sabır ve fedakarlıktan dolayı annem Zehra TAMER’e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TARİHİ ARKAPLANDA İTALYA’NIN LİBYA POLİTİKASI

1. İTALYAN SÖMÜRGE YÖNETİMİ ALTINDA LİBYA.....	7
2. BAĞIMSIZLIK SONRASI LİBYA’DA GENEL DURUM	14
3. BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNEMDE İTALYA’NIN LİBYA POLİTİKASI	16
4. KADDAFİ İKTİDARI ALTINDA LİBYA	17
5. KADDAFİ İKTİDARI VE İTALYA-LİBYA İLİŞKİLERİ.....	21
5.1. Libya’nın Sömürge Dönemine Yönelik Tazminat Talebi	24
5.2. İtalya’nın 1970’lerde Sürdürdüğü ‘Dengeli Yaklaşım’ Çerçevesinde Aldo Moro’nun ‘Temkinli’ Akdeniz Politikası	25
5.3. İtalya ve Libya Arasındaki Ekonomik İlişkinin Boyutları: Silah, Finansman ve Petrol	27
6. 1980’Lİ YILLARDA ARTAN GERİLİMLER	29
6.1. Batı ile Askeri Gerilimlerin Tırmanışı ve İtalya’nın Tutumu.....	30
6.2. Lampedusa Olayı	32
6.3. Libya’ya Yönelik Yaptırımlarve Lockerbie Faciası	34

2. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İTALYA-LİBYA İLİŞKİLERİ

1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI DÜZEN VE İTALYA’NIN ROLÜ	39
1.1. Dondurulan İlişkileri Normalleştirme Girişimleri ve Dini-Müntasır Ortak Bildirisi	40
1.2. Ambargonun Bitişi.....	43
2. BİNGAZİ ANLAŞMASI’NDAN SONRA İKİLİ İLİŞKİLERİN EKONOMİK VE SİYASİ BOYUTLARI	46

2.1. Libya'nın Uluslararası Topluma Yeniden Entegre Olmasıyla Birlikte İzlediği Enerji Politikası	49
3. İTALYA-LİBYA GÖÇ İŞBİRLİĞİ.....	50
3.1. Bir Göçmen Merkezi Olarak Libya	53
3.2. Göç Konusunun İki Ülke İlişkileri Üzerindeki Etkisi	54

3. BÖLÜM

KADDAFİ SONRASI GELİŞMELER VE İTALYA'NIN POLİTİKASI

1. 2011 YILINDAKİ REJİM KARŞITI AYAKLANMALARDAN ÖNCE LİBYA'DAKİ DURUM	56
2. KADDAFİ SONRASI LİBYA'DA ORTAYA ÇIKAN GÜÇ BOŞLUĞU... 59	59
3. KADDAFİ SONRASI LİBYA VE İÇ SAVAŞ..... 63	63
4. İTALYA'NIN LİBYA'DAKİ İÇ SAVAŞ KARŞISINDAKİ TUTUMU 69	69
5. GENTİLONİ HÜKÜMETİ'NİN LİBYA'DAKİ DURUMA YÖNELİK "MOLEKÜLER YAKLAŞIMI"	74
6. BERLİN BARIŞ SÜRECİ VE İTALYA'NIN ROLÜ	77
7. 2020 YILI VE SONRASINDA LİBYA'DA YAŞANAN GELİŞMELER VE İTALYA'NIN POLİTİKASI.....	80
8. LİBYA'DA KADDAFİ SONRASI DÖNEMDE GÖÇ SORUNU	85
9. LİBYA ÖZELİNDE İTALYA FRANSA REKABETİ	88
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	96
ÖZGEÇMİŞ.....	122

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. 2014 ile 2021 yılları arasında İtalya'ya deniz üzerinden ulaşan göçmenlerin sayısı	86
Tablo 2. 2014 ile 2021 yılları arasında Akdeniz'de hayatını kaybeden göçmen sayısı	86

GİRİŞ

Libya; Kuzey Afrika'nın Akdeniz sahillerinin orta kısmında yer alan, doğusunda Mısır, batısında Tunus ve Cezayir, güneyinde Çad, Nijer ve Sudan ile sınırı bulunan, yüzölçümünün büyük çoğunluğu Sahra çölünün kuzey ve doğu kısmını oluşturan Libya Çölü ile kaplı bir Mağrip ülkesidir. Avrupa, Afrika ve Ortadoğu'nun kavşak noktası olarak nitelendirilebilecek ülke jeopolitik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır. Petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından zengin durumda olan Libya, konumu itibariyle Afrika ile Avrupa arasında bir transit ülke olma özelliğine sahiptir.

Batısında Tiren Denizi, doğusunda Adriyatik Denizi, güneyinde Akdeniz ve kuzeyinde Alp Dağları ile çevrelenen İtalya, Güney Avrupa'da konumlanan bir ülkedir. Gerek İtalya'nın gerekse Libya'nın Akdeniz'e kıyısı bulunması ve birbirleriyle karşı karşıya bir konumda yer almaları itibariyle iki ülkenin birbirlerinin etki alanı dahilinde olduklarını belirtmek mümkündür. İki ülke arasında kara sınırı olmamasına karşın coğrafi yakınlık mevcuttur. Libya, İtalya'nın Afrika kıtasına açılan kapısı olarak da görülebilir.

Libya'daki toplumsal yapı hakkında kısa bir bilgi vermek adına şunları belirtmek mümkündür: Libya'da geçmişten günümüze toplumsal kuruluş işlevi gören kabileler toplumsal ve siyasi hayatı etkileyen temel unsurlardan biri olarak önemli yer tutar (Lamma, 2017, s. 2). Kabileler ve siyasetin iç içe geçtiği ülkede, bireylerin Libya'yı oluşturan ulusa aidiyetinden ziyade belirli bir kabileye aidiyeti ön planda olmuştur. Bu durum ulusal birliğin ve toplumsal bilincin oluşmasını güçleştirmiştir. Ülkede, gerek Senüsi monarşisi gerekse Kaddafi yönetimi altında belirli kabile şeyhlerinin, kabilelere aidiyeti bulunan önde gelen ailelerin ve zengin tüccarların ülkedeki hükümet ve devlet kuruluşlarının yanı sıra şehir ve belediyelerin yönetimlerinde söz sahibi oldukları görülmüştür (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019, s.2). Kabilelerin ülke yönetiminde ve toplumsal düzen üzerinde söz sahibi olması adil ve eşitlikçi bir yapının mevcut olmaması ve güvenilir devlet kurumlarının oluşturulamaması anlamına gelmiştir. Haliyle, ülkenin toplumsal yapısındaki görünüm siyasi yapısına da yansımıştır.

Libya'nın yaklaşık %90'ı Arap'lardan, %6'sı siyahi Afrika'lılardan %3'ü Berberilerden (Amazigler) ve %1'i ülkenin güneyinde yaşayan azınlık kabileler Tavarık ve Tebular'dan oluşmaktadır (Szczepeński vd., 2018,s. 143). Libya toplumunu oluşturan bireyler arasındaki sosyal ilişkiler zayıf olmakla birlikte, bölgeye bağlılık, etnik gruba ve kabileye aidiyet ve akrabalık ilişkileri ön planda yer almıştır (Al Ahri, 2018, ss. 126-127). Sömürgeci devletler İtalya, Britanya ve Fransa'nın yönetimi altındayken başlatılan devlet inşa etme süreçlerinde, Senüsi monarşisi döneminde ve sonrasında Kaddafi'nin iktidarda olduğu dönemde bu durumun geçerli olduğunu belirtmek mümkündür (Lamma, 2017, s. 3). Dolayısıyla, Libya'da kabilecilik olgusunun tarihi anlamı ve geçmişten günümüze oynadığı temel rol göz önünde tutulmalıdır. Kabilecilik, ülkede sağlam temellere dayalı bir devlet, istikrarlı bir ülke inşa etme idealini olumsuz yönde etkilediği, bir durumdur. Bununla birlikte bu coğrafyanın ihmal edilemez bir gerçeğidir.

Kuzeybatı'da Trablusgarb, doğuda Sirenayka ve güneyde Fizan olarak üç ayrı idari bölgeye ayrılan Libya'da, özellikle Trablusgarb ve Sirenayka bölgeleri arasında birbirinden farklı siyasi evrimler, sosyo-ekonomik dönüşümler ve kabile etkileri görülmüş ve bu bölgeler tarihsel süreç içerisinde farklı yollardan geçmiştir. Örneğin, Libya'da 2011 yılı ve sonrasında yaşanan kaos ve iç savaşların üzerinde Trablusgarb'ın diğer iki bölgeyi ve özellikle Sirenayka'yı asimetrik ve suni bir şekilde domine etmesinin ve Kaddafi döneminde Sirenayka'nın monarşi yanlısı eğiliminden dolayı marjinalleştirilmesinin etkisi olmuştur (Grigoriadis ve Kassem, 2021, s. 119). Trablusgarb ve Sirenayka arasındaki ayrılıklar zamanla Libya devletinin birliğini ve ülkenin toprak bütünlüğü tehdit eder hale gelmiştir. Ayrıca, iki bölgenin farklı ülkelerin etki alanında yer alması da Libya için olumsuz bir durum teşkil etmiştir.

Çalışmanın devamında bahsedildiği üzere, Libya'daki problemlili siyasi yapı, İtalya'nın sömürge dönemi sonrasında yürüttüğü Libya politikasının karmaşık hale gelmesine sebep olmuş, ulusal çıkarların korunması adına tartışmalı yöntemler uygulanmış, özel ilişkiler kurulmaya çalışılmış ve devlet dışı aktörlerin etkinliği görülmüştür. Bununla birlikte, Libya'da parçalı bir yapının mevcut olmasının ve uzun vadeli barış ve istikrarın sağlanamamasının İtalya'nın enerji güvenliğini tehlikeye atabileceği ve kontrolsüz göç akınını ortaya çıkarabileceği anlaşılmıştır. Bu

yüzden İtalya açısından, kendi yakın çevresinde konumlanan Libya'da kriz ve kaosun engellenmesi ve durumun “kontrol altında tutulması” gerekmektedir. Dolayısıyla, Libya üzerinde etkisini sürdürmek İtalya'nın stratejik hedefidir. İtalya, bu hedefe yönelik politikalar izlemekle birlikte zaman zaman kendi iç dinamiklerinin de etkisiyle söz konusu politikalarında birtakım tutarsızlıklar da görülmüştür.

Bir ülkenin ulusal çıkarlarını etkileyen ve oluşturan faktörler belirlenirken birtakım değişkenler dikkate alınır. Bunlar ülkenin coğrafi konumu, kendi sınırları içerisinde sahip olduğu hammadde ve enerji kaynakları, dış ülkelere bağımlılık durumu, teknolojisi, askeri kabiliyeti, iç ve dış tehdit algısı, üretim kapasitesi ve ticaret, pazar arayışı, sınıra komşu ülkelerin durumu, bölgesel ve küresel diğer aktörlerin çıkarları gibi faktörlerdir (Courtheux, 1962, ss. 433-448). Söz konusu faktörlerin, bu tezin konusu olan İtalya'nın Libya politikasında da göz önünde tutulması gerekmektedir.

Libya, tarihsel süreç içerisinde stratejik önem arz eden bir bölge olmasından dolayı İtalyan dış politikasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Libya'da 1911'de başlayan İtalyan işgalinden bu yana bu ayrıcalıklı konumun sürdüğünü belirtmek mümkündür. Siyasi birliğini 19. yüzyılda tamamlayarak sömürgecilik yarışında diğer sömürgeci devletlere göre geride kalan İtalya, sanayisine hammadde sağlamak amacıyla 1911'de Libya topraklarını işgal etmiştir. İşgal süreci 1943'e kadar sürmüştür (Gulam, 2010, s. 179). İşgal sürecinin başından beri İtalyanlar açısından Libya'da var olmak özellikle ekonomik çıkarlar bağlamında elzem görülmüştür. Öyle ki İtalya'nın Libya politikası genel dış politika konuları içerisinde temel bir yer edinmiştir. Libya'nın 1951'de bağımsızlığını ilan etmesi ve sonrasındaki süreçte petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfi ikili ilişkilerin farklı bir boyut kazanmasını sağlamış ve İtalya'nın bu ülkedeki çıkarlarını daha da vazgeçilmez kılmıştır.

Enerji tedariki konusu, İtalya'nın dış kaynaklara bağımlılığından ötürü ülkenin dış politikada manevra alanını kısıtlayıcı bir etkidir. Öyle ki İtalya; Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Lüksemburg ve İrlanda hariç olmak üzere Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde yaklaşık %87'lik bir oranla enerji tedarikinde en çok dışa bağımlılığı bulunan ülkedir (Demurtas vd., 2015, s. 67). Söz konusu bağımlılık ülke

için bir dezavantaj teşkil etse de ülkenin petrol ve/veya doğal gaz kaynakları bakımından zenginliğe sahip olan Afrika'nın kuzeyine ve bilhassa Libya'ya yakın bir konumda olması, durumu bir ölçüde telafi etmesine olanak sağlamaktadır.

20. yüzyılın sonlarına doğru İtalya'nın Libya politikası, İtalyan iç siyasetini ve iktidar mücadelesini de doğrudan etkiler hale gelmiştir. Bunun yanı sıra 1990'lı yıllardan itibaren Libya üzerinden İtalya'ya ve diğer Avrupa ülkelerine yönelik gerçekleşen Sahra Altı Afrika menşeli göçmen akını Libya politikasının önceliğini pekiştiren bir faktör olmuştur. Düzensiz göçlerin engellenmesi için Libya'nın kilit bir konumda olduğu değerlendirilmiş ve bu doğrultuda Libya ile çeşitli işbirliklerinin geliştirilmesine çalışılmıştır. İtalya, Kaddafi iktidarı sırasında Libya ile ilişkilerini "hassasiyetle" sürdürmeye gayret etmiştir. Öyle ki İtalya'nın dış politika projeksiyonu bakımından ekonomi, ticaret, enerji ve ayrıca göç ve güvenlik bağlamında giderek önemi artan bir ülkeye karşı "dengeli ve akılcı" yaklaşımlar sergilenmesi gerekliydi.

Soğuk Savaş sonrasında iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş ve asimetrik tehditlerin ön plana çıkmasıyla devletlerin ve toplumların güvenlik algısı değişmiştir. Elbette bu durum diğer faktörlerle birlikte İtalya'nın Libya politikasını etkilemiştir. İtalya'nın ulusal güvenliği açısından Libya'nın toprak bütünlüğünün ve sürdürülebilir istikrarının gerekliliği anlaşılmıştır. Coğrafi yakınlık dikkate alındığında, Libya'da kamu düzeninin ve barış ortamının bozulmasının İtalya'nın zararına olabilecek durumları ortaya çıkarma potansiyeli yüksektir. Düzensiz göç akınları, terörizm ve İtalya'nın ticari ve enerji çıkarlarının tehlikeye girmesi bu durumlardan bazılarıdır.

2011 yılında Libya halkının Kaddafi'ye karşı düzenlediği protestolar sonucunda Kaddafi iktidarı sona ermiş ancak sonrasında Libya'da başlayan iç savaş, bölünmüş bir toplumsal yapı ve kaos ortamı ülkenin istikrara kavuşmasını engellemiş ve ülkeyi dış müdahalelere ve vekalet savaşlarına açık hale getirmiştir. İç savaşla birlikte başlayan kaos ortamında Libya toplumu birlik olamamış, uzlaşma ortamı sağlanamamış ve bu durum ülkenin demokrasiye geçişini zorlaştırmıştır. İtalya'nın Kaddafi sonrası Libya politikası bu çerçevede şekillenmiştir.

Bu tezin amacı, İtalya ve Libya arasındaki ikili ilişkilerin tarihi, siyasi ve ekonomik temelde ele alınarak İtalya'nın Kaddafi öncesi dönemde, Kaddafi döneminde ve Kaddafi sonrası dönemde yaşanan gelişmeler ışığında izlediği Libya politikasının açıklanmasıdır. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel sorusu İtalya'nın Libya politikasının ne yönde olduğudur. Bu çalışmayla birlikte, İtalya-Libya ilişkilerine yönelik derleme niteliğinde bir kaynak oluşturularak literatüre özgün bir katkı sunulması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda İtalya'nın söz konusu dönemler dikkate alınarak Libya politikasında takip ettiği sistematik bir yaklaşım olup olmadığı sorgulanacak ve gelecekte nasıl bir yönelim gösterebileceği konusunda belirli bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılacaktır. Ayrıntılı literatür taraması metodu ile yapılan çalışmada, hangi sebepler ve saikler ile İtalya'nın Libya'ya yönelik politikasını belirlediği tartışılacaktır.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İtalya'nın Libya politikasının tarihi arkaplanı irdelenmiş olup söz konusu politikanın ortaya çıkış sebepleri ortaya konmuş, gelişim süreci açıklanmıştır. İtalyan sömürge dönemi, bağımsızlık sonrası Libya'daki durum ve Kaddafi iktidarı altındaki Libya ve İtalya-Libya ilişkileri çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca Kaddafi'nin ideolojik emelleri ve bu emelleri gerçekleştirmeye yönelik olarak bulunduğu girişimler ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Soğuk Savaş Sonrası uluslararası düzenin değişmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınmış ve bu ilişkilerin değişen ivmesi uluslararası bağlamda değerlendirilmiştir. İtalya'nın enerji, göç ve güvenlik politikaları çerçevesinde Libya'nın yeri açıklanmış ve bu dönemde iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar ve geliştirilen işbirliklerine değinilmiştir. Yeni uluslararası düzende İtalya'nın dış politikada yeni roller üstlenme çabası ve Libya'nın bu dönemdeki önemine dikkat çekilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Kaddafi dönemi sonrasında yaşanan gelişmeler ve İtalya'nın bu gelişmeler ve Libya İç Savaşı karşısındaki tutumu ve Libya dış politikası açıklanmıştır. Libya İç Savaşı'nın başlangıcından önce Libya'daki durum ve iç savaşla birlikte ülkede ortaya çıkan güç boşluğu çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir. İç savaş sürecinde yaşanan gelişmeler, uluslararası toplum ve

bölge ülkelerinin sürece bakışı yansıtılmıştır. Bununla birlikte; ülkede barışın sağlanmasına yönelik uluslararası girişimler, İtalya'nın rolü ve ayrıca 2020 yılı sonrasındaki gelişmelere değinilmiştir.

Sonuç kısmında ise tarihi arkaplanda İtalya'nın Libya politikası genel hatlarıyla değerlendirilmiş ve Libya'daki gelişmeler özetlenmiştir. Libya içi aktörlerin ve Libya harici ülkelerin günümüzdeki Libya krizinin sürmesine ne ölçüde sebebiyet verdikleri açıklanmış ve ülkede sürdürülebilir istikrarın sağlanabilmesi için İtalya'nın Libya politikası bağlamında ve uluslararası toplum nezdinde ne türden girişimlerin gerekli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Libya'da Kaddafi sonrası süreçte ortaya çıkan gelişmeler karşısında iç savaşın çözümü ve kalıcı barışın tesis edilmesi için İtalya'nın uluslararası aktörlerle birlikte izleyebileceği yol ve İtalya ile birlikte uluslararası toplumun muhtemel katkıları üzerinde öngörülerde bulunulmuştur.

1. BÖLÜM

TARİHİ ARKAPLANDA İTALYA'NIN LİBYA POLİTİKASI

1. İTALYAN SÖMÜRGE YÖNETİMİ ALTINDA LİBYA

Siyasi birliğini 1861 yılında tamamlayan İtalya; sömürgecilik yarışında geride kalması, endüstrisi için gerekli olan hammaddelerden yoksun olması ve hammadde arayışında bulunması sebebiyle Kuzey Afrika'da kendisine en yakın ülke olan Libya'yı hedef alarak bu ülkeyi sömürge haline getirmeyi amaçlamıştır (Zenginoğlu, 2021, s. 71-72). İtalya'nın siyasi birliğini geç sağlamasında, 1861 yılı öncesinde her biri kendine ait tarihe ve geleneklere sahip devletlerden oluşan parçalı bir yapıya sahip olması temel bir faktör olmuştur (Duggan, 2020, s. iv).

Bazı siyasiler ve toplumda önde gelen bazı kişiler, siyasi birliğini yeni oluşturan İtalya'nın kendi içinde yaşadığı fikir ayrılıklarının azaltılmasında ve problemlerin çözülmesinde sömürgecilik ve yayılmacılık fikrinin başarıya ulaşmasının etkili olacağına inanıyorlardı. Onlara göre, bir zamanlar Roma İmparatorluğu egemenliği altında bulunan Libya'da egemenlik kurmak İtalya'nın eski ihtişamlı günlerine dönmesinin anahtarı olabilirdi. Ayrıca, hammadde arayışı içinde olan, nüfus artışıyla birlikte kendi halkı için yeni alanlar ve iş imkanları oluşturmak ve uluslararası prestijini artırmak isteyen İtalya, Libya'yı ele geçirerek ekonomik açıdan ivme kazanmayı amaçlıyordu. İtalya'daki milliyetçilik akımıyla birlikte ülkenin ekonomik ve ticari çıkarları, 1896'da Etiyopya'yı ilhak etme planının başarısız olması ve Akdeniz'de kendi güvenliğini sağlamaya yönelik stratejik üstünlük elde etme düşüncesi Libya işgalinin zeminini hazırlamıştır (Rivis, 2012, ss. 9-20).

İtalya'nın Libya'yı sömürgeleştirilmesi 1911 işgali ile başlamış, 1943'e kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 1911-1912 yıllarında gerçekleşen Trablusgarb savaşının ardından İtalya, Libya'da kontrolü ele geçirmiştir. İtalya'nın işgal sonrası ilk on yılda Trablusgarb, Sirenayka ve Fizan bölgeleri üzerindeki kontrolü "kağıt üstünde" olmuş, zira İtalyanlar Sirenayka merkezli dini ve siyasi temelli Senüsi hareketi üyelerinin öncülük ettiği grupların ve Trablusgarb'ta

Muhammed Fekini'nin topladığı kuvvetlerin sert direnişiyile karşılaşmıştır (Ballinger, 2016, s. 818).Direniş, 1921 yılında Kont Giuseppe Volpi'nin Trablusgarb valisi olarak atanmasıyla kırılmaya başlamış ve 1922'den itibaren "Libya'nın yeniden fethi" adı altında General Rodolfo Graziani'nin gerilla ve sivillere karşı acımasız yöntemler uygulaması ve yoğun askeri operasyonlar düzenlemesiyle kırılma hız kazanmıştır (Ballinger, 2016, s. 819). Libya direnişinin simgesi olan Ömer Muhtar'ın 1931'de yakalanıp idam edilmesiyle direniş hareketi bitirilmiş, Sirenayka üzerindeki İtalyan kontrolü sağlamlaştırmıştır (Strika, 1984, s. 18).

İşgal sırasında Libya'da İslamiyet'e dayalı yerleşik bir siyasal ve toplumsal düzen bulunmaktaydı ancak İtalya bu durumu değiştirerek İtalyan üstünlüğüne dayalı bir düzen getirmeyi tercih etmiştir. İtalyan işgali ve sömürgeciliğinin yayılması, 1922'de iktidara gelen Mussolini döneminde Libya halkı üzerinde zarar verici ve yıldırıcı etkiye sebep olan askeri operasyonlar, yaşanan sivil kayıplar, halka ait arazilere el konulması ve bu arazilerin sonradan yerleştirilen İtalyan yerleşimcilere verilmesi, Libya'nın İslami mirasının baskılanmaya çalışılması; Libyalılara yönelik sosyal, ekonomik, kültürel, ırka dayalı ayrımcılık yapılması, çeşitli projelerde zorla çalıştırılma vb. durumlar Libya halkının tepkisini çekmiş ve bu tepki zamanla artış göstermiştir (Ben-Ghiat ve Fuller, 2005, ss. 203-208).

İşgalve işgal sonrası süreç içerisinde Libya'daki mevcut sistem ve anlayıştan farklı bir düzenin getirilmeye çalışılması, Libya halkının çeşitli haklardan mahrum bırakılması İtalyanlar ve Libyalılar arasında süregelen kimlik mücadelesinin ve çatışmaların temelini oluşturmuştur (Ben-Ghiat ve Fuller, 2005, ss. 203-208).Örneğin işgalin ardından İtalya, Osmanlı döneminden kalma devlet okullarını kapatmış ve böylece Libyalılar temel eğitim hakkından yoksun bırakılmış, hayata dair birçok alanda geçerli olan ve Libya toplumunun barış ve uyum içinde yaşamasında rol oynayan İslamiyet'e dayalı uygulamaları sonlandırmak ve yerine kendi çıkarlarına uygun gördüğü bir sosyo-ekonomik ve hukuki düzen kurmak istemiştir(Ben-Ghiat ve Fuller, 2005, ss. 203-208).Libya yönetimi ve halkının geçmişten günümüze İtalyan etkisine direnç göstermesinin temelinde yatan sebeplerden bazılarını bu şekilde açıklamak mümkündür.

1923 ile 1931 yılları arasında İtalyan işgaline karşı Ömer Muhtar öncülüğünde gerilla tarzı gerçekleştirilen sert direniş Libya halkının İtalyan sömürgeciliğine karşı olduğunu göstermiştir. İtalya'nın Libya'da gerçek anlamıyla bir düzen kurmaya başlaması bu direnişin kırılmasıyla başlamış ve 1932-1942 yılları arasında kapsamıştır. İtalya'nın Libya'yı işgali ve sonrasında süregelen direniş sırasında Libyalı çiftçiler ve göçebeler sahip oldukları arazileri terk etmek zorunda kalmış, bu durum İtalyan sömürgecilerin arazilere el koyması için bir mazeret teşkil etmiştir (Collins, 1974, s.9). Mussolini'nin iktidarda olduğu yerleşimci sömürgeciliğin uygulandığı 1932-1942 yılları arasında Libya, tıpkı Roma imparatorluğu döneminde olduğu gibi İtalya'nın “dördüncü sahili” ve “tahıl ambarı” olarak görülmüş ve Libya'ya genel anlamda “Batı medeniyetinin” özel anlamda ise “Faşist medeniyetin” getirilmesi hedeflenmiştir (Collins, 1974, s.9).

1917 ile 1923 arasında İtalyan hükümeti Libya'daki unsurlarla müzakereler yürüterek ülkedeki yerini sağlamlaştırmanın yollarını aramıştır. 1922 yılında Faşist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Mussolini yönetimi altında oldukça katı bir sömürge politikası izlemiş ve askeri üstünlüğünü ortaya koyarak geniş ölçekli çatışmaların ardından işgal ettiği alanları genişletmiştir (Çeltikçi ve Kakışım, 2013, ss. 83-99). 1923 ile 1935 arası dönem, kullanılan metotlar itibariyle İtalya'nın Libya üzerinde en sert ve acımasız politika izlediği dönemlerden biri olmuş ve şiddet yoluyla bastırılan isyanlarla birlikte İtalya'ya karşı organize direniş kırılmıştır (Collins, 1974, s.9). Halk göçe zorlanmış, birçok kişi açlık ve hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmiş ve tarım ve ticari faaliyetler durma noktasına gelmiştir (Ben-Ghiat ve Fuller, 2005, ss. 27-36). 1938 yılında ilerletilen Sirenayka ve Trablusgarb bölgelerini birleştirme stratejisinin sonucu olarak 1939 yılında Libya, İtalyan devletinin ayrılmaz bir parçası olarak ilan edilmiştir (Dusti, 2010, s. 37). Bu durum ülkenin II. Dünya Savaşı sırasında Fransız ve İngilizlerin eline geçmesiyle değişmiştir.

Mussolini'nin iktidara gelmesiyle birlikte Trablusgarb, Sirenayka ve Fizan bölgeleri İtalyanca'da ‘Libia’ şeklinde adlandırılarak birleştirilmiştir (Rossi, 1951, ss. 157-177). Bu dönemde koloniyi tek bir çatı altında toplama düşüncesi günümüz Libya'sının mevcut sınırlarında tek bir ülke hüviyetine kavuşmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Mussolini'nin Libya'daki bu bölgeleri birleştirerek tek bir toprak

parçası olarak ele alma isteğinin temelinde koloniyi bir bütün halinde sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan İtalya'nın ard bölgesi haline getirerek benzer yapıya kavuşturma ve yayılcı girişimleri destekleme düşüncesi yatmaktadır (Dusti, 2010, ss. 24-25).

Mussolini iktidarı sırasında siyasi açıdan parlamento ve kanunlara itibar edilmediği görülmüş, sosyal açıdan ise "sömürge vatandaşlığı" kavramı değişikliğe uğramıştır. 26 Haziran 1927 tarihinde yürürlüğe giren 1013 sayılı kanun, 1919 yılına ait kanun hükümlerini değişikliğe uğratmıştır. Buna göre yerel parlamento ve seçim sistemi terk edilmiş ve İtalyan vatandaşları ile Libya'da yaşayan ve İtalya devletine tabi olan kişilerin vatandaşlık statüsü arasındaki ayırım daha belirgin hale gelmiştir (Renucci, 2005, 319-342). Libya'da yaşayan kişilerin sömürge vatandaşlığına bağlı olarak elde ettiği siyasi haklar aşamalı olarak sınırlandırılmış ve bu kişiler kendileri için daha olumsuz olarak değerlendirilebilecek farklı bir statüye tabi tutulmuşlardır. Mussolini yönetiminde, Libya valisi Balbo'nun uygulamaya geçirdiği plana uygun olarak Libya'nın yapısını siyasi, hukuki ve etnik açıdan değiştirmek amacıyla demografik sömürgecilik uygulanmaya başlanmıştır (Segré, 1972, ss. 141-155).

25 Haziran 1930'dan itibaren Mussolini yönetimindeki İtalya, Libya'nın doğusunda bulunan ve direnişin yaygın olarak görüldüğü Sirenayka'ya hakim olma amacıyla "suç işleyen" ve işgale karşı gelen kişileri sınırlı bir alana kapatıp çevrelemek için toplama kamplarını oluşturmuşlardır. Burada toplanan kişiler oldukça zor şartlarda yaşamış, işkence görmüştür ve birçoğu hayatını kaybetmiştir (Salerno, 2019, s. 11). Rönesansın doğduğu ülke olan ve birleşmesini 1861'de tamamlayan İtalya'nın başlattığı sömürgeci girişim 1911-1931 yılları arasında 100.000'den fazla Libyalının ve binlerce İtalyan askerinin hayatına mal olmuştur.

Faşist iktidarın bir temsilcisi olarak 1934'te Italo Balbo Libya valisi olarak atanmıştır. Güç odaklı bir yaklaşım sergileyen ve 1940 yılına kadar Libya valisi olarak görev yapan Balbo, İtalya'nın artan sosyal ve ekonomik krizine çözüm sağlama girişimlerinin parçası olarak Libya'daki arazilere el konulmasına ve işsiz ve herhangi bir araziye sahip olmayan İtalyanların bölgeye yerleştirilmesine yönelik girişimlere öncülük etmiştir (Segré, 1972, s. 147). 1935 yılında Mussolini tarafından

başlatılan ‘demografik sömürgecilik’¹ anlayışının bir yansıması olarak İtalya’da yaşayan çok sayıda köylü ve tarım işçisinin Libya’ya göç etmesini başarılı şekilde organize etmiş (Podesta, 2011, ss. 205-231) ve İtalya’nın bu ülke üzerindeki hak iddialarını destekleyici hamlelerinin ve Akdeniz hegemonyasına yönelik girişimlerinin öncüsü olmuştur (Segré, 1972, s. 147).

Balbo döneminde İtalyan yerleşimcilerin tarım, hayvancılık ve yaylacılık faaliyetlerinin gelişimine destek olunmuş, su kuyuları açtırılmış ve toplama kampları ortadan kaldırılmıştır (Segré, 1972, ss. 142-157). Demografik sömürgecilik faaliyetleri, devlet ve özel sermaye tarafından finanse edilmiş, yerleşimci ailelere yeni çiftlik ve arazileri için gerekli her türlü ekipman, tohum, besi hayvanı, barınma, kredi, teknik kılavuzluk imkanları sağlanmıştır (Segré, 1972, s. 146). Bu dönemde İtalyan yerleşimcilerin Libya’ya gerçekleştirdiği göçler, Libya topraklarının “kendiliğinden” sunduğu sağlam temellere dayalı ekonomik fırsatlardan ziyade, Faşist sömürge modelinin bir parçası olarak işgalin kalıcı hale getirilmesine yönelik “suni” imkanların oluşturulmasına dayalı olmuştur (Strangio ve Fauri, 2019, ss. 1-25).

Balbo döneminde gerçekleştirilen bir diğer icraat Trablus ve Sirenayka’daki iki ayrı yönetimin “Libya kolonisi” olarak tek çatı altında toplanmasının sağlanmasıydı. Böylece Libya’nın Osmanlı geçmişiyle olan bağı zayıflatılacak ve bu toprakların eski Greko-Romen geçmişine vurgu yapılarak İtalya’nın toprak iddiası desteklenecekti (Tjønn, 2019, s. 14). Balbo, Libya topraklarının çok geniş bir alana yayılmasından dolayı ülkenin tek bir yönetim düzeni altında idare edilmesinin mümkün olamayacağı görüşündeydi. Bu sebeple ülkenin sahil şeridi ile iç kısımları arasında net bir ayırım yapılmasına karar verdi. Buna göre başta Trablus, Mısırata, Bingazi, Derne ve Tobruk şehirleri olmak üzere Libya sahil şeridi daha otoriter bir anlayışla yönetilecek ve ülkenin Fizan ve Cufra gibi iç kısımlarında kalan bölgelerinde ise yerlilerin hayatına mümkün olduğunca karışılmayacak ve daha ılımlı bir yönetim politikası izlenecekti. Koloninin bir bütün olarak İtalya hakimiyetinde kalması için böyle bir yöntem izlenmiştir.

---

¹ Demografik sömürgecilik, İtalya’da ortaya çıkan 1935 ve sonrasında Etiyopya ve Libya’da uygulanan, Mussolini iktidarının temel anlayışı haline gelen bir kavramdır. İtalya yarımadasındaki fazla nüfusun bu ülkelere yerleştirilmesini ve böylece sömürge ülkelerindeki nüfuzun artırılmasını amaçlar. Bk. (Ballinger, 2016, ss.819-821).

Mussolini, diğer ulusların varlığını ve farklılıklarını kabul etmekle birlikte uluslar arasında bir “hiyerarşi” olduğu görüşündeydi (Piras, 2011, s. 23). İtalyanları diğer uluslara karşı doğrudan bir savaş haline sokmak istemiyordu. Ona göre uluslar kendi aralarındaki hiyerarşi çerçevesinde işbirliği yapabilirlerdi; ancak ulusların işbirliği içinde olması, eşit düzeyde oldukları anlamına gelmiyordu (Piras, 2011, s. 23). Mussolini iktidarı Libya’yı otoriter bir anlayışla yönetmiş; bununla birlikte Libya halkının ve Libya’ya göç eden İtalyan yerleşimcilerin refahı için birtakım yatırımlar yapılmasına onay vermiştir (Capresi, 2019, s. 2-9). Böyle bir adımın esas sebebi söz konusu iktidarın dünya kamuoyunun İtalya’ya yönelik bakış açısını olumlu yönde değiştirmeye yönelik pragmatist bir yaklaşımdır. Bu sayede uluslararası toplumun İtalyan yayılmacılığına göz yumması ve İtalya’nın Kuzey Afrika ve Akdeniz’deki çıkarlarının sürdürülmesi amaçlanmıştır.

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte İtalya’nın Kuzey Afrika bölgesinde sömürgeleri bulunan İngiltere ve Fransa gibi Batılı güçlerle çıkar çatışması yaşadığı ortadaydı. 1940’ta Balbo’nun ölümü, İtalya’nın Libya’da çıkabilecek çatışmalara karşı hazırlıksız olması ve maceracı ve çelişkili politikalar İtalya’nın bölgede elini zayıflatıyordu (Vedovato, 1977, ss. 373-400). Rodolfo Graziani, yeni Libya valisi olarak atanmış ve Mussolini tarafından askeri ve lojistik eksikliklere rağmen Mısır’ı işgale zorlanmıştır (Cova, 2022, ss. 46-47). Libya sınırının 95 km doğusunda bulunan Sidi Barani’ye kadar gelen İtalyan ordusu İngilizler tarafından bozguna uğratılmıştır (Rodrigues, 2009, s. 56).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya dahil olmak üzere Batılı devletlerin Libya topraklarını Trablusgarb, Sirenayka ve Fizan olarak üçe bölme planları mevcuttu. Söz konusu planlara göre Sirenayka, Ortadoğu’ya yönelimli, Trablusgarb Avrupa’ya yönelimli ve Fizan ise Fransız Afrika’sına yönelimli olarak bölünecekti (Dusti, 2010, s. 10). İtalya’nın ise dönemin konjonktürü çerçevesinde Libya’nın Trablusgarb bölgesi ile ilgili öne çıkan planı bu bölgede özerklik oluşturmaktı (Dusti, 2010, ss. 61-69). Oluşturulacak özerklik ile birlikte Libya’da yerleşik İtalyanların haklarının korunması sağlanacak, böylelikle siyasi ve ekonomik işbirliği geliştirilecekti (Morgante, 2018, ss. 45-55). Söz konusu özerklik, İtalyan vatandaşlarının belirli bir müddetin ardından Libya topraklarını terk etmesini öngörüyor, planın uygulanması radikal bir kararın uygulamaya geçirilmesini

gerektiriyordu; ancak Roma Trablusgarb üzerindeki nüfuzundan vazgeçmek istemiyordu (Morgante, 2018, ss. 45-55). Bu türden bir planın varlığı İtalya yönetiminin Libya'nın bağımsızlığının yaklaştığının farkında olduğuna ve İtalya'nın Libya üzerindeki nüfuzunu korumak istediğine işaret etmektedir.

1935 yılı itibariyle Akdeniz'de avantajlı bir konuma sahip olan ve Mısır üzerinde hegemonyası bulunan İngiltere için İtalya ciddi bir bölgesel ve uluslararası tehdit oluşturmaktaydı (Marovich-Old, 2017, s. 96). Genişlemeci emelleri bulunan Mussolini İtalya'sı, Libya'daki çıkarlarını korumak, sınırları revize etmek ve toprak kazanmak amacıyla Mısır'da bulunan ve İtalya'ya karşı öncelikli olarak "yatıştırma politikası" izleyen İngilizler ile uluslararası diplomasi çerçevesinde çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiş ancak bu görüşmeler sonucunda istediği sonuçları alamamıştır (Marovich-Old, 2017, ss. 96-105). Sonrasındaki süreçte İngiliz ordusunun karşı saldırılarına maruz kalan İtalyanlar 1942 yılında Bingazi'yi ve 1943 yılında ise Trablus'u kaybetmiştir (Smith ve Walker, 2008, ss. 22-23). İtalyanların Libya'dan çekilmesine neden olan müttefik İngiltere ve Fransa güçleri, 1942 ile 1951 arasında Libya'da hakim güç olarak kontrolü elde tutmuşlardır (Smith ve Walker, 2008, ss. 22-23). Fransa Fizan'ı İngiltere ise Sirenayka ve Trablusgarb'ı idare etmiştir (Bölme vd., 2011, s. 8). İtalya ise 1943'ten sonra, iki yıldan daha az bir süre içinde Libya ile birlikte diğer sömürgelerinin bulunduğu Etiyopya, Eritre ve Somali topraklarını da kaybetmiştir (Longrigg, 1945, ss. 363-369).

1947 Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan İtalya, Anlaşmanın 23. Maddesi'yle Libya'yı İngiliz ve Fransızlara resmen bırakmış, buradaki ve hatta diğer sömürgelerindeki tüm haklarından feragat etmiştir (Ballinger, 2016, s. 814). İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte ortaya çıkan idealist dönüşümler, Libya'nın geleceğinin uzlaşmayla tayin edilmesine yönelik uluslararası kamuoyu talebi ve Birleşmiş Milletler'in bu süreçte oynadığı aktif rol sonucunda İngiltere ve Fransa da tıpkı İtalya gibi Libya'yı terk etmek ve sonraki yıllarda bu ülkenin bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır (Dusti, 2010, ss. 72-101). 1949'da Sirenayka'nın Muhammed Idris önderliğinde bağımsızlığını kazanması Libya'nın tamamının bağımsızlığını kazanmasına giden süreçte önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Aynı yılda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Libya'nın Sirenayka, Trablus ve Fizan dahil olmak üzere bağımsız olması gerektiğine yönelik bir tavsiye kararı

yayınlanmıştır (United Nations General Assembly,1949, A/RES/289). Sonrasında 1951 yılında bağımsızlığını ilan eden Libya, Birleşmiş Milletler tarafından da bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır. Libya'nın bağımsız olmasında Senüsi hareketinin birleştirici etkisiyle birlikte büyük devletlerin Libya konusunda bağımsızlıktan başka alternatif bir çözüm geliştirememesi etkili olmuştur.

2. BAĞIMSIZLIK SONRASI LİBYA'DA GENEL DURUM

Her iki dünya savaşında da Libya'nın siyasi sözcüsü olarak öne çıkan ve ülkede yaşayan topluluklar arasında büyük ölçüde desteklenen Senüsi tarikatının lideri sıfatıyla Kral İdris 24 Aralık 1951'de Libya Krallığı'nın kralı olarak ilan edilmiştir. Bağımsızlığı izleyen ekonomik gelişmeler Libya'yı, Batı ülkelerinin dış politikasında özel bir noktaya taşımıştır. Petrol keşif çalışmaları ve kısıtlı da olsa tarım, ulaştırma ve endüstride başlatılan yeni projeler bu ekonomik gelişmelerden bazılarıdır (Allan, 2014, s. 16). Ülke, bilhassa sahip olduğu potansiyel hidrokarbon kaynaklarıyla ve ticari açıdan Afrika ile Avrupa arasında köprü işlevi görebilecek coğrafi konumuyla birlikte Akdeniz'de jeostratejik üstünlük sağlamak isteyen devletlerin ve çeşitli güç odaklarının mücadele alanı haline gelmiştir.

Libya yönetimi, Kral İdris yönetimi altında, bağımsızlığını kazandığı günden itibaren Batı ülkeleri ile “anavatan” arasında bir denge politikası oluşturmaya çalışmış; bu sebeple Libya, 28 Mart 1953'te Arap Ligi'ne, 14 Aralık 1955'te ise Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur (Karayam, 2018, ss. 127-154). Söz konusu üyeliklerle Libya uluslararası sistemdeki entegrasyonunu artırmaya ve Batı'ya bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır. Bununla birlikte, Soğuk Savaş dönemi itibarıyla Kral İdris Libya'sının Sovyetler Birliği'yle ilişkileri “yüzeysel” kalmış, Batılı devletlerle ilişkileri ise daha derin ve kapsamlı bir şekilde sürdürülmüştür (Dakheel, 2014, ss. 141-142). Kral İdris iktidarında Libya tarihini kalıcı olarak değiştirecek birtakım gelişmeler yaşanmıştır. 1947 ile 1953 yılları arasında ilk siyasi örgütlenmeler ve işçi hareketi sendikaları ortaya çıkmış ve ilk defa petrol rezervleri keşfedilmiştir. 1954'ten itibaren sistematik petrol keşif faaliyetleri artarak devam etmiş, çeşitli bölgelerde sondaj faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve en büyük petrol rezervi 1959'da bulunmuştur (Blake, 1969, s. 221). Artık Libya'da yüksek miktarda ve kalitede petrol çıkarılmaya ve ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu durum Batılı

devletlerin Libya üzerinde söz sahibi olmak adına birbirleriyle rekabetini artırıcı bir faktör olmuştur.

1952 ile 1954 yılları arası Libya tarihi açısından imzalanan iki anlaşma bakımından önemli yer tutmaktadır. 26 Temmuz 1953'te İngilizlerle 20 yıl süreli askeri işbirliği anlaşmasının yapılması ve 9 Eylül 1954'te Amerikalılarla yapılan anlaşma sonucunda Wheelus Field hava üssünün Amerikalılara kiralanması (Mullenbach, 2021) Kral I. İdris'in ve başbakan Muntasser'in dış politika vizyonunu yansıtmaları bakımından dikkat çekici gelişmelerdir (Mangi, 1987, ss. 95-102). Söz konusu ülkelerle gerçekleştirilen askeri işbirliği, 1943'ten itibaren Libya'da artan İngiliz etkisi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerle birlikte Amerikalıların küresel hegemon güçler olarak bölgede var olma arzusunun neticesi olarak görülebilir. Ayrıca 1951'de bağımsızlığını kazanmış olan Libya, İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel güç dengesinin şekillenmesiyle birlikte söz konusu küresel güçlerle bu türden bir askeri işbirliği yapmayı seçmiş ve bu sayede kendi konumunu sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Ancak bu gelişmeler, ilerleyen yıllarda Libya'nın Batı yanlısı bir iktidar tarafından yönetildiğine dair ciddi eleştirileri beraberinde getirmiş ve ülke içinde Kral I. İdris aleyhinde değişen dinamiklerin temelinde yer alan faktörler haline gelmişlerdir.

1954 yılı Şubat ayında taşra valileriyle hükümet arasında doğan anlaşmazlık sonucunda hükümet krizi yaşanmış ve başbakan Muntasser istifa etmiştir (Lentz, 2013, s. 519). Aynı yılın Nisan ayında başbakan olan Mustafa Ben Halim, yenilikçi bir lider olarak öne çıkmış ve Libya'nın Arap dünyasında saygınlık kazanması yönünde çaba göstermiştir. 1954-1957 yılları arasında Libya, küresel güç olarak düşüşte olan İngiltere ve yükseliş halindeki ABD ile yakınlık içinde olmuştur. Bununla birlikte İngiltere, ABD ile birlikte Libya'da Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı konjonktürü göz önünde tutarak yükselen Arap milliyetçiliğine karşı mevcut monarşiyi desteklemeyi uygun görmüştür (Blackwell, 2003, ss. 1-18). 1956'da İngiltere, Süveyş Krizi² sırasında Mısır'a askeri müdahalede bulunmuştur. Bu

---

² Süveyş Krizi ya da Süveyş Kanalı Krizi, Arap dünyasında üç taraflı taarruz olarak bilinir. Kriz, 1956'da İsrail'in Mısır'ı işgal etmesi, sonrasında İngiltere ve Fransa'nın dönemin Mısır devlet başkanı Cemal Abdülnasır tarafından kamulaştırılmak istenen Süveyş Kanalı'nın kontrolünü ele geçirmeye ve Abdülnasır'ı iktidardan indirmeye çalışması ile turanmıştır. ABD, Birleşmiş Milletler ve Sovyetler Birliği; Britanya, Fransa ve İsrail'i ateşkese ve Mısır'dan çekilmeye zorlamak amacıyla diplomatik

dönemde Libya'nın bu iki ülkeyle genel olarak olumlu seyreden ilişkileri Libya ve bazı Arap ülkelerindeki milliyetçi ve Arap Birliği'ni savunan birçok kişinin tepki göstermesine neden olmuştur.

1959 yılında Libya'nın başta Trablus ve Sirenayka olmak üzere çeşitli bölgelerinde büyük miktarda petrol rezervinin keşfedilmesi ülke için bir dönüm noktası olmuştur. Petrolün keşfiyle ülke gelirlerinde önemli bir artış sağlanmış ve idari hizmetlere, büyük çaplı inşaat ve altyapı projelerine finansman kaynağı oluşturulmuş ve tüm bunlara paralel olarak ülkenin ekonomik standartlarında kademeli olarak iyileşme görülmüştür (Etelawi vd., 2017, ss. 95-104). Ülkede petrolün keşfedilmesi yabancı yatırımların artmasını ve sosyal dönüşümün ivme kazanmasını sağlamıştır. Ancak diğer taraftan güç tek bir elde ya da diğer bir deyişle tek bir zümrede toplanmaya başlamış, bu durum uzun süreli ve büyük çapta yolsuzlukların başlangıcı olmuştur (Cecchi, 2000, ss. 451-455). Bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkenin gelişimi, dinamiği ve vatandaşlarının birlikte yaşama arzusu baltalanmış, hükümete karşı giderek artan bir muhalefetin oluşumunun zemini hazırlanmıştır.

3. BAĞIMSIZLIK SONRASI DÖNEMDE İTALYA'NIN LIBYA POLİTİKASI

Libya'da, bağımsızlığın ardından ivme kazanmaya başlayan ekonomik gelişmelerle birlikte Batı yanlısı bir yönetim anlayışı hakim olmaya başlamıştır (Nelson, 1979, s. 40). Bu durumun kolaylaştırıcı etkisiyle birlikte İtalya, Libya ile bağımsızlık sonrası dönemde yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Sömürgeci ülke olarak Libya'dan çekilen İtalya genel anlamda Libya'da egemen siyasi güç olarak etkisini sürdürerek gelecekte ekonomik kazanımlar elde etmek istemiştir (Casto, 2020, ss. 33-37). Çok sayıda İtalyan vatandaşı Libya'da yaşamaya devam ettiğinden bu kişilerin haklarını ve yatırım yapan İtalyan şirketlerinin çıkarlarını garanti altına almaya öncelik vermiştir (Casto, 2020, ss. 33-37). Bu bakımdan, Libya'nın

---

olarak ortaklaşa hareket etmişlerdir. Süveyş Krizi İngiltere'nin Libya'ya ilgisinin azalmasına neden olmuştur. İngiltere'nin Libya'da 'temel güç' rolünü oynamasının artık mümkün olmadığına farkına varılmıştır. Sonuç olarak ABD'nin bu bölgede daha fazla sorumluluk üstlenerek daha aktif rol oynamasına yönelik gerekçe ortaya çıkmıştır. Bk. (Yaqub, 2004, ss.23-55).

bağımsızlığı sonrası dönemde İtalya'nın siyasi anlamda önemini korumaya ve ekonomik anlamda ise karlı çıkmaya çalıştığı ifade edilebilir.

Bağımsızlık sonrasında Libya'nın ilk kralı olan Kral I. İdris döneminde İtalya-Libya ilişkileri genel olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Her iki ülkenin de fayda sağladığı bu durumun iki temel sebebi vardır. Birincisi Libya, İtalya'ya ham petrol satmaktaydı. İkincisi ise ENI (İtalya Ulusal Hidrokarbon Kurumu)³ ve FIAT gibi birçok İtalyan şirketi Libya pazarına giriş yapmışlar ve başta Libya olmak üzere Kuzey Afrika topraklarında büyük ölçekli yatırımlar yapmaya başlamışlardı (Labbate, 2020, ss. 84-99).Bağımsızlık sonrası dönemde Libya, İtalya için ekonomik anlamda giderek vazgeçilmez bir ülke haline gelmeye başlamıştır.

1952 yılının ilk aylarında İtalya'nın sömürge döneminin bitmesiyle birlikte Libya'da yaşamakta olan İtalyanların birçoğu ülkeyi terk etse de yaklaşık 15000 İtalyan bu ülkede kalmaya devam etmiştir. Ülkede kalan İtalyanlar, meslek sahibi olan ve endüstri kollarında çalışan kişilerdi (Rosoli, 1978, ss. 9-62).İtalya sömürgesini kaybetse de Kral İdris'in nispeten toleranslı olmasının sonucu olarak binlerce İtalyan Libya'da kalmayı sürdürmüştür. 1962 yılına gelindiğinde Libya'da 35000 İtalyan yaşamaktaydı ve bu rakam Libya nüfusunun %2,1'ine tekabül ediyordu (Enciclopedia Motta, 1969). 1969'da Kaddafi'nin iktidarı ele geçirmesiyle bu durum tersine dönecekti.

4. KADDAFİ İKTİDARI ALTINDA LİBYA

1963 yılının başlarında Kral İdris, ülkedeki artan milliyetçilik akımının etkisiyle ayaklanan kitleleri bastırmaya çalışsa da başarılı olamadı. 1 Eylül 1969'da Kaddafi, Kral İdris'e karşı başarılı bir darbe hareketi düzenleyerek ülkenin yeni yönetim organı olan Devrimci Komuta Konseyi'nin başkanı oldu. Arap milliyetçiliği görüşünü benimseyen Kaddafi, "Büyük Arap Birliği" idealine kayıtsız kalan ve Batı yanlısı olarak gördüğü Kral İdris'i ordunun desteğiyle devirmiştir (Orlandi, 2002, ss.

---

³ ENI (İtalya Ulusal Hidrokarbon Kurumu), 1953 yılında Enrico Mattei tarafından kurulmuştur. 1926'da İtalya'daki Faşist hükümet tarafından kurulan AGIP'in (İtalyan Genel Petrol Şirketi) devamı olarak gelişen ve petrol alanında "üst otorite" olarak tasarlanan ENI şirketinin bünyesinde AGIP'in keşif, üretim, rafinasyon ve pazarlama departmanları bir arada toplanmıştır. 2003 yılından bu yana AGIP, satın alma yoluyla ENI'nin bağlı kuruluşu haline gelmiştir. Libya ile ilişkilerde gerek ENI gerekse AGIP rol almıştır. Bk. (Beltran, 2011, ss. 119-136).

53-62). Libya’da Kaddafi’nin Batı karşıtı, Arap milliyetçiliğini önceleyen dikta rejimi bu şekilde başlamıştır.

Libya halkı; tek bayrak ve tek ulus çatısı altında birlikte yaşamayı arzu eden benzer ideallere sahip bireylerden oluşmuyordu. Aksinehomojen olmayan, çatışmaya meyilli ve merkezi otoriteye karşı çıkan kabileler ile farklı etnik ve dini yapıya sahip gruplardan meydana gelmekteydi. Trablus, Fizan ve Sirenayka bölgelerinde bilinen 140 farklı kabile ve bu kabilelere bağlı alt birimler mevcuttu (Hatitah ve Asharq Al-Awsat, 2022). İnsanların bağlı oldukları kabilenin sahip oldukları kimlikle eşdeğer bir anlam taşıdığı ülkede, 2019 yılı itibariyle ülke nüfusunun %90’ının bir kabileyle bağlantısı mevcuttu ve özellikle Libya’nın kuzeyindeki şehirlerde yaşayan %10’unun ise herhangi bir kabileyle organik bağı yoktu (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019, s.2). Ülkede en etkili ve en önemli iki kabile mevcuttu: bunlar Sirenayka bölgesinde ve ülkenin doğu sahil şeridi üzerinde yerleşik Beni Salim kabilesi ve ülkenin batısında, Trablusgarb bölgesinde yerleşik Beni Hilal kabilesiydi (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019, s.2). Tarih boyunca kabile düzeninin önemini koruduğu Libya topraklarında kabileler devlet kurumlarının işleyişi üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Bu durum Libya devletinin adil, eşitlikçi, demokratik ve hukuk üstünlüğüne dayalı bir yapıya kavuşmasının önünde devasa bir engel olarak durmuş, bölünmüşlüğü ve kutuplaşmayı artıran ve üniter devlet idealini tehlikeye atan bir faktör teşkil etmiştir.

Libya’nın etnik grupları ve kabileleri arasında da bitmek bilmeyen anlaşmazlıklar, çatışmalar ve kan davaları mevcuttu (Lamma, 2017, ss. 4-10) Kaddafi, böyle bir ortamda iktidarı ele geçirmiştir. Kaddafi’nin en kaydadeğer başarısı Libya ulusunun kimliğinin inşa edilmesinde önemli bir paya sahip olması, farklı etnik grupları ve kabileleri otoriter yönetim anlayışı altında kontrol altında tutması, ortak bir zeminde buluşturması vehalkın bir arada yaşama isteğini elde etmesine katkıda bulunmasıdır (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019, ss.2-6). Kaddafi, ülke içinde çatışma halinde olan grupları uzlaştırarak onları merkezi hükümetin otoritesine tabi olmaya zorlamış, bazen bu grupların saygınlık elde etmesini sağlayacak söylem ve eylemlerde bulunmuş bazen de gruplara ayrıcalıklar tanımıştır (Lamma, 2017, ss. 5-8). Bu sayede Kaddafi, ülke içindeki denge ve istikrarın belirli ölçüde oluşturulması ve muhafaza edilmesinde kritik rol sahibi olmuştur.

Kaddafi, yönetim biçimi olarak Cemahiriye sistemini benimsemiştir. Eşitlikçi ve hiyerarşi karşıtı olarak tasarladığı Cemahiriye sistemini kapitalizm ve komunizme karşı bir alternatif yönetim biçimi olarak öne sürmüş ve sosyalizm, Arap milliyetçiliği ve özgün bir İslam yorumunu bir araya getirerek ortaya koymuştur (Bölme vd., 2011, s. 9-10). “Kitlelerin egemenliği” fikrini ve “doğrudan demokrasiyi” uygulama yöntemi olarak tasarlanan Cemahiriye; Arap Birliği, sosyalizm ve özgürlük kavramlarını kapsıyordu (Hajjar, 1980, s. 183; Muscat, 1980). İslami kuralların rehber alındığı ve Sosyalizm ile harmanlanan bu sistem, katılımcı demokrasi çerçevesinde halkın iradesinin devlet yönetimine yansıtılmasına yönelik olarak ortaya konmuştur (Hajjar, 1981, ss. 181-200). Buna göre halkın yönetime katılımı ülke çapında oluşturulan Halk Kongreleri ile sağlanacak, yürütme işlevini Halk Komitesi yerine getirecek ve bu oluşumların başına sekreterler atanacaktı (Hajjar, 1981, s. 186). Libya liderinin, kurguladığı Cemahiriye sistemini ancak kısmen uygulayabildiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Gençlik dönemi itibariyle Mısır lideri Cemal Abdülnasır’a hayranlık duyan ve onun ortaya koyduğu Arap milliyetçiliği fikrini benimsemiş olan Kaddafi, Arap medeniyetinin ihtişamlı dönemine yeniden ulaşılabilmesinin ancak Arap dünyasında birliğin sağlanmasıyla mümkün olabileceği görüşündeydi (El-Sseid vd., 2021, s. 1).Kaddafi'nin kurduğu rejimin dayandığı siyasi ideoloji; pan-Arabizm, milliyetçilik ve İslami unsurların birleşiminden oluşan kendine özgü bir ideolojydi ve Kaddafi kapitalizm ve Batı'nın liberalizmine ve liberal demokrasisine şiddetle karşı çıkmaktaydı (El-Sseid vd., 2021, s. 1). Ülkenin yönetimini ele geçirdiği yıllarda benimsediği ideolojinin yılmaz savunucusu olan Kaddafi, zaman içerisinde Libya'nın karşılaştığı uluslararası tecrit ve Soğuk Savaş dönemi gelişmeleri karşısında Batı ülkeleri tarafından “alışılmıştın dışında” ve zaman zaman “irrasyonel” olarak nitelendirilen politikalar izlemiştir (Black, 2000, s. 22).

Kaddafi'nin Batı karşıtlığı ve Sovyetler Birliği'nin Libya'daki nüfuzunu artırma çabası Libya'nın Kral İdris döneminin aksine Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasıyla sonuçlanmıştır (Dakheel, 2014 s. 142). Arap dünyasındaki etkisini artırmak için Libya'yı bir “sıçrama tahtası” olarak gören Sovyetler Birliği zaman içerisinde Libya ile ticaret dışında siyasi ve askeri alanlarda da işbirliğini derinleştirmiştir. Sovyetler Birliği, özellikle Temmuz 1972'de dönemin Mısır devlet

başkanı Enver Sedat'ın açıkladığı karara istinaden Mısır'dan askeri varlığını çekmek zorunda kalmış, bu gelişme üzerine Libya rejimine yönelik desteğini artırmıştır(Lenczowski, 1973, ss. 13-40; Joffé ve Paoletti, 2010, ss. 1-43). Libya'nın Sovyetler Birliği'nden yoğun miktarda silah satın alması, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı “çevreleme politikasını” baltalayıcı bir etkiye sebep olmuştur (St John, 2002, s. 119). Bu durum, Soğuk Savaş sırasındaki Libya-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Kaddafi, 1970'te Libya'daki Amerikan ve İngiliz üslerini kapatmış ve ülkedeki Yahudileri ve İtalyanları sürgün etmiştir (Di Minno, 2008). 1973'te ise yabancı şirketlerin sahip olduğu petrol sahalarının kontrolünü ele geçirmiştir (St. John, 2008, ss. 75-91). Aynı dönemde İslam'a dayalı sosyal yaşama dair düzenlemeler içeren bazı kanunları yürürlüğe koymuş (Peters, 2020, s. 557) ve ülke refahının artırılmasına yönelik çeşitli sosyal programlar başlatmıştır (El-Khawas, 1984, ss.18-20). Söz konusu sosyal programlar sivil özgürlüklerin tesis edilmesini, idari yapıda düzenlemeler yapılarak yozlaşmış bürokrasinin iyileştirilmesini, kültürel devrimin yapılmasını, burjuva sınıfının zayıflatılarak kitlelerin kendi kendilerini yönetmek üzere güçlendirilmesini içeriyordu (El-Khawas, 1984, ss.18-20).

Arap ülkeleriyle birlik oluşturma idealine yönelik birtakım girişimlerde bulunan Kaddafi, bu ülkelerle yakınlaşma çabası içinde olmuştur. (St John, 1983, ss.473-474). Bu minvalde, 1972 ve 1974 yıllarında Tunus'a iki defa birleşme önerisinde bulunmuş ancak bu öneri olumlu karşılık bulmamıştır (Doğan ve Durgun, 2012, 61-90). Mısır ve diğer Arap ülkelerinin kademeli olarak İsrail'le yakınlaşmasının akabinde Libya uluslararası sistemden giderek tecrit edilmeye başlamıştır. 1977'de gerçekleşen kısa süreli Libya-Mısır savaşı ve 17 Eylül 1978 tarihinde Mısır devlet başkanı Enver Sedat ile İsrail başbakanı Menahem Begin arasında imzalanan Camp David Antlaşması⁴ Arap Birliği idealine darbe vuran gelişmelerden bazılarıdır (Lobban Jr. ve Dalton, 2014, s.61). Bu gelişmeler ışığında Kaddafi'nin “Arap Birliği” idealinden uzaklaştığı belirtilebilir.

---

⁴ ABD Başkanı Jimmy Carter'ın aracılık ettiği Camp David Antlaşması, 12 gün süren gizli pazarlıkların sonucunda dönemin Mısır devlet başkanı Enver Sedat ile İsrail başbakanı Menahem Begin arasında 17 Eylül 1978'de imzalanan bir barış anlaşmasıdır. Bu anlaşmayla ilk kez bir Arap devleti İsrail'i resmen tanımıştır ve İsrail tarafından Altı Gün Savaşı'nın sonucu olarak ele geçirilen Sina yarımadası Mısır'a geri verilmiş olup Libya ve bazı Arap ülkeleri bu antlaşmayı bir ihanet olarak değerlendirmiştir Bk. (Telhami, 2001, ss. 1-3).

Kaddafi, siyasi açıdan baskıcı bir yönetim anlayışı benimsemiş, monarşi hanedanın tüm üyelerinin sınır dışı edilmesini sağlamış, kurduğu halk mahkemeleriyle siyasal alanda kendisine rakip olarak gördüğü muhalifleri yargı önüne çıkarmış, bu kişilerle birlikte üst düzey kamu görevlilerinin, seçkin kişilerin, azınlıkların, burjuva ve tüccar sınıfının mallarına da el koydurmuştur (Kalfa,2022, s. 56; Olivieri, 2012, ss. 6-17). Bu durum iktidarı güçlü bir şekilde elinde tutma gayesinde olan Libya liderinin demokratik ve hukuki olmayan yöntemler uyguladığını göstermektedir.

Kaddafi, Libya halkına yönelik olarak eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda köklü reformlar yapmıştır. Yeni anayasanın hazırlandığı 1970 yılından itibaren petrol rezervlerinin ulusallaştırılmasıyla birlikte gelirler artmış, eğitim ve sağlık hizmetleri bedelsiz olarak sunulmuş ve ayrıca elektrik, su ve doğalgaz ücretsiz olarak dağıtılmıştır (Düzsöz, 2021, s. 299). Kadın hakları konusunda olumlu gelişmeler kaydedilmiş, okuryazarlık oranı önemli ölçüde yükselmiş, yurtdışında eğitim desteklenmiş ve 1970'ten 1974'e kadar ülkenin gelirleri 3,8 milyar dolardan 13,7 milyar dolara (Caner, 2018, s. 52; Totman ve Hardy, 2015, ss. 1-2), kişi başına düşen milli gelir ise 11 bin dolara yükselmiştir (Okaneme, 2015, ss. 33-34). Ekonomik büyümenin itici gücünü petrol gelirleri oluşturmuş, bu alandaki olumlu seyir sosyal, eğitim, sağlık, altyapı gibi alanlara pozitif etki etmiştir.

Kaddafi, iktidarda kaldığı süre boyunca yönetimini meşru kılma gayreti içerisinde olmuş ve Libya'nın bölgedeki etkisini ve sahip olduğu fırsatları artırmaya çalışmıştır. Arap dünyasının yanı sıra Afrika genelinde de lider konumuna sahip bir egemen güç olmayı amaçlamıştır. 1978-1987 yılları arasında yaşanan Libya-Çad savaşı bunun bir örneğidir (Lobban ve Dalton, 2014, s. 62). Kaddafi, Libya'nın bölgesel nüfuzunu artırmak amacıyla Çad'ın kuzeyinde uranyum zengini toprakların yer aldığı Aouzou Şeridi'ni ele geçirmeye çalışmış ancak 1987'de Maaten el-Sarra Muharebesi'nde Çad kesin bir zafer elde etmiştir (Lobban ve Dalton, 2014, s. 62).

5. KADDAFİ İKTİDARI VE İTALYA-LİBYA İLİŞKİLERİ

Kaddafi'nin 42 yıllık iktidarında Libya'nın dış politikasını ve diğer ülkelerle sahip olduğu ilişkileri genel yönleriyle değerlendirirken iki ayrı dönemden

bahsetmek mümkündür. İlk dönem Kaddafi'nin iktidara geldiği 1969 yılı ile Soğuk Savaş'ın bittiği 1992 yılı arasını, ikinci dönem ise 1992 yılı ile Kaddafi rejiminin sona erdiği 2011 yılı arasını kapsar. Bahsi geçen iki dönemde Libya farklı dış politika yaklaşımı göstermiştir. Kaddafi iktidarının hüküm sürdüğü 1969 ile 1992 yılları arasında Libya'da bağlantısızlık, tarafsızlık, pan-Arabizm, pan-Afrikanizm, Batı karşıtlığı gibi yaklaşımlar ortaya çıkarken 1992 ile 2011 yılları arasında ise Batı ile ilişkileri düzeltme ve normalleşme girişimlerinin öne çıktığı görülür (Deeb, 1991, ss. 30-32). Bu çerçevede, Kaddafi dönemindeki İtalya-Libya ilişkilerini söz konusu iki ayrı döneme göre değerlendirmek yerinde olacaktır.

İtalya ile Libya arasında mesafe yakın olmakla birlikte denizden komşuluk da vardır. İki ülkeden birinde ortaya çıkabilecek gelişmeler diğerini kısa sürede ve kolaylıkla etkileyebilmektedir. Dolayısıyla Libya'da istikrarın ne ölçüde sağlandığı İtalya'yı yakından ilgilendirmektedir. İtalya ve Libya arasındaki ilişkilerin Kaddafi sonrasında aldığı seyri irdelemeden önce iki ülke arasındaki ilişkilerin geçmişinin dikkate alınması faydalı olacaktır. Genel olarak İtalya ve Libya ilişkileri dalgalı bir seyir izlemiştir. Ancak uluslararası terörizmin kendisini hissettirdiği karanlık yıllarda ve Libya'ya karşı uygulanan yaptırım dönemlerinde dahi ilişkiler hiçbir zaman tamamen kesilmemiştir. İtalya'nın Libya'daki ekonomik çıkarları, göç ve bilhassa enerji konusu ilişkiler üzerindeki belirleyici noktalar olmuştur.

Petrol alanında faaliyet gösteren İtalya merkezli ENI Anonim Şirketi Libya'daki petrol sahalarının keşfinden bu yana ülkede petrol kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesinde yer alan başlıca aktörlerden biridir. Şirket, İtalya'nın Libya'daki çıkarlarının sürdürülmesinde başrolü oynamış ve İtalyan dış politikasını şekillendiren en önemli faktörlerden biri olmuştur. Ancak İtalya'nın petrol ihtiyacının tedariki Kaddafi'nin değişkenlik gösteren tutumları ve sallantılı ilişkiler neticesinde riskli bir hal almıştır. 1970'li yıllarda Libya'da faaliyet gösteren İngiltere, ABD ve İsrail'e ait birçok yabancı petrol şirketi kamulaştırılmış ancak ENI'ye bağlı petrol araştırma, çıkarma ve işleme alanlarında faaliyet gösteren AGIP (İtalyan Genel Petrol Şirketi) bir İtalyan oluşumu olarak faaliyetlerine devam etmiş,

kısmi olarak⁵ kamulaştırılmıştır (König ve Stern, 1987, ss. 3-13). Bu durumun gerekçesi olarak İtalya'nın devlet politikası gereğince bilhassa enerji konusundaki hassasiyetinden dolayı Libya'da darbenin gerçekleştiği 1969 yılından bu yana Kaddafi rejimini meşrulaştırıcı girişim, söylem ve eylemlerde bulunması gösterilebilir. Diğer Avrupa ülkelerine göre “kaybedecek çok daha fazla şeyi” bulunan İtalya, genel anlamda Libya ile ilişkilerinde temkinli hareket etmiş, bu durumun karşılığı olarak iki ülke arasında özel ilişkiler gelişmiş ve her ne kadar söz konusu özel ilişkiler kaygan zeminde ilerlese de Libya'da operasyonlarını yürüten İtalyan enerji şirketleri bütünüyle kamulaştırılmamıştır.

İtalya böylece enerji politikası açısından diğer Batılı ülkelerin aksine Libya'da başarılı olmuştur. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında, ENI Anonim Şirketi ve İtalyan politika yapıcılarının ortaya çıkan riskleri başarılı bir şekilde yönetmesi ve temkinli hareket etmesi etkili olmuştur. Bunun yanı sıra İtalya'nın Batı dünyası ülkeleri içerisinde istikrarlı bir şekilde Libya'nın “ana muhatabı” olması bu başarıya katkıda bulunmuştur. Ayrıca zaman içerisinde iki ülke arasında siyaset, enerji, ekonomi ve ticaret alanlarında gelişen ve artan karşılıklı bağımlılık; İtalya'nın Libya'da hidrokarbon alanındaki çıkarlarını korumasında destekleyici işlev görmüştür.

Kaddafi'nin iktidara geldiği 1969 yılı sonrasında anti-emperyalist söylemler dahilinde birtakım adımlar atmasıyla birlikte İtalya-Libya ilişkilerinde çeşitli problemler görülmüştür (Pachera, 2010, ss. 22-35). Bu problemlerden biri İtalyanların ülkedeki mülkiyet hakkıyla ilgilidir. İtalya ve Libya arasında 2 Ekim 1956'da Kral İdris döneminde imzalanan Ekonomik İşbirliği ve Sorunların Karşılıklı Çözümüne dair Anlaşma'nın (Vedovato, 2007, ss. 561-584), Libya'da yaşayan İtalyanların mülkiyet haklarını garanti etmesine karşın, 1970 yılında İtalyanlar ülkeden sınır dışı edilmiş ve mülklerine el konulmuştur. Söz konusu anlaşma 15 Aralık 1950 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararı gereğince iki ülke arasında miras hukuku ile ilgili konuları da düzenliyordu (United Nations General Assembly, 1950). Kaddafi Libyası'nın İtalya ile Kral İdris döneminde imzalanan ve

---

⁵ Libya'da Ebu et-Tifl sahasında 100A No'lu alanda petrol çıkarma imtiyazına sahip olan AGIP ve NOC (Libya Ulusal Petrol Şirketi) şirketleri arasında Ekim 1972'de %50-%50 olmak üzere üretim paylaşım anlaşması imzalanmıştır.

mülkiyetler ve yerleşikler konusunda geçerliliği süren anlaşmayı ihlal etmesi, Libya'nın uluslararası toplumda yalnızlaşma sürecini tetikleyen unsurlardan biri olmuş ayrıca İtalya ile olan ikili ilişkilerini uzun yıllar olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri haline gelmiştir.

5.1. Libya'nın Sömürge Dönemine Yönelik Tazminat Talebi

Kral İdris döneminde sarsıcı etkiye sebep olan isyanların ardından İtalya yönetimi Trablus ile bazı anlaşmazlıkların giderilmesi için girişimlerde bulunmuştur. İkili görüşmelerde öncelikli olarak ele alınan konular, Libya'nın savaş tazminatı talebi ve özel ve kamuya ait mülkler arasında belirgin ayırım yapılmasına ve ayrıca özel mülkiyet konusunun İtalyan yerleşimcileri ve sahip oldukları arazilerin devrini kapsayacak şekilde yeniden ele alınmasına yönelik isteğiydi (Vedovato, 2007, ss. 561-584). Ancak İtalya, Libya'ya Kral İdris'in iktidarda olduğu ilk yıllardasavaş tazminatı ödemeyi reddetmiş, gerekçe olarakise sömürge döneminde Libya'nın İtalyan toprağı olmasını göstermiştir (Vedovato, 2007, ss. 564). Sonrasında, özel mülkiyet problemi ve savaş tazminatı talebiyle ilgili olarak 1956 yılında İtalya ve Libya arasında bir anlaşma sağlanmıştır (Fowler, 1973, s. 490). Belirtmek gerekir ki İtalya'nın 1930'lu yıllarda toplama kamplarını oluşturması, gerçekleşen yıkım, ekonomik zarar ve toplu ölümler Libya'nın savaş tazminatı talep etmekte haklı olduğunu göstermektedir.

Gerçekleşen müzakerelerin ardından Libya ile İtalya arasında 2 Ekim 1956 tarihinde ikili işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Vedovato, 2007, ss. 561-584). Bu anlaşma İtalya'da 17 Ağustos 1957 tarihinde 843 sayılı kanunla onaylanmış ve 7 Aralık 1957 tarihinde yürürlüğe girmiştir (İtalya Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, Sayı: 843). Anlaşma, Libya'da yerleşik İtalyan vatandaşların bölgedeki ikametinin, sosyal güvenlik ve mülkiyet haklarının devamını garanti ediyordu. Buna karşılık İtalya, Libya'ya savaş tazminatı olarak belirli bir miktar ödeme yapacak ve bölgede kurduğu tarımsal kuruluşların mülkiyetini Libya devletine devredecekti.⁶ Bununla birlikte 1969'da yaşanan rejim değişikliğinin ardından Libya yönetiminin 21 Temmuz 1970 tarihli kamulaştırma emrini yayınlamasıyla birlikte, söz konusu anlaşmanın uygulanmasını askıya alarak İtalyan topluluğuna karşı son derece kısıtlayıcı

⁶ Articolo 5-6, Legge 17 agosto 1957, n. 843, Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana

hükümleri uygulamaya başlaması ve aynı yıl içinde Libya'da yerleşik ve birçoğumülk sahibi olan İtalyanları sınır dışı etmesi iki ülke arasında mülkiyet ihtilafının devam etmesine neden olmuştur (Rivis, 2012 ss. 47-48). İtalya, 1956 yılında imzalanan ikili işbirliği anlaşması kapsamında Libya'ya belirli bir miktar ödeme yapmasına karşın Kaddafi'nin Libya yönetimine gelmesinin ardından, Libya'nın sömürge yıllarında maruz kaldığı tüm zararların karşılanmasına yönelik savaş tazminatı talebi devam etmiş ancak 2008 yılında Berlusconi yönetimiyle varılan anlaşmaya kadar bu talep sonuçsuz kalmıştır (Rivis, 2012 s. 59). 2008'de iki ülke arasında imzalanan Bingazi Anlaşması'yla taraflar, Libya'ya İtalya tarafından ödenecek tazminat tutarı, ödeme şekli, mayınlı arazilerin temizlenmesi ve bunların yanı sıra hastane, karayolu ve altyapı inşası vb. konularda uzlaşmaya vararak meseleyi çözüme kavuşturmuşlardır (Oliveri, 2012, ss. 68-83).

5.2. İtalya'nın 1970'lerde Sürdürdüğü 'Dengeli Yaklaşım' Çerçevesinde Aldo Moro'nun 'Temkinli' Akdeniz Politikası

1969-1974 yılları arasında Dış İşleri Bakanı olarak görev yapan Moro döneminde, İtalya'nın "yeni Akdeniz yaklaşımı" öne çıkmıştır. Moro, başta Libya olmak üzere bazı Arap ülkelerine silah satışı desteklemiştir (Custodero, 2008). Bununla birlikte Moro'ya göre İtalya bir taraftan; Arap ülkeleri ve kıta Avrupa'sı, diğer taraftan ise İngiltere ve Amerika'ya karşı "dengeli ve dikkatli" bir politika izleyerek hedeflerine ulaşmalıydı (Imperato, Milano ve Monzali, 2018, s. 14). Bu çerçevede, Moro'nun çabaları ile dönemin İtalya Başbakanı Mariano Rumor ile Libya Başbakanı Abdessalam Jalloud arasında ikili ilişkileri sağlam zemine oturtmak ve ekonomi ve enerji alanlarındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla 1974 Şubat ayında "Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır (Bucarelli ve Micheletta, 2018. s. 23).

Kaddafi'nin iktidara gelmesinin ardından gerçekleştirdiği ilk eylemlerden biri Libya'da yerleşik 20.000 İtalyan vatandaşının sürgün edilmesidir. Ülkedeki Hristiyan Demokratların lideri olan Moro, aşırı sağ oluşumlardan gelen savaş ilanı çağrılarına rağmen temkinli hareket etmeyi seçmiştir. Sürgünün akabinde Kaddafi ile görüşme yapan Moro, Libya ile ileriye yönelik ekonomik, ticari ve askeri işbirliğinde bulunmayı teklif etmiştir (Gotor, 2011, s. 49). Aldo Moro'nun bu beklenmedik

açılımı yapmasının sebebi Libya'nın, İtalya'ya çeşitli sektörlerde sunabileceği muazzam ekonomik fırsatların farkında olmasıdır. İtalya'nın 1970 ile 1980 yılları arasında Libya'ya yönelik izleyeceği yeni dış politika ekseninin mimarı Moro'dur. Bu sayede İtalya'nın menfaatlerini ön planda tutan pragmatist bir yönelimin belirginleştiği ifade edilebilir.

Moro'nun bu rasyonel yaklaşımının sonucu olarak Libya'dan sınır dışı edilen 20.000 İtalyan'ın yerine aynı sayıda teknisyen ve kalifiye işçi çalışmak üzere Libya'ya yerleştirilmiştir. İtalya'nın sağladığı en önemli kazanım ise geliştirilen işbirliğiyle birlikte ENI şirketi ve bağlı ortaklıklarının Libya'da kalmaya devam etmesidir (Gotor, 2011, s. 49). O dönemde kolaylıkla savaş sebebi sayılabilecek bir durum karşısında İtalyan yönetiminin fevri davranmayıp sağduyulu ve pragmatist bir tavır sergilemesi her iki ülkeyi ve bilhassa İtalya'yı karlı çıkarmış ve ayrıca Akdeniz'de barış ortamının sürdürülmesine katkıda bulunulmuştur.

1972-1973, 1976-1979 ve 1989-1992 yılları arasında İtalya Başbakanlığı görevini yürüten Giulio Andreotti'nin de Kaddafi özelinde Libya'ya karşı Moro'nun bakış açısına benzer bir yaklaşımı izlediğini belirtmek mümkündür (Labbate, 2020, ss. 84-99). Andreotti, Kaddafi'yi Akdeniz'de barış ve istikrar koşullarının sağlanması için vazgeçilmez bir muhatap olarak görmüş, kendisinin güvenini kazanmaya ve ayrıca diğer Arap ülkeleriyle de diyalogu iyileştirmeye çalışmıştır (Bucarelli ve Micheletta, 2018. ss. 15-16). Öyle ki Andreotti'nin notları, söylemleri ve yaptığı görüşme ve röportajlar incelendiğinde Libya liderine karşı hiçbir kınama ve eleştiride bulunmadığı, onun hakkında olumsuz ifadeler kullanmaktan kaçındığı ve hatta onu savunan bir yaklaşım izlediği görülür (Bucarelli ve Micheletta, 2018. ss. 15-16). 1970'ler ve 1980'lerde İtalya'nın Libya ile hidrokarbon alanı da dahil olmak üzere kurduğu ikili ilişkilerde Andreotti baş aktör rolünü üstlenmiştir (Labbate, 2020, ss. 84-99). İslam dünyasıyla genel olarak pozitif bir etkileşim içinde bulunmaya gayret eden Andreotti, Kaddafi ile geliştirdiği özel ilişkiler sayesinde İtalya-Libya ilişkilerini daha iyi bir noktaya taşımış ve neticede İtalya için stratejik bir öneme sahip olan ülkenin Akdeniz'deki çıkarlarını koruma ve sürdürme hedefi doğrultusunda ilerlemiştir.

5.3. İtalya ve Libya Arasındaki Ekonomik İlişkinin Boyutları: Silah, Finansman ve Petrol

Geçmişten günümüze Libya'da ortaya çıkabilecek olası istikrarsızlıklar ve çatışma hallerinin İtalya'nın aleyhine bir durum oluşturduğu belirtilebilir. Bunun temel sebebi ekonomik menfaatlerdir. ENI petrol şirketi Libya'da faaliyetlerine başladığı günden bu yana İtalya büyük kazanımlar elde etmiştir. İtalya'nın kazanımlarını sürdürmesinin Libya'da barış, düzen ve istikrarın kalıcı hale getirilmesiyle mümkün olabileceği anlaşılmıştır.

1959'dan bu yana Libya'da varlık gösteren ENI şirketi İtalya'nın Libya politikasında merkezi bir rol oynamaktadır. İki ülkenin sahip olduğu tarihi ve diplomatik bağlar değerlendirilirken ENI şirketi göz ardı edilemez. Bu bağlamda 'paradiplomasi' kavramı öne çıkmaktadır. Bir devletin bir ülkede veya bir bölgede kendi çıkarlarını sürdürebilmesi için uluslararası düzeyde devlet adına ve devletin sınırlandırmalarına takılmadan hareket edebilecek bazı şirketler ya da kuruluşlara ihtiyaç duyması ve bu ihtiyacın ilgili şirket ya da kuruluşlarca gayriresmi yollardan yerine getirilmesi 'paradiplomasi'ye bir örnektir (Colafrancesco, 2012, ss. 93-118).Tarih boyunca İtalya'nın Libya politikasında açık ya da gizli olarak gayriresmi yollara başvurduğu ve paradiplomasiyi kullandığı sıklıkla görülmüştür.

1970 Temmuz'unda Libya'da yaşayan İtalyanlar Kaddafi'nin emriyle ülkeden sınır dışı edilmişler ve İtalya Libya'da uyguladığı nüfus politikasında başarısız olmuştur. Ancak İtalya'nın bu alandaki başarısızlığını ticari ilişkiler ve enerji politikaları alanlarında telafi ettiği söylenebilir. Öyle ki İtalya, bu noktadan sonra Libya ile ticari ilişkilerine ivme kazandırmış, ENI şirketi ise Libya'da tam kamulaştırmadan kurtulmuş hatta bununla yetinmeyip sonraki yıllarda Libya Ulusal Petrol Şirketi'yle (NOC) ortaklık anlaşması yapmıştır (EuroPétrole, 2018) ENI ve NOC, 9 Ekim 1972 tarihinde, ENI'nin Libya'daki faaliyetleri sonucu çıkarılacak petrole ilişkin %50 - %50 olacak şekilde üretim paylaşımı yapılması konusunda mutabakata varmışlardır (United States Senate Committee on Foreign Relations, 1973, s. 230). Bu iki şirketin Ekim 2007'de imzaladığı anlaşmaya göre ise ENI'nin, Libya'da petrol çıkarma faaliyetlerinin müddeti 2042 yılına, doğal gaz çıkarma faaliyetlerinin müddeti ise 2047 yılına kadar uzatılmıştır (Varvelli, 2008, s. 2). Yine

1972 yılındaki mutabakatın devamı sayılabilecek ve iki şirket arasında 12 Haziran 2008 tarihinde imzalanan Keşif ve Üretim Paylaşım Anlaşması'na uygun olarak NOC ve ENI şirketleri ortaklaşa petrol arama faaliyetleri yürütecekler, çıkarılan petrol iki taraf arasında paylaşılacak ve gelecekte hidrokarbon alanında yeni ortak projelerin geliştirilmesinin temeli atılacaktı (Euroborsa, 2008). ENI, Libya Ulusal Petrol Şirketi'yle ortaklık yolunu tercih etmesisayesinde, 1973 Petrol Krizi'nin⁷ öncesindeki süreçle başlayan ve söz konusu Petrol Krizi'nin etkisiyle Libya'da hız kazanan kamulaştırma adımlarından en az olumsuz etkilenen ve ayrıcalıklı konumda kalabilen bir şirket olmuştur. ENI şirketinin Libya'daki varlığı Kaddafi döneminde ortaya çıkan krizler ve zorluklara rağmen sürmüştür ve günümüzde devam etmektedir (Libyan Oil Almanac, 2014, ss. 70-71).

Libya'yı bağımsızlığından bu yana enerji alanının yanı sıra ekonomik ve ticari ilişkiler açısından da kritik olarak değerlendiren İtalya, Kaddafi döneminde birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bununla birlikte İtalya, Libya'da her iki tarafa da fayda sağlayacak ekonomik ve ticari kazanımların hangi sektörlerde birtakım fırsatlar olduğunu tespit etmişti. Özellikle İtalyan desteğine ihtiyaç duyulan sektörler inşaat, silah, savunma, finans, ulaştırma ve tarım sektörleriydi (Bucarelli ve Micheletta, 2018, ss. 2-4). Libya'nın ihtiyaç duyduğu "know-how"ı İtalya'dan sağlayarak söz konusu sektörlerde gelişmesi ülkeyi toplumsal, ekonomik ve askeri açıdan daha iyi bir konuma getirecekti (Varvelli, 2008, ss. 2-4). Libya'nın uluslararası alanda giderek yalnızlığa itildiği 1970'li yılların sonları ve 1980'lerin başlarında İtalya, durumu fırsata çevirmiş ve Libya'nın ilişki kurduğu tek Batılı ortak haline gelmiştir (Indelicato, 2020). Yukarıda belirtilen sektörlerde geliştirilen ortaklıklar her iki taraf açısından da ekonomik ve ticari kazanımların artmasını sağlamış, bu gelişmelerle birlikte iki ülkenin birbirini tamamlayıcı rol üstlenebildiği görülmüştür (Varvelli, 2008, s. 4).

Libya, 1976 yılında LAFICO (Libya Arap Dış Yatırım Şirketi) aracılığıyla 450 milyon dolar karşılığında İtalyan şirketi FIAT'ın hisselerinin başlangıçta

---

⁷ 1973 Petrol Krizi, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği'nin (OAPEC) 1973'te meydana gelen Arap-İsrail savaşında İsrail ordusuna destek veren Batılı devletlere yönelik başlattığı bir petrol ambargosu olarak baş göstermiştir ve bu ambargo sonucunda petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artması küresel çapta bir krize neden olmuş, ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bk. (Öztürk ve Saygın, 2017, s. 1).

%9,7'sini satın alarak bu şirketi iflastan kurtarmıştır (Rivis, 2012, s. 60) Bu finansal müdahale, Libya'nın Amerika ve İngiltere ile ilişkilerinin kötüleştiği 1986 yılına kadar artarak devam etmiştir. Sonraki yıllarda da Libya'nın İtalya'da kurduğu finansal ağlar derinleşme eğiliminde olmuştur. Örneğin; 16 Ekim 2008'de Libya Yatırım Otoritesi, Libya Merkez Bankası ve LAFICO İtalyan Bankası Unicredit'in hisselerinin %4,23'ünü, 23 Ekim 2008'de ise %4,9'unu satın aldıklarını açıklamışlardır (Varvelli, 2008, s. 2). Çalkantılı ilişkilere rağmen iki taraf arasında gelişen karşılıklı yatırımlar ve finansal ağlar, iki ülkenin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığını artırmıştır.

Libya'yı İtalya için vazgeçilmez kılan faktörlerden birisi İtalya'nın bu ülkeyi silah satışı yapabileceği bir pazar olarak değerlendirmesidir (Varvelli, 2009, ss. 159-161). İtalya, Libya'ya 1970'lerde ve 1980'lerde silah satışları gerçekleştirmiş, sonrasında ambargo döneminde bu satışlara ara verilmiş ve ambargonun 2003 yılında kaldırılmasından bu yana sürmüştür (Redattore Sociale, 2015).İtalyan Ulusal İstatistik Enstitüsü'nün (ISTAT) verilerine göre 2003 ile 2009 yılları arasında Libya İtalya'dan 8,1 milyon Avro değerinde hafif silah ithal etmiştir (Facchini, Sasso ve Vignarca, 2012, s. 9). 2008'de Bingazi Anlaşması'nın imzalanması da silah satışını destekleyen gelişmelerden biri olmuştur. 2007 ile 2011 yılları arasında İtalya, 351 milyon Avro değerindeki silah satışıyla birlikte Libya'nın en büyük ikinci silah tedarikçisi olmuştur (Berretta vd., 2013, s. 23). İtalya Bakanlar Konseyi Başkanı'nın silah ve mühimmat ihracat, ithalat ve transit faaliyetleri konulu raporlarına göre 2006 yılından beri İtalya'nın Libya'ya gerçekleştirdiği silah ve mühimmat ihracat değerinin sürekli bir artışta olduğu görülmektedir (Costa, 2010, s. 6).

6. 1980'Lİ YILLARDA ARTAN GERİLİMLER

1980 yazında Malta, Libya'ya kendi karasularında olduğunu bildirdiği Medina kıyı şeridine yakın bir bölgede petrol arama isteğini iletmış ancak Libya bu isteği kabul etmemiştir. Libya ve Malta'nın kendi karasuları olduğunu iddia ettikleri bölgede petrol arama isteğinden kaynaklanan anlaşmazlıkları gittikçe derinleşmiş ve bölgede gerilim tırmanmıştır. Malta'nın İtalya'dan yardım istemesi üzerine İtalya ve Libya çatışmanın eşiğine gelmişlerdir. İtalya, 2 Ağustos 1980 tarihinde Malta ile siyasi ve askeri işbirliği anlaşması imzalamış, ayrıca ENI şirketinin bölgede petrol

aramasına onay vermiştir (Melchionni, 1981, ss. 288-301). Bu durum bölgede gerilimi artırıcı rol oynamıştır.

27 Haziran 1980 tarihinde Bologna'dan Palermo'ya 870 sayılı uçuşu gerçekleştirmekte olan DC-9 tipi İtalyan sivil uçağının Ustica adasının yakınında havadayken infilak etmesi sonucu 81 kişi hayatını kaybetmiştir (Aviation Safety Network, 1980).Trajedinin yaşandığı zaman ve yer dikkate alındığında uluslararası siyaset açısından kritik bir dönemde gerçekleştiğini belirtmek mümkündür. 2 Ağustos 1980 tarihinde ise Bolonya tren istasyonunda düzenlenen terör saldırısı sonucu 85 kişi hayatını kaybetmiştir (Brismar ve Bergenwald, 1982, pp. 216-220).İtalya'da bazı çevreler, bu olaylardan Kaddafi'yi sorumlu tutmuştur. Konuyla ilgili öne sürülen tezlerden birinde 1980'de gerçekleşen her iki olayın da bağlantılı olduğu, Kaddafi'nin İtalya'yı bu şekilde önce tehdit ettiği sonrasında ise İtalya'dan intikam aldığı yorumu yapılmıştır (Merlati, 2017, s. 34). Gelişen olaylar İtalya ve Libya ilişkilerine zarar verici nitelikte olmuş ve askeri gerilimlerin daha da tırmanmasına sebebiyet vermiştir.

6.1. Batı ile Askeri Gerilimlerin Tırmanışı ve İtalya'nın Tutumu

1980'li yıllarda Libya'nın hem İtalya ile hem de Batılı ülkelerle ilişkilerinin olumsuz yönde seyretmesine neden olan birtakım gelişmeler ortaya çıkmıştır. 1981'de ABD, Sirte Körfezi üzerinde savaş uçaklarını taciz eden 2 Libya uçağını düşürmüştür (Willard, Ratner ve Reisman, 1988, s.59). Kaddafi karşıtı protestoların baş gösterdiği 1984'te yine bir protesto sırasında Libya'nın Londra Büyükelçiliği'nin yakınında bir polisin öldürülmesi üzerine Birleşik Krallık, Libya ile diplomatik ilişkileri tamamen kesmiştir. Ayrıca, 5 Nisan 1986'da Berlin'de bir gece kulübüne saldırı düzenlenmiş ve Libya bu olaydan da sorumlu tutulmuştur (Intoccia, 1987, s. 196). Bu olayların üzerine ABD, devlet destekli terörizm faaliyetlerine karıştığını gerekçe göstererek, Libya'nın Trablus ve Bingazi şehirlerini 14 Nisan 1986'da havadan bombalamıştır (McCredie, 1987, ss. 215-216). Bombalama sonucunda Trablus ve Bingazi'deki yerleşim alanları ile askeri bölgeler saldırılardan etkilenmiş ve çok sayıda sivil hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır (McCredie, 1987, s. 233). Bu bombardıman, ABD'nin terörizm karşıtı söylemlerini Libya topraklarında bizzat eyleme geçirmiş olmasından dolayı terörizme karşı "aksiyon alıcı" yeni politikasının

habercisiydi (Intocchia, 1987, s. 178). Batılı ülkelere karşı düşmanca tavrını sürdüren Kaddafi yönetimindeki Libya giderek içinden çıkılması zor bir sarmalın içine sürüklenmekteydi.

İtalya ile Libya arasındaki ilişkiler 1980'li yıllarda inişli çıkışlı bir gidişat gösterse de İtalya, başta Libya olmak üzere Arap dünyasıyla iyi ilişkiler kurarak bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Dönemin dışişleri Bakanı Giulio Andreotti ve Başbakan Bettino Craxi bu girişimlerin mimarı olan isimlerdir. ABD'nin Kaddafi'ye yönelik 15 Nisan 1986 tarihli operasyonunun başarısızlıkla sonuçlanmasında İtalyan yetkililerin payı mevcuttur. Dönemin İtalya başbakanı Bettino Craxi saldırının gerçekleşeceği bilgisini bir gün önceden Kaddafi'ye iletmiştir (Nigro, 2008). İtalya'nın menfaatlerinin zarar görmemesini sağlamaya yönelik bu davranışın temel sebebi Libya'da istikrarı korumaktır.

Ronald Reagan'ın 1981'de ABD Başkanı seçilmesinin ardından Libya'nın uluslararası izolasyonuna yönelik girişimlere hız kazandırılmış, NATO müttefiklerinden ve bilhassa İtalya'dan Kaddafi'nin devlet düzeyinde yapacağı ziyaretleri kabul etmemesi ve ülkede imal edilen askeri yedek parçaları Libya'ya satmaması istenmiştir (Wright, 1981, s.13). İtalya'nın ise bu dönemde Libya'ya karşı tutumu "itidalli ve temkinli olma" yönündeydi. 1983 ile 1989 yılları arasında İtalya Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Andreotti'nin de belirttiği gibi İtalya'ya göre Libya meselesi askeri müdahalelerle çözülemezdi ve İtalya Libya'ya yönelik her türlü askeri operasyondan kaçınma konusunda azami gayret göstermekteydi (Mezran ve De Maio, 2007, ss. 439-451). Libya'nın devlet destekli terörizm eylemlerine kalkıştığına dair ciddi şüpheler uyandıysa da İtalya, bu ülkeye yönelik diplomatik diyalogun ön plana çıkarılması gerektiğini kamuoyuna beyan etmiştir.

1980'li yıllardaki İtalya-Libya ilişkilerini değerlendirirken 1980 öncesinde ortaya çıkan bazı uluslararası gelişmeleri ve krizleri dikkate almak yararlı olacaktır. 1948, 1967 ve 1973 yıllarında yaşanan Arap-İsrail savaşları, 1956 Süveyş Krizi, 1973 petrol krizi; Ortadoğu'da gerginlikleri tırmandırmış, istikrarsızlığa sebep olmuş ve küresel enerji güvenliğini tehlikeye atmıştır. Bu gelişmeler, İtalya'nın Libya ile kurduğu ilişkilerin kendisine Akdeniz'de bir manevra alanı yaratması ve bağımsız bir politika izlemesi bakımından ne derece önemli olduğunu göstermiştir. İki ülke

arasında zaman zaman yapılan kritik istihbarat paylaşımlarını bu şekilde açıklamak mümkündür. Örneğin, 1971’de İtalya ve Libya istihbarat servisleri arasındaki istihbarat paylaşımı sayesinde Libya’da önceki iktidar destekçileri tarafından Kaddafi’ye yönelik bir darbe girişimi önlenmiş, 1986’da ise bizzat İtalya Başbakanı Craxi’nin paylaştığı istihbarat sayesinde Kaddafi’nin Amerikan bombardımanından kurtulması sağlanmıştır (Desideri, 2015, p.51). Bu gelişmeler ışığında, İtalya’nın özellikle 1986 yılı itibariyle Libya’ya askeri müdahale konusunda ABD ile anlaşmazlık yaşadığı belirtilebilir. Zira, İtalya’ya göre Libya’ya askeri müdahalede bulunulması İtalya’nın çıkarlarını ve bölgesel güvenliği tehlikeye atan riskli bir adımdı.

6.2. Lampedusa Olayı

İtalya, 1986 yılında Trablus ve Bingazi şehirlerinin ABD tarafından bombalanacağına yönelik istihbaratı Libya’ya önceden sağlasa da söz konusu bombardımanın yansımalarını derinden hissetmiştir. Libya, ABD saldırısından bir gün sonra misilleme yapmak ve ABD ile işbirliğinden geri kalmayan İtalya’ya uyarıda bulunmak amacıyla İtalya’nın Lampedusa adasında bulunan NATO üssünü hedef almış ve bunun üzerine Libya’nın uluslararası toplum tarafından tecrit edilme süreci hız kazanmıştır (Gray ve Miggiano, 1988, 136-155). Bu olay uluslararası diplomatik krize neden olmuştur. Olayın sonucunda İtalya ada çevresinde güvenlik tedbirlerini artırmıştır.

15 Nisan 1986’da gerçekleşen Lampedusa olayının ardından İtalya Libya’nın 10 diplomatını sınır dışı etmiş, buna karşılık olarak Libya, İtalya’nın 25 diplomatını sınır dışı etmiştir (Rabinovich ve Shaked, 1986, s. 515). İtalyan hava kuvvetlerine bağlı unsurlar iki hafta boyunca Gioia del Colle ve Trapani hava üslerinde yoğun tatbikat yapmış, bunun yanı sıra deniz ve kara kuvvetleri nezdinde olası operasyonlara karşı planlar hazırlamıştır (Leone, 2019). Söz konusu gelişmeler Akdeniz’de gerilimin artmasına neden olmuştur. Nisan 1986, sömürge döneminden bu yana İtalya-Libya ilişkilerinin “en alt seviyeye” düştüğü dönem olmuştur (Ronzitti, 2009, s. 126).

Libya'nın, Lampedusa'ya yönelik başarısız taarruzu İtalyan kamuoyunda büyük endişeye yol açmış, başka taarruzların da gerçekleşebileceği değerlendirilmiş ve İtalya hükümeti ülkenin güneyini kapsayan potansiyel hedef olabilecek noktalarda askeri güvenlik ve savunma tedbirlerini artırmaya karar vermiştir (Gray ve Miggiano, 1988, s. 141). Kaddafi, İtalya'yı Amerikan uçağının adadaki haberleşme istasyonunu kullanmasına izin vermekle suçlamıştır (Olivieri, 2012, s. 69). Bununla birlikte gerek Kaddafi gerekse dönemin Libya Dışişleri Bakanı Abdulrahman Shalgam, füze saldırısıyla İtalya'nın değil ABD'nin kullandığı üssün hedeflendiğini belirtmişlerdir (Olivieri, 2012, s. 69).

Lampedusa'ya fırlatılan Sovyet yapımı Scud füzeler denize düşerek can kaybına yol açmamasına rağmen adada büyük korku yaşanmasına neden olmuştur (Dionne, 1986). Olayın gerçekleşmesinin ardından adadaki ABD birlikleri İtalya komutası altına girmiştir. Adanın güvenliğinin yalnızca Amerikan donanmasına bırakılmaması gerektiği, İtalya'nın inisiyatif olarak kendi askerini daha fazla sayıda konuşlandırıp tedbirlerini artırması gerektiği kanaatine varılmıştır (Jenkins, 1986). Teyakkuz haline geçen İtalya ordusu Libya'nın yeni bir saldırı başlatması halinde verilecek olası bir karşılık için hazırlıklarını artırmaya başlamıştır (Aviation Geek Club, 2022). Libya yetkilileri yapılan misillemeyle İtalya'nın değil yalnızca adadaki NATO radar üssünün hedef alındığını belirtmiştir. Başbakan Craxi, olayın ardından Libya'ya tepki gösterse de bu ülkeye ekonomik yaptırım uygulama fikrini İtalya'nın bu ülkeyle ekonomik ve enerji alanlarındaki işbirliğinin tehlikeye gireceğini gerekçe göstererek reddetmiştir.

1980'li yıllarda ABD'de Reagan idaresinin uluslararası ilişkilerde öne sürdüğü temel konulardan biri "uluslararası terör"dü. ABD, Batılı ülkelerden ve bilhassa İtalya'dan uluslararası terörle mücadele konusunda işbirliği yapmasını istemekteydi. 1979-1985 yılları arasında uluslararası terör olayları artış eğilimindeydi ve bu durum ABD tarafından "kaygı verici" olarak değerlendiriliyordu (Gray ve Miggiano, 1988, s. 137). İtalya'nın terörizm algısı ise bir açıdan ABD'ninkinden farklıydı. İtalya İçişleri Bakanlığı'nın resmi istatistiklerine göre 1979 ile 1985 yılları arasında İtalya'da düzenlenen ulusal ve uluslararası menşeli terör saldırıları azalma eğiliminde olmuştur (Gray ve Miggiano, 1988, s. 137). Dolayısıyla, İtalya için uluslararası terörle mücadele konusu ABD'de olduğu gibi "bir numaralı mesele"

olarak görülmemiştir. Bununla birlikte İtalya, uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme mecburiyetinden dolayı bu alanda işbirliği yapmayı sürdürmüştür. 1986 Lampedusa olayı sonrasında ise İtalya, Libya'ya tepki göstermekle birlikte mümkün olduğunca bu ülkeye yönelik askeri operasyon seçeneğini kullanmamayı tercih etmiştir.

6.3. Libya'ya Yönelik Yaptırımlar ve Lockerbie Faciası

Kaddafi'nin Amerikan çıkarları açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşünen dönemin ABD başkanı Ronald Reagan'ın Libya'yı köşeye sıkıştırma ve bilhassa Kaddafi'yi ortadan kaldırma çabaları Libya'nın Batı ülkeleriyle ilişkilerinin genel olarak olumsuz bir seyir almasına yol açmıştır. Libya'ya uygulanacak yaptırımlarda yer alması için ABD, İtalya'ya baskı yapmıştır. Bunun üzerine İtalya, Libya ile ekonomik ve ticari ilişkilerini bir süreliğine 'ilerletmeme' kararı almıştır. Ocak 1986'da Libya'ya silah satışı durdurmuş ve ayrıca ABD'nin ekonomik yaptırımlarından dolayı Libya pazarından çekilen Amerikan şirketlerinin yerini İtalyan şirketlerinin almasını önlemek için adımlar atmıştır (Hufbauer, Schott ve Elliott, 1990, s.147). Bununla birlikte İtalya yönetimi, Libya'ya karşı daha fazla tedbir alınacaksa Avrupa Topluluğu'nun tüm üyelerince alınması gerektiğini savunmuştur (Hufbauer, Schott ve Elliott, 1990, s.147). İtalya'nın bu konuda tek başına hareket etmek ya da tek taraflı tedbirler almaktan yana olmadığı görülmektedir.

Libya'nın 80'li yıllarda Avrupa şehirlerinde gerçekleşen bazı terör olaylarından sorumlu tutulması ve özellikle ABD tarafından "haydut devlet" olarak görülmesi İtalya'nın söz konusu uygulamaları sınırlı da olsa desteklemesinde önemli bir etkidir. 1986'da Berlin ve 1984'te Londra'da gerçekleşen saldırıların yanı sıra, 27 Aralık 1985 tarihinde Roma ve Viyana havalimanlarına terör saldırısı düzenlenmiştir (Oakley, 1986, s. 611). Roma ve Viyana saldırılarını Filistin menşeli Abu Nidal Örgütü'nün düzenlediği anlaşılmış, saldırılardan önce bu örgütün merkezini Libya'ya taşımasından dolayı ABD tarafından Libya ile bağlantısı araştırılsa da kesin olarak saptanamamıştır (Intocchia, 1987, s. 196). 23 Kasım 1985 tarihinde yine Abu Nidal Örgütü tarafından gerçekleştirilen saldırıda, Atina'dan Kahire'ye gitmekte olan ve Malta'da inişe zorlanan EgyptAir 648 sayılı

uçağı kaçırılmış ve bu olay 59 kişinin ölümü, 32 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştır (Miller, 2022). Uluslararası terörizm tehditi karşısında bir taraftan ulusal güvenlik kaygısıyla hareket eden İtalya, diğer taraftan ekonomik çıkarlarının tehlikeye girmesini istemiyordu ve ilişkilerin normalleşmesi taraftarıydı.

Libya'nın Batı ile olan ilişkilerine en büyük darbeyi vuran ve dönüm noktası olarak bahsedilebilecek olay 1988 yılında gerçekleşen Lockerbie olayıdır. Pan Amerikan havayollarına ait bir yolcu uçağı İskoçya'nın Lockerbie kasabası üzerinde bomba ile patlatılmıştır. Faciadan Libyalı ajanlar sorumlu tutulmuştur. Olayın ardından Libya'nın uluslararası toplumdan tecrit edilme süreci hız kazanmıştır. Öyle ki Libya'ya yönelik 'terör destekçisi' suçlamaları ABD'li yetkililer tarafından süreç boyunca sıklıkla dile getirilmiştir.

Terör destekçisi olduğu gerekçesiyle Libya'ya ABD'nin öncülüğünde 1986'dan itibaren uygulanmaya başlanan yaptırımlara bir yenisini daha eklenmiştir. 1992'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Libya'ya yargılama sürecinde yaptırım kararı almıştır (Joyner - Rothbaum, 1993, s. 223). Libya'ya yönelik ABD tarafından başlatılan 1986 ambargosu; silah ve askeri ekipman ticaretine yönelik ambargo, yurtdışındaki finansal kaynakların ve hesapların dondurulması, petrol endüstrisine bağlı mal ve hizmet tedarikinin yasaklanması gibi alanları kapsarken 1986 yılında Avrupa Topluluğu ülkelerince kabul edilen yaptırımlar ve 1992 BM yaptırımları Libya'ya doğrudan uçuş yasağı, silah ve silahla ilgili hizmetler, dünya çapında Libya büyükelçiliklerindeki diplomatik personel sayısının azaltılması ve Libya devletine ait yurtdışındaki mal varlıklarının dondurulmasını içeriyordu (Nephew, 2018, ss. 10-12). Hedef Libya'yı askeri ve ekonomik açıdan zorlayarak yıpratıp "hizaya getirmektir".

İtalya, stratejik ve jeopolitik sebepler gereği Akdeniz'in güvenliğini tehlikeye atabilecek, istikrarsızlaşmasına sebep olabilecek ve "kendi kapısının önünde" oluşabilecek bir kriz istemiyor, Libya gibi önemli bir ticaret ortağından ve ayrıca kayda değer hidrokarbon rezervlerine sahip bir ülkeden vazgeçmeyi uygun bulmuyordu (Bucarelli ve Micheletta, 2018, s. 85). Dolayısıyla İtalya, sürecin başından itibaren Libya'ya yönelik yaptırımlara soğuk bakmaktaydı. İtalya, krizin siyasi ve ekonomik sonuçlarından kaçınmak ve ABD ile Libya arasında kalmasını

sağlamak için çaba sarf etmiştir. Roma hükümeti bu hususta “çift yoldan” ilerlemeyi seçmiştir. Söz konusu çift yol, krizin Libya ile ikili ilişkiler üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirgeyerek Akdeniz’deki mevcut pozisyonunu kaybetmemek ve uluslararası terörizmi kınamaktan geri durmayarak Amerikan isteklerine kısmen de olsa olumlu cevap vermek olarak ifade edilebilir (Bucarelli ve Micheletta, 2018, s. 85).

Libya, Reagan yönetimindeki ABD’nin yaptırımlar ve askeri operasyon yoluyla Kaddafi’yi ortadan kaldırmak amacıyla ısrarla yürüttüğü girişimlere tepkiliydi. 1986 yılında ABD tarafından Libya’ya yönelik tek taraflı olarak başlatılan yaptırımlar ve ABD’nin aynı yıl bu ülkede gerçekleştirdiği askeri operasyon, Libya’nın daha da saldırganlaşmasına yol açmış ve izleyen yıllarda “Libya bağlantılı” olduğu belgelenen terör eylemlerinde hayatını kaybeden kişilerin sayısında ciddi artış görülmüştür (Collins, 2004, ss. 1-18). Ekonomik yaptırımlar, siyasi ve diplomatik yalnızlık Kaddafi’nin Batı dünyasına ve bilhassa ABD’ye karşı düşmanca tavrını giderek daha yüksek perdeden sergilemesinin zeminini oluşturmaktaydı. Kaddafi rejiminin, ancak çok taraflı 1992 BMGK yaptırımlarının ardından terörizme destek vermekten vazgeçtiği görülmüştür (Collins, 2004, ss. 1-18). Konjonktürel bir gelişme olarak, Soğuk Savaş’ın sona ermesi Kaddafi yönetimi altındaki Libya’nın yeni yönelimlere kalkışmasını ve yeni arayışlara girmesini destekleyici bir işlev görmüştür. Libya’ya yönelik yaptırımların kaldırılmasına giden yolun bu gelişmeyle başladığı ifade edilebilir.

2. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İTALYA-LİBYA İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Libya, Etiyopya, Eritre ve Somali'de sahip olduğu sömürge topraklarını kaybeden İtalya, 1990'lı yıllardan itibaren belirgin bir şekilde ekonomik çıkarlar temelinde Kuzey Afrika'ya odaklanmaya başlamış ve bölge ülkeleriyle çoğunlukla ticaret ve güvenlik üzerine yeni ortaklıklar geliştirmiştir (Venturi vd., 2018, ss. 169-188). Söz konusu Kuzey Afrika ülkeleri içinde sahip olduğu hidrokarbon kaynakları, coğrafi yakınlığı ve jeostratejik konumu itibarıyla Libya, İtalya'nın dış politikasında öncelikli yer tutmayı sürdürmüştür (Casto, 2020, ss. 4-5). Ayrıca İtalya'ya yönelik artan göç akınlarının kontrol altında tutulabilmesi kilit bir konuma sahip olan Libya ile işbirliği yapmayı gerektiriyordu. Zira, 90'lı yıllardan itibaren Kaddafi'nin benimsediği "pan-Afrikan" ideolojisi Libya'nın dış politika anlayışını değiştirmiş ve Libya, güney sınırını oluşturan ülkelere karşı "açık kapı politikası" izlemeye başlamıştır (Casto, 2020, ss. 87-88). Bu politika ve ayrıca Libya'nın diğer Afrika ülkelerine göre sahip olduğu zenginlik ve iş olanakları, hem Avrupa'ya hem de Libya'ya yönelik göç akınını hızlandırmıştır (Casto, 2020, ss. 87-88).

Soğuk Savaş sonrasında ikili ilişkiler enerji, göç ve güvenlik temelinde yürütülmüştür. İtalya'nın enerji kaynaklarına yönelik artan ihtiyacı, Libya'nın ise maruz kaldığı uluslararası yaptırımlardan dolayı karşı karşıya olduğu açmaz iki ülkenin yakınlaşmasını ve Libya'nın uluslararası topluma yeniden kazandırılmasını gerektirmiştir (Rivis, 2012, s. 70). Bu doğrultuda İtalya, Libya ile diyalogu artırmaya önem vermiş ve bu diyalogun en somut göstergesi olarak 1997 yılında, dönemin İtalyan Başbakanlarından Romano Prodi öncülüğünde İtalya-Libya Karma Komisyon'u aktif hale getirilmiştir (Rivis, 2012, s. 70).

Tarihi boyunca Libya'ya karşı pragmatist politikalar izleyen İtalya, uluslararası toplumdan izole edilmesinden dolayı zor dönemden geçen Libya'dan ekonomik açıdan en iyi faydayı sağlayacak şekilde ilişkiler kurmuştur. İtalya'nın

ulusal çıkarları, tıpkı diğer dönemlerde olduğu gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de Libya'da “var olmasını” ve bu ülkede iç istikrarın sağlanmasını ve pekiştirilmesini gerektirmiştir (Morgante, 2018, s. 80). Zira ülkede aksi yönde gelişmelerin olması İtalya'nın enerji, göç ve güvenlik konularında elini zayıflatacaktı.

Libya göç konusunda halihazırda bir transit ülkeydi. Ülke, 1992 ve sonrasında giderek daha yüksek oranda transit ülke olma özelliğine sahip olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi, 1992 BM yaptırımlarının ardından Libya'nın uluslararası toplumdan daha da izole edilmesi ve Kaddafi'nin pan-Arabizm politikasının diğer Arap ülkelerinde karşılık bulmaması Kaddafi'nin bu yıllarda yönünü Afrika'ya çevirmesine neden olmuş, bu çerçevede 1990'da Sudan, 1994'te Çad ile ikili işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Hamood, 2006, s. 17). Libya karayolu üzerinden kendi sınırlarına geçişleri kolaylaştırmış ve nihayetinde göç alan bir ülke haline gelerek, büyük tarım projelerindeki ve diğer sektörlerdeki işgücü açığını gidermeyi ve bu sayede uluslararası ambargoların ve izolasyonun olumsuz etkilerini hafifletmeyi amaçlamıştır (Hamood, 2006, s. 18). Kaddafi'nin 1990'lı yıllardan itibaren başlattığı “Afrika açılımı” sonrasındaki süreçte Alt Sahra Afrikası ülkelerinden Libya'ya gelen ancak daha iyi fırsat ve çalışma olanakları elde etmek isteyen göçmen ve sığınmacılar giderek artan oranda Avrupa'ya yönelmeye başlamışlar ve Libya, 1990-2000 yılları arasında ve sonraki yıllarda yasadışı yollarla Avrupa'ya geçmek isteyenlerin en çok tercih ettikleri güzergahlardan birinin “hareket noktasını” oluşturmuştur (Hamood, 2006, ss. 18-19).

ABD'de yaşanan 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra dünyanın yeni gerçeği olarak ortaya çıkan asimetrik tehditler ikili ilişkilerin yeniden ele alınmasını gerektiriyordu. Sınır güvenliği, terör, yasadışı göç ve insan kaçakçılığı gibi konular asimetrik tehditleri oluşturmaktaydı. İtalya'nın bu konulara Libya'yı dahil etmeden tek başına çözüm bulması oldukça zordu (Carlo, 2013, ss. 499-519). Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeni, iki ülkenin çeşitli tehditlerle başa çıkmak için işbirliği halinde olmalarını zaruri kılmıştır (Yılmaz, 2008, ss. 44-58). Söz konusu dönemde her iki ülke de birbirine ihtiyaç duymaktaydı. 2008 yılında İtalya ile Libya arasında Berlusconi ve Kaddafi tarafından imzalanan anlaşmanın temeli ve İtalya'nın verdiği belirli “tavizler” yukarıda sayılan faktörlere dayanıyordu (Ronzitti, 2009, ss. 3-5).

1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI DÜZEN VE İTALYA’NIN ROLÜ

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan yeni dünya düzeninde İtalya, kendi menfaatleri doğrultusunda Akdeniz’de ve küresel çapta belirleyici aktör olmayı hedeflemiştir. İtalya’da 1946 yılında Mussolini iktidarına son verilip cumhuriyet tesis edilmiş olup, bu tarihten 1993 yılına kadar süren dönem “Birinci Cumhuriyet”, 1993 yılından sonraki dönem ise “İkinci Cumhuriyet” olarak adlandırılmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2021). “Birinci Cumhuriyet” döneminde İtalya’nın dış politika kararlarında Avrupa Birliği ve NATO gibi uluslararası kuruluşlar etkili olmuştur. Soğuk Savaş’ın bitmesinin ardından aşamalı olarak iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle birlikte yeni bir düzen başlamış ve bu durum ülkeye, daha bağımsız bir anlayışla, kendi kararlarını ve menfaatlerini uluslararası arenada kabul ettirmesi için yeni fırsatlar sunmuştur. Öyle ki iki süper güçten birinin devre dışı kalmasıyla, ülkelerin güvenlik anlayışı ve uluslararası ittifaklar dönüşüme uğramış ve daha karmaşık hale gelmiştir. Böylece İtalya gibi bölgesel güçler, daha fazla manevra serbestliği elde ederek kendi tercihleri ve hedeflerine göre dış politika geliştirme olanağına sahip olmuştur. (Andreatta, 2001, s.51). Soğuk Savaş sonrası İtalya-Libya ilişkilerini bu bağlamda ele almak mümkündür.

1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla başlayan süreçte İtalya’nın dış politika bakımından gündeminde bazı temel hedefler bulunmaktaydı. Bunlar; NATO’nun “kurtarılması”, bir başka deyişle NATO’nun Soğuk Savaş sonrası süreçte önemini ve etkisini yitirmesini engelleyecek roller üstlenmesinin sağlanması, Avrupa ülkeleri arasında siyasi anlamda daha geniş ölçekte bir bütünlüğün tesis edilmesi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın (AGİT) reform edilmesi ve ekonomi ve enerji alanlarındaki çıkarların sürdürülmesiydi (Varsori, 2013, ss. 202-220). İtalya, aşağıda ele alacağımız üzere, Avrupa’da büyük dönüşümlerin yaşandığı 1989-1992 arasındaki dönemde uluslararası siyasette sorunların çözümüne yönelik arabuluculuk rolü oynamayı amaçlamıştır. Bu sayede hem ekonomik kazanımlarını ve siyasi istikrarını korumayı hem de oluşum aşamasındaki yeni uluslararası düzende etkinliğini artırmayı planlamıştır.

1989-1992 yılları arasında Avrupa ve Ortadoğu'da, İtalya gibi birçok ülkeyi hazırlıksız yakalayan ve dünya tarihinde yer edinen önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Berlin Duvarı yıkılmış, Yugoslavya dağılmış ve Birinci Körfez Savaşı çıkmıştır. Dönemin İtalya Başbakanı Giulio Andreotti, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesine giden sürece müdahil olarak önemli rol oynamış ve İtalya'nın siyasi ağırlık kazanmasında pay sahibi olmuştur (Rotondo, 2009). Bu dönemde Avrupa Topluluğu'na ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu'na İtalya başkanlık ediyordu (Gray ve Wilkie, 2018, s. 315). Andreotti, Alman birleşmesinden yana bir irade ortaya koymuştu ve bu doğrultuda diplomasi ve arabulucuk faaliyetleri yürüterek iki Almanya'nın birleşmesi fikrinin gerçekleşmesinde kolaylaştırıcı bir devlet adamı olarak öne çıkmıştır (Rotondo, 2009).

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde ise, bölgede çıkabilecek bir iç savaşın kendi topraklarına sirayet etmesinden endişe eden İtalya temkinli bir yaklaşım sergilemiş, Vatikan ve artık birleşmiş olan Almanya'nın da etkisiyle, bağımsızlık ilan eden Yugoslav devletlerini Hırvatistan ve Slovenya'dan başlayarak tanımıştır. (Baldini, 2014, ss. 53-56). Bir diğer gelişme olan ve Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan 1991 Körfez Savaşı'nda İtalya, çok uluslu Koalisyon saflarına katılarak Çöl Kalkanı ve Çöl Fırtınası operasyonlarına hava kuvvetleri ile destek vermiştir. (Coticchia, 2010, s. 42). Tüm bu gelişmeler irdelendiğinde, Soğuk Savaş'ın hemen ardından İtalyan dış politikasıyla ilgili şöyle bir çıkarımda bulunmak mümkündür: İtalya, Balkanlar ve Orta Avrupa'nın istikrarından yana olmuştur. Aksi halde bölgede ortaya çıkabilecek kriz ve çatışmaların kendi ekonomisine ve siyasetine büyük darbe vuracağını öngörmüştür. Bunun yanı sıra Ortadoğu'da Irak'a karşı ABD ile müttefik olmuş, bu sayede kendisi için büyük öneme sahip olan Libya konusunda ABD'nin desteğini almayı amaçlamıştır.

1.1. Dondurulan İlişkileri Normalleştirme Girişimleri ve Dini-Müntasır Ortak Bildirisi

Uluslararası toplumun Libya'ya yaptırım uyguladığı dönemlerde ve bilhassa Libya'ya ABD tarafından hava saldırısı düzenlendiği ve akabinde Libya'nın Lampedusa saldırısıyla misilleme yaptığı 1986 yılında İtalya-Libya ilişkileri en dip noktasını görmekle birlikte asgari düzeyde de olsa sürmüştür (Ronzitti, 2009, ss. 2-

9). Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası dengeler Libya-İtalya ilişkilerinde yeni bir başlangıç için fırsat sunmuştur. 1990'ların ilk yarısında İtalya'nın başlattığı "iyi komşuluk politikası", Soğuk Savaş dönemindeki bölünmüşlükleri bir kenara bırakıp "ulusal çıkarları merkeze koymak" şeklinde yorumlanabilir. (Tjønn, 2019, s. 62). 90'lı yılların sonlarına doğru bu politika sonuç vermeye başlamış ve iki ülke arasında imzalanan ortak bildiri hem İtalya'nın ulusal çıkarlarını destekleyici hem de Libya'yı Batı'nın eksenine yaklaştıracı bir işlev görmüştür (Tjønn, 2019, ss. 60-62).1998 Temmuz'unda iki ülkenin dışişleri bakanları Lamberto Dini ve Mahmud el-Müntasır arasında imzalanan ortak bildiriyle diplomatik ilişkiler yeniden aktif hale gelmiştir. Bildiride, iki ülkenin ortak çıkarlara dayalı ikili ilişkilerinin; karşılıklı saygı, barış ve işbirliği temelinde geliştirilmesi, ekonomik projeler vasıtasıyla kazanımlar sağlanması ve her iki toplumun refahının artırılması amaçlanıyordu (Costa, 2010, ss. 2-3). Ayrıca iki ülke arasında bilimsel, teknolojik ve kültürel işbirliğinin derinleştirilmesi öngörülüyordu. (Rossi vd., 2000, ss. 279-280). Devlet politikası olarak Libya'nın istikrarını önceleyen İtalya, böylece uzun yıllar sorunlu giden ilişkilerin ardından uygun gördüğü ilk fırsatta Libya ile ilişkilerini normalleştirme yönünde adımını atmıştır.

Dini-Müntasır Bildirisi, sömürge döneminde döşenmiş mayınların temizlenmesi, mayınlı alanların ıslahı ve mayınlardan zarar gören insanların tedavi edilmesine yönelik bir hastanenin inşa edilmesini de içeriyordu (Casu, 2022).Sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan İtalya'nın Libya'ya destek vermeyi buna karşılık Libya'nın 1970'te sınır dışı edilen İtalyanların yaşadıkları bölgelere geri dönüş hakkını kabul ettiği bildiri, İtalyan kamuoyunca eleştiri konusu olmuştur. (Casu, 2022). İtalyan kamuoyuna göre bu bildiri İtalya'nın Libya'ya göre çok daha fazla taviz verdiği bir bildiriydi. Zira, bölgeden çıkarılan İtalyanların haczedilen mallarına ve bu malların değerlerine yönelik herhangi bir referans madde bulunmuyordu(Associazione Italiani Rimpatriati dalla Libia Onlus, 2014).Ayrıca Libya'da iş yapan İtalyan şirketlerinin tahsil edemediği alacakları ve yasadışı göçle mücadele konusu da bu bildiride ele alınmamış, dönemin İtalyan hükümeti bu konuların ele alınmasını ileri bir tarihe ertelemiştir (Ronzitti, 2009, s. 3). Söz konusu bildiri, iki ülke arasında 2008 yılında imzalanan Bingazi Anlaşması'nın temelini oluşturmuştur (Ronzitti, 2009, s. 3). Bildiri, on yıllık bir sürenin ardından Bingazi

Anlaşması'na dönüşmüş ve bu Anlaşma 1998 Bildirisi'ne göre daha kapsamlı olarak düzenlenmiştir.

1990'lı yıllarda İtalya-Libya ilişkilerinin normalleşmesini engelleyen iki temel husus mevcuttu. Birincisi, Libya'nın İtalyan sömürgeci olduğu döneme dair tazminat talebi, diğeri ise Libya'nın uluslararası topluma yeniden entegre edilmesiydi (Desideri, 2015, s. 53). İlk husus 4 Temmuz 1998 tarihli Dini-Müntasır Bildirisi ile ele alınmıştır. Bildiri, iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmasını sağlamıştır. Bu bildiriyle İtalya, Libya'da sömürge döneminde sebep olduğu yıkım ve zararları ilk defa kabul ediyor, bundan dolayı resmi olarak "büyük üzüntü" duyduğunu bildiriyor ve gelecekte bir tür tazminat ödeyeceğini vadeliyordu. (Rossi vd., 2000,279-298). İtalya'nın Libya ile ilişkilerini normalleştirmeyi ve Akdeniz'de kendi çıkarlarını gözeterek barış ve istikrarın sağlanmasını amaçladığı bu bildiriye Libya olumlu yaklaşmıştır. Bildiri, uygulamaya konulmuş ve normalleşme süreci böylelikle ivme kazanmıştır.

İkili ilişkilerde önem arz eden diğeri bir husus olan Libya'nın uluslararası topluma entegrasyonuna yönelik İtalya'nın ciddi katkısı olmuştur. Öyle ki İtalya, Libya'nın Batı ülkeleriyle ilişkilerinde bir nevi "köprü" ve "referans ülke" işlevi görmüştür (Desideri, 2015, s. 53). Bu doğrultuda, Libya'nın terörle mücadele konusunda uluslararası toplumla işbirliği halinde olması amaçlanmıştır. İki taraf arası görüşmelerin hız kazanmasının ardından 1999 yılında Kaddafi, dönemin İtalya başbakanı Massimo D'Alema'nın girişimleri sonucunda terörle mücadele konusunda işbirliği yapmayı kabul etmiştir. Buna göre her iki ülke de hiçbir şekildeteröre doğrudan ya da dolaylı destek vermeyecek ve terör eylemlerinin önlenmesinde işbirliği yapacaktı (BBC World News, 1999). Ayrıca D'Alema, Libya'nın siyasi ve diplomatik ilişkiler bakımından uluslararası toplum ile işbirliği halinde olmasının faydalı olacağı görüşündeydi (Pizzigallo, 2011, s. 199). Böylece petrol üretimi ve tedarikinin de kesintisiz bir şekilde sürmesi sağlanacak ve Libya'nın terör destekçisi bir devlet olmasının önüne geçilecekti (Pizzigallo, 2011, ss. 199-203).

1.2. Ambargonun Bitişi

1998 ile 2011 yılları arasındaki süreci İtalya ve Libya arasında uzlaşma dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. İtalya-Libya ilişkilerinin düzelme yoluna girmesi yaptırımların kaldırılma sürecine paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1999 yılında aldığı S/PRST/1999/10 sayılı kararla birlikte Libya'ya BM tarafından 1992 yılından itibaren uygulanan ambargo tamamen kaldırılmamakla birlikte askıya alınmıştır.(United Nations Security Council, 1999). Askıya alınan söz konusu ambargo, BM Güvenlik Konseyi'nin 748 (1992) ve 883 (1993) (United Nations Security Council, 1993) sayılı kararlarının içeriğinde yer almakla birlikte Libya'ya doğrudan uçuş yasağı, silah ve silahla ilgili hizmetler, dünya çapında Libya büyükelçiliklerindeki diplomatik personel sayısının azaltılması ve Libya devletine ait yurtdışındaki mal varlıklarının dondurulması hususlarına ilişkin yaptırımları kapsıyordu (United Nations Security Council, 1992). 2003'te ise 1506 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla ambargo tamamen kaldırılmıştır (United Nations Security Council, 2003). Esasen 2003 yılında Libya'ya yönelik ambargonun kaldırılması sembolik bir karardır; zira 1999'da Libya'ya yönelik ambargo zaten askıya alınmıştı.

İtalya, Libya'ya yönelik yaptırımlar konusunda uluslararası toplum ile birlikte hareket etme mecburiyetini hissetse de esasen söz konusu yaptırımlara olumsuz bakmaktaydı ve bu yaptırımların bir an önce son bulmasını istemekteydi. Öyle ki İtalya, bu süreçte uluslararası toplumu Libya'nın "güvenilmeye değer" bir ülke olduğuna ikna etmek için oldukça ısrarlı davranmış ve BM Güvenlik konseyinin 2003'te Libya'ya yönelik ambargoyu kaldırmasında başrol oynamıştır (Olivieri, 2012,s. 69). Ayrıca yaptırımların kaldırılmasında Libya'nın daha liberal ve demokratik adımlar atmaya yönelik açılımında bulunmaya ikna edilmesi de etkili olmuştur. Söz konusu açılım, Kaddafi'nin nükleer programdan vazgeçmeyi ve insan haklarını uygulamayı kabul etmesini kapsamıştır (Olivieri, 2012,s. 3).

İtalya, yukarıda belirtilen 1999 yılındaki BM kararı öncesi ve sonrasında Libya'yı ekonomik anlamda çıkmaza sürükleyen yaptırımların kaldırılmasında aktif rol oynamıştır (Sardellone, 2001, s. 32). Bu sebeple Kaddafi, İtalya'nın BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olmasını desteklemiş ve Batı dünyasıyla ilişkileri

düzeltilmede önceliğini İtalya'ya vermiştir (Sardellone, 2001, s.32). Kaddafi'nin bu yaklaşımından hareketle, Libya'nın İtalya'yı Batı dünyasına açılan bir kapı olarak gördüğü ve Batı ile ilişkilerin onarılmasının ancak İtalya ile ilişkilerin onarılmasıyla mümkün olabileceğini değerlendirdiği belirtilebilir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte İtalya ve Libya arasında ilişkilerin normale dönmesi için uygun bir iklim oluşmuştur. Kaddafi'nin önce Lockerbie faciasının iki şüphelisini 1999 yılında BM'ye iade etmeyi kabul etmesiyle birlikte 1992 yılında konulan BM Güvenlik Konseyi yaptırımları askıya alınmış, sonrasında ise pan-Arabizm ideolojisinden, kitle imha silahlarını üretme programından, terörizmi desteklemekten vazgeçmesi ve ayrıca Lockerbie faciasında hayatını kaybeden kişilerin ailelerine 2,7 milyar dolar tazminat ödemeyi kabul etmesi ve olayın sorumluluğunu üstlenmesi üzerine söz konusu yaptırımlar 2003'te tamamen kaldırılmıştır (Ani ve Uzodike, 2015, s. 3). Gelişmeler üzerine Libya'ya uygulanan uluslararası tecrit sona ermiş ve Kaddafi uluslararası toplum nezdinde kredi kazanmıştır. Kaddafi, 2002 yılında FIAT şirketinin hisselerinin %2'sini satın almıştır (Ilpost, 2011). Libya'nın Gadames şehrinden başlayarak Mellitah üzerinden İtalya'nın Sicilya adasına bağlı Gela şehrine doğal gaz taşımak üzere 520 km'lik ve yılda 8 milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasitesi olan Denizaltı Boru Hattı'nın inşasına başlanmıştır (Patterson, 2004, s. iii). Tansiyonun düştüğü bir ortamda İtalya'nın özellikle ekonomik menfaatleri bakımından kazançlı çıktığını belirtmek mümkündür.

2003 yılında Libya'nın Lockerbie bombalamasının sorumluluğunu ve tazminat ödemeyi kabul etmesinin bir sonucu olarak BM yaptırımları tamamen kaldırılmıştır (Costa, 2010, ss. 2-3). Libya, Lockerbie faciasının sorumluluğunu üstlenme ve tazminat ödemeyi kabul etmesinin yanı sıra terör eylemlerini desteklemeyeceğini ve nükleer silah geliştirmeyeceğini beyan etmiştir (Nephew, 2018, s. 21; Tobey, 2004). Hedeflerine ulaşmak ve bilhassa Batılı ülkelere karşı mücadele yürütmek adına terör eylemlerine başvuran Kaddafi yönetiminin bu eylemlerinin Libya'ya daha çok zarar verdiğini ve hedeflerine ulaşmak bakımından başarısızlığa uğradığını belirtmek yerinde olacaktır. Kaddafi, Batı ile uzun yıllar yaşadığı gerginliklerin ardından bu durumun farkına varmış ve Batı ülkelerine karşı daha ılımlı bir tutum izlemeye başlamıştır. Bu tutumun diğer bir sonucu olarak 30

Haziran 2006'da ABD'li Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Libya'nın "teröre destek veren ülkeler" listesinden çıkarıldığını açıklamıştır (Schwartz, 2007, s. 553). Bu gelişme, Libya'ya yönelik yaptırımların bitirilme sürecini perçinlemesi bakımından önemlidir.

Libya yaptırımlarının kaldırılmasıyla birlikte ülkenin uluslararası pazara ve sermayeye erişimi yeniden sağlanmıştır. Böylece Libya ekonomik açıdan toparlanmaya başlamıştır. Yaptırımlarla ekseriyetle ülkenin askeri güç kapasitesinin kontrol altında tutulması, terör faaliyetlerini besleyecek finansal kaynakları yaratma kabiliyetinin sınırlandırılması ve bu doğrultuda ülkeye yatırım yapılmasının engellenmesi amaçlanmıştır (Jentleson ve Waytock, 2006, ss. 48-59). Libya ekonomisi olumsuz yönde etkilense de ekonomik açıdan tam bir çöküş yaşanmamıştır (Jentleson ve Waytock, 2006, s. 61). Şunu belirtmek gerekir ki Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve Avrupa Topluluğu'nun uyguladığı yaptırımlar ABD yaptırımlarının aksine petrol satışını kapsamamış, Libya'nın ABD hariç dünya çapında petrol satışları sürmüştür (Nephew, 2018, s. 21). Libya'nın, petrol satışına yönelik pazar bulmakta zorlanmaması ve bu satışları sürdürmesi yaptırımların ekonomik etkinliğini tartışılır hale getirmiştir. Bununla birlikte; Libya'nın uluslararası toplum içerisindeki pozisyonunun "hizaya getirilmesi" bakımından yaptırımların etkili olduğu ve yıllar sonra da olsa sonuç verdiği belirtilebilir (Jentleson ve Waytock, 2006, ss. 84-86).

Libya'ya uygulanan ambargonun kaldırılmasından en çok kazanım sağlayan sektörlerden biri silah sektörü olmuştur. Trablus hükümeti 1970'ler ve 1980'lerden kalma konvansiyonel silahlarını modernleştirmek istiyordu ve bu durum silah üreticisi Batılı ülkeler arasında rekabete sebep olmuştur (Martínez, 2007, s. 122). Ambargonun kalkması Libya'ya bu amacını hayata geçirmesi ve silah üreticisi bir ülke olan İtalya'nın ekonomisinin canlandırılması için fırsat sunmuştur. Zira İtalya, halihazırda Kaddafi ile olan "özel ilişkilerinden" dolayı Avrupa Birliği üyelerinin içinde Libya'ya en çok silah ihracatı yapan ülke konumuna gelmiştir. Öyle ki İtalya, Libya'ya 2008 ile 2009 yılları arasında 205 milyon Euro değerinde silah ihracatı yaparken aynı yıllar arasında AB ülkelerinin tamamının Libya'ya yaptığı toplam silah ihracatının değeri 595 milyon Euro olarak gerçekleşmiştir (Beretta, 2011). Dolayısıyla Libya, başta İtalya olmak üzere silah üreticisi ülkeler için bir pazar

konumundaydı. Sonuç olarak yaptırımların kaldırılması silah pazarını hareketlendirerek Libya'nın hızla silahlanmasının önünü açmıştır.

Yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte çeşitli reform çalışmalarına kalkışan Kaddafi bu reformları kısmen gerçekleştirmiş ancak 2008'de planlanan Refah Dağıtım Programı kapsamında petrol gelirlerinin halk ile paylaşılması ve halkın doğrudan yönetime katılmasını sağlayacak yapılanma girişimleri belirli bir süre sonra rafa kaldırılmıştır (Blanchard ve Jim Zanotti, 2010, ss. 19-20). Özel sektör yatırımlarını, doğrudan yabancı yatırımlarını ve ekonomik büyümeyi destekleyici yeterli altyapı inşa edilmemiş, kamu harcamaları verimsiz ve etkinlikten uzak bir şekilde yapılmış ve reel sektör yatırımları yetersiz kalmıştır (Khan ve Mezran, 2013, ss. 2-8). Dolayısıyla, yaptırım sonrası halkın bozulan refah seviyesinin düzeltilmesine yönelik girişimler ikinci planda tutulmuştur.

2. BİNGAZİ ANLAŞMASI'NDAN SONRA İKİLİ İLİŞKİLERİN EKONOMİK VE SİYASİ BOYUTLARI

30 Ağustos 2008'de Kaddafi ile Berlusconi arasında Bingazi'de Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Ronzitti, 2009, s. 125). Bingazi Anlaşması olarak geçen anlaşmayla birlikte İtalya ve Libya arasında sömürge dönemiyle ilgili ihtilaflara son verilmiş, pek çok sektörde ikili işbirliği yapılması için yeni bir çerçeve oluşturulmuş, karşılıklı ticaret hacminin artırılması hedeflenmiş, yasadışı göçle mücadele konusu ele alınmış ve ikili ilişkilerde olumlu bir iklim yaratılmıştır (Ronzitti, 2009, s. 125). Bingazi Anlaşması imzalanmadan önceki süreçte Kaddafi'nin İtalya'dan belirli talepleri mevcuttu. Bunlar; sömürge yıllarında maruz kalınan zarardan dolayı Libya'ya tazminat ödenmesi, savaşların gerçekleştiği belirli bölgelerdeki mayınlı alanların temizlenmesi, karayolu ve altyapı inşası ve hastane kurulmasına yönelik taleplerdi (Oliveri, 2012, ss. 68-83). İtalya, Kaddafi yönetimindeki Libya'nın kendisine karşı jeopolitik bir risk oluşturmasını ve uluslararası terörü desteklemesini engellemek istiyor, aynı zamanda ENI şirketinin petrol arama, çıkartma ve üretim faaliyetlerini garantiye almayı amaçlıyor ve ayrıca Kuzey Afrika'dan İtalya'ya yönelik göç hareketlerini kontrol altında tutmayı planlıyordu (Kashiem, 2010, ss. 2-6). Tüm bu hedeflerin gerçekleşmesi için Libya ile ilişkileri düzenleyen istikrarlı bir siyasi çerçeve oluşturulması ve ikili işbirliği

gerekliydi (Colafrancesco, 2012, ss. 102-104). Kaddafi ise ikili ilişkilerin normalleşmesi için söz konusu taleplerinin yerine getirilmesini şart koşuyordu (Colafrancesco, 2012, ss. 102-104). Avrupa'daki hiçbir sömürgeci devlet, eski sömürgelerine herhangi bir tazminat ödemeyi kabul etmezken İtalya'nın Bingazi Anlaşması'nı imzalayarak tazminat ödeme de dahil Kaddafi'nin birçok isteğini yerine getirmeyi kabul etmesinde ulusal menfaatlerine yukarıda sayılan nedenlerden dolayı uzun vadede sağlayacağı yararın çok daha fazla olacağının mütaala edilmesi etkili olmuştur (Colafrancesco, 2012, ss. 102-104).

1998'de imzalanan bildirinin devamı niteliğindeki 30 Ağustos 2008 tarihli Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (Bingazi Anlaşması) iki ülkenin sömürge dönemi sonrası düşmanca tutumdan vazgeçmesinin temin edilmesi anlamına gelmiştir. Anlaşma iki ülke arasında bir tür saldırmazlık anlaşması niteliği de taşımakta olup, Anlaşmanın 3, 4 ve 5. maddelerine göre imzacı taraflar tehdit ya da güç kullanarak birbirlerine karşı düşmanca tutum içeresine girmeyecekler veya böyle bir amaçla kendi topraklarını başka devletlerin kullanmasına izin vermeyeceklerdi (Alegi vd., 2015, ss. 207-208). Tartışmalı sayılabilecek bu türden bir maddeyle iki ülke arasındaki güven artırılmak istenmiştir.

Anlaşmaya göre İtalya, Libya'nın sömürge döneminde uğradığı zararı tazmin etmek üzere 25 yıla yayılan bir süre içinde altyapı yatırımlarında kullanılmak üzere 5 milyar dolar ödemeyi kabul etmiştir (Paoletti, 2010, ss. 107-138). Anlaşma, 4 Temmuz 1998 tarihli ortak bildirinin yerini almakla beraber iki ülke arasındaki yeni ortaklığın zeminini oluşturuyor, kurallarını ortaya koyuyor ve sıkı işbirliğini öngörüyordu. Anlaşma, geçmişte iki ülke arasında yaşanan ihtilaflara son verilerek yeni bir sayfa açılmasını ve "dostluk" çerçevesinde çeşitli alanlarda işbirliğinin geliştirilmesinin önünü açıyordu.

Bingazi Anlaşması ikili ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Ekonomik yönden her iki tarafa ve bilhassa İtalya'ya fayda sağlayan bu anlaşmayla birlikte İtalya'nın, Libya'dan petrol ve doğal gaz ithalatı diğer taraftan ise Libya'ya silah ve mühimmat ihracatı hız kazanmıştır. Anlaşma sonrasında İtalyan şirketleri 20 yıl boyunca Libya'da büyük çaplı altyapı projelerini üstlenirken, Libya ulusal varlık fonlarıyla İtalyan bankacılık, inşaat, telekomünikasyon ve imalat

sektörlerinedoğrudan yatırım yapılmasına olanak sağlanmıştır (Ismael ve Perry, 2014, s. 233). İki ülke arasındaki yakınlaşma Akdeniz’de tansiyonun düşmesine katkı sağlamış aynı zamanda Libya’ya uygulanan ambargonun sona ermesine giden sürecin önünü açmıştır. İkili ilişkilerde diplomatik normalleşme başlamış ve İtalya’nın belirli bir maliyet üstlenmesiyle birlikte sömürge döneminden kaynaklı gerilimler azaltılmıştır.

Berlusconi döneminde imzalanan Bingazi Anlaşması İtalya-Libya ilişkilerinin onarılması için fırsat sunmuştur. Libya’nın sömürge döneminde maruz kaldığı yıkım ve kayıpların maddi açıdan telafi edilmesi doğrultusunda taahhüt alması Kaddafi döneminden itibaren ikili ilişkiler üzerinde zorlayıcı etkiye neden olan bir konunun çözülmesi anlamına geliyordu. Ayrıca Libya’nın kalkınma hamlelerine ivme kazandırılmış olunacaktı. Bununla birlikte Anlaşma’nın tam anlamıyla uygulanması Libya’nın iç dinamiklerine ve yönetimine bağlı kalmıştır. Neticede, uzun süre çalkantılı bir seyir izleyen ikili ilişkiler dönüm noktası sayılabilecek bu anlaşmayla birlikte olumlu yönde gelişmiştir.

Bingazi Anlaşması’nın imzalandığı 2008 yılında 87,14 milyar Amerikan Doları ile Libya tarihi boyunca elde ettiği en yüksek gayri safi yurt içi hasılaya ulaşmıştır (Birleşmiş Milletler Dünya Bankası, 2021). Libya açısından değerlendirildiğinde, uluslararası gerilimlerin azalması ve İtalya ile ilişkilerin düzelmesinin ülke ekonomisinin toparlanması ve ulusal refahın yükselmeye başlamasıyla sonuçlandığını belirtmek mümkündür. İtalya açısından ise Anlaşma; enerji güvenliğinin temini, Libya’daki ekonomik ve ticari fırsatların değerlendirilmesi ve göç dalgasının kontrol altında tutulması yönünde olumlu bir gelişmedir. İtalya ve Libya Avrupa ile Afrika’nın birbirine coğrafi açıdan en çok yaklaştığı yerlerden biri olduğu ve iki ülkenin tarihsel süreç içerisindeki ilişkileri dikkate alındığında Libya’nın ekonomik açıdan daha iyi bir duruma gelmesinin İtalya’yı da olumlu etkileyeceği açıktır. Nitekim, imzalanan Anlaşma iki ülkeyi de nihai olarak olumlu yönde etkilemiştir.

2.1. Libya'nın Uluslararası Topluma Yeniden Entegre Olmasıyla Birlikte İzlediği Enerji Politikası

2003 yılında Libya'nın nükleer ve kimyasal silah geliştirmekten ve terörizmi dış politika enstrümanı olarak kullanmaktan vazgeçtiğini beyan etmesi uluslararası topluma entegre olmasının önünü açmıştır. Libya, yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte pragmatik bir dış politika yönelimi ortaya koymuş, bilhassa Batılı ülkelerle ilişkiler iyileşme göstermiştir. Ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımlar; 2005 ve 2008 yılları arasında 1,7 milyar Euro'dan 9,2 milyar Euro'ya çıkmış, 2007-2008 yılları arasında ise bu oran %55,6 artmış olup, aynı dönemde dışarı çıkan yatırım miktarı ise 1,3 milyar Euro'dan 7,8 milyar Euro'ya çıkmış, 2007-2008 yılları arasında ise dışarıya çıkan yatırım miktarı %132 artış göstermiştir.(Bölme vd., 2011, s. 15; European Commission's Trade Department, 2021). Yatırımların önemli bir kısmı petrol ve doğalgaz sektörlerinde gerçekleşmiş, Libya günlük petrol üretimini artırmıştır. Libya'nın petrol ihraç ettiği ülkeler arasında İtalya ilk sıradaki yerini korumuştur (Bölme vd., 2011, s. 16).2010 yılı itibarıyla İtalya petrolünün %25'i Libya'dan gelmekteydi (Ismael ve Perry, 2014, s.233). Yatırımlar sonrası Libya'nın sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının arzını ve ihracatını artırmaya yöneldiği ve bu sayede BM'nin 1992'de uygulamaya koyduğu yaptırımlar sonucunda gerileme yaşayan ekonomisini düzeltmeye çalıştığı belirtilebilir.

Libya ile Batı ülkeleri arasında diplomasinin yaptırımlar sonrası yeniden işler hale gelmesiyle birlikte petrol üretiminin artırılması ve ülkenin enerji altyapısının modernize edilmesine yönelik ortak bir irade hasıl olmuştur. Libya'nın sahip olduğu çok sayıda kaliteli petrol rezervleri, petrol aranmasına ve çıkarılmasına tahsis edilen yeni araziler, yüksek petrol fiyatları vb. faktörler birçok uluslararası petrol şirketinin bu ülkeye ilgi göstermesine sebep olmuştur (Otman ve Karlberg, 2007, ss. 403-414). Libya, 2005'te petrol arama ruhsatı ihalesi açmış ve bu ihale uluslararası şirketlerden yoğun ilgi görmüştür (Barltrop, 2019, ss. 10-13). Amerikan şirketleri 15 petrol arama ve üretim ruhsatı ihalesinden 11'ini kazanmıştır (Barltrop, 2019, ss. 10-13).

Daha önce de belirtildiği gibi, Temmuz 1999'da ENI ile NOC arasında "Batı Libya Doğal Gaz Projesi" kapsamında Libya doğal gazının Avrupa'ya taşınması ve burada kullanımına yönelik bir ortaklık anlaşması imzalanmıştı. (Colafrancesco, 2012,

s. 100). Anlaşma, ENI bağlı kuruluşu AGIP aracılığıyla Libya doğal gazının çıkarılmasını ve Libya kıyılarını Wafta-Mellitah-Gela güzergahı üzerinden İtalya'nın Sicilya adasına bağlayacak "Greenstream" boru hattının inşa edilmesini öngörüyordu (Colafrancesco, 2012, s. 100). 16 Ekim 2007'de ise yine ENI ve NOC arasında 28 milyar dolar değerinde kapsamlı, stratejik işbirliği anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ENI'nin petrol ve gaz tedarikini 2042 ve 2047 yıllarına kadar sürdürmesini garantiye almıştır (Colafrancesco, 2012, s. 104). Özetle Libya, yaptırımların tamamen kaldırılmasının ardından, ekonomik toparlanmaya katkıda bulunması amacıyla hem İtalya hem de diğer Batı ülkeleriyle enerji alanında işbirliğinde bulunmuş ve bu ülkelerin şirketlerine petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma ruhsatı vermiştir. Libya'nın uluslararası topluma entegre olmaya başlamasıyla, Batı dünyasının Libya üzerinde enerji alanındaki çıkarları paralel biçimde artış göstermiştir. Tıpkı diplomatik ve ekonomik ilişkiler gibi söz konusu enerji ilişkileri de Libya rejiminin 2011'de "Arap Baharı" olarak adlandırılan halk ayaklanmaları sonucunda yıkılmasına kadar aynı düzlemde devam etmiştir.

3. İTALYA-LİBYA GÖÇ İŞBİRLİĞİ

Yasadışı göç konusu iki ülke arasındaki sürekli gündem maddelerinden biridir. Libya; istikrarsızlık, yoksulluk ve çatışma ortamı bulunan çeşitli Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşayan ve Avrupa'ya göç etmek isteyen kişilerin transit güzergahı üzerinde yer almaktadır. Libya, öncesinde göç merkezi özelliğine sahip olsa da, 21. yüzyılın başından itibaren Avrupa kıtasına ulaşmak isteyen göçmenlerin İtalya'dan önceki geçici transit durağı olmuştur (Hamood, 2006, s. 17). Yasadışı göç, özellikle Soğuk Savaş sonrasındaki uluslararası konjonktür ile birlikte ortaya çıkan asimetrik tehditler çerçevesinde değerlendirildiğinde İtalya'nın ulusal güvenliğini doğrudan ilgilendiren bir konudur ve düzensiz göçmen akınının kontrol edilmesinde İtalya, Libya'nın işbirliğine ihtiyaç duymuştur (Di Majo ve Griffi, 2018, s. 206). Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan asimetrik tehditlerin önemli bir boyutunu yasadışı göç konusuyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu sebeple İtalya; göçmen, sığınmacı ve mülteci sayısını kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Kontrolün sağlanmasında ise Libya kilit bir konumda yer almaktadır.

1990'ların sonlarından itibaren sadece İtalya ile değil diğer Avrupa ülkelerinin Libya ile ilişkilerinde de, Akdeniz'deki uluslararası göçün yönetimi ve kontrolü başlıca gündem maddesini oluşturmuştur (Brambilla, 2014, ss. 220-245). Bu çerçevede, İtalya ve Libya arasındaki ikili anlaşmalar yasadışı göçün önlenmesi ve göç yönetimi konularında çerçeve oluşturmuş ve yol haritası çizmiştir. İki devlet arasında 13 Aralık 2000 tarihinde Roma'da imzalanan "Terörizm, Organize Suçlar, Yasadışı Uyuşturucu ve Uyarıcı Maddeler ve Yasadışı Göçle Mücadele Üzerine İkili Anlaşma", 29 Aralık 2007 tarihinde Roma'da imzalanan "Yasadışı Göçle Etkin Mücadeleye Yönelik İşbirliği Protokolü" (Kashiem, 2010, s. 4) ve 30 Ağustos 2008 tarihinde Bingazi'de imzalanan "Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması" göç konusunun Avrupa'nın 1980'lerden bu yana sürdürdüğü siyasi rasyonaliteye uygun olarak terörizm ve organize suç faaliyetleriyle ilişkilendirilmesi bakımından önem taşır (Brambilla, 2014, s. 232). Yukarıda belirtilen yasadışı göçle mücadele üzerine imzalanan üç belge içerisinde 2008 Bingazi Anlaşması çerçeve anlaşması niteliğini taşır (Ronzitti, 2009, s. 127). Libya'daki iç düzenin ve ülke rejiminin yapısından dolayı, her ne kadar yasadışı göç konusunda işbirliğinin sahada uygulanması bir hayli zor olsa da konunun uluslararası yasal zemine oturtulması gelecekte ilerleme kaydedilmesi için fayda sağlamıştır.

Göç konusu 2008 yılında imzalanan Bingazi Anlaşması'nda "terörle mücadele ve yasadışı göçleri engelleme" çerçevesinde ele alınmıştır. Bu Anlaşma, yasadışı göçle etkin yollarla mücadele edilmesi ve yasadışı göçlerin engellenmesi için Akdeniz'de iki ülke tarafından yetkilendirilecek mürettebatların devriye gezmesini ve kara sınırları içinde ileri teknoloji kontrol cihazlarının ve uydu tespit sistemlerinin yerleştirilmesini öngörüyordu (Ronzitti, 2009, ss. 125-133). Libya vatandaşları dışında çeşitli alt sahra ve Ortadoğu ülkelerinin vatandaşları Avrupa'ya geçiş yapmak üzere yoğun bir şekilde Libya güzergahını kullanıyordu. Berlusconi yönetimindeki İtalya, göçmen karşıtı bir tavır ortaya koyarak bu durumun önünü almak istemiş, göçle alakalı "dışsallaştırma" politikası izleyerek ülke sınırlarını "fiilen" Libya'ya taşımış, göçmenlerin İtalya'ya varmak üzere gerçekleştirilmeyi planladığı yolculuklarını yoğun kontroller vasıtasıyla kaynağında engellemeyi amaçlamıştır (Ismael ve Perry, 2014, s.233). İtalya'nın söz konusu anlaşmayla birlikte kazanım olarak değerlendirdiği hususlardan biri budur. İtalya devletinin artan

göç akınına milyonlarca insan tarafından Afrika ile Avrupa arasında “geçiş kapısı” olarak görülen Libya’da durdurma isteği tarihi süreç içerisindeki pragmatist Libya politikasının bir başka dışa vurumudur (Pacciardi ve Berndtsson, 2022, ss. 1-2).

İtalya ve Libya devletleri; kara, deniz ve havayolu üzerinden göçmen kaçakçılığı ve organize suçlarla mücadele etme konusundaki 2000 tarihli Birleşmiş Milletler protokolünü imzalamışlardır. Bununla birlikte Libya, 1951’de Cenevre’de imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmeye ve aynı sözleşmenin 1967 tarihli protokolüne taraf olmamış; Libya’da bulunan göçmenler, mülteciler ve sığınma talebinde bulunan kişileri “ülkede yaşayan yabancılar” olarak değerlendirmiştir (Paoletti, 2010, s. 90). Libya’nın 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne taraf olmaması, göç akışının yönetimi için herhangi bir arayışın olmaması ve göçmenlerin kendi kaderlerine terk edilmeleri anlamına geliyordu (Di Majo ve Griffi, 2018, s. 209). Ayrıca, Libya’nın göçmenleri ilgilendiren hukuki düzenlemelerinyetersiz kalmasından dolayı bu kişiler son derece olumsuz koşullara maruz kalmışlar ve Akdeniz’de zaman zaman insanlık dramıyaşanmıştır (De Cesari, 2012, s. 317). İtalya ve Libya arasında “göçün engellenmesine ve kontrol altında tutulmasına yönelik işbirliği” yapılırsa da söz konusu işbirliği, göçmenlere yönelik muamelenin veya insani politikaların ele alınmasını kapsamamıştır (De Cesari, 2012, s. 320-323).

Demokratik, adil, eşitlik değerlerine ve insan haklarına saygılı bir devlet olduğunu beyan eden İtalya’ya karşı, Libya ile bilhassa yasadışı göçle mücadele konusunda yaptığı işbirliğinden dolayı ağır eleştiriler yöneltmiştir. İtalya; 2008 yılında Libya ile imzaladığı “Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması” ile başlatılan uygulamalar kapsamında; 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin 33. Maddesi’nde belirtilen göçmenlerin hayatlarının ve hürriyetinin tehlikeye gireceği, işkence, zulüm veya kötü muameleyle karşılaşabileceği ülkeye geri gönderilmesini yasaklayan “geri gönderilmeme ilkesi”ni ihlal etmiştir (Majorino, 2009, s.4). Söz konusu anlaşmayla birlikte Sicilya ve Lampedusa adalarına varabilen göçmen sayısında ciddi bir azalma meydana gelse de İtalya’nın öncülük ettiği uygulamaların uluslararası hukuka ve insani değerlere uygun olmadığını belirtmek mümkündür.

3.1. Bir Göçmen Merkezi Olarak Libya

Libya, coğrafi konumu itibariyle tarih boyunca Afrika ile Avrupa arasındaki bağı tesis eden bir ülke işlevini görmüştür. Büyük göç güzergahı üzerinde yer alan bir ülkede ortaya çıkan gelişmeler diğer ülkelere kolaylıkla sirayet edebilmektedir. Bu çerçevede, tarih boyunca Libya topraklarında yaşanan gelişmelerin Avrupa'yı önemli ölçüde etkilediğini belirtmek mümkündür. Libya, kuruluşundan bu yana çeşitli göç dalgalarına maruz kalmıştır. Ülkedeki petrol endüstrisinin gelişmeye başladığı 1960'lı yıllarda ülkeye çalışmak için gelenlerin sayısında artış olmuştur. Ülkenin, Kaddafi'nin otoriter rejimiyle yönetildiği yıllarda petrol endüstrisine yönelik istihdam ihtiyacının artmasıyla birlikte hem göç alan bir ülke konumuna gelmiş hem de Avrupa'ya açılan transit göç merkezi olmuştur. Ancak bu durum Libya'da Şubat 2011'de başlayan ayaklanmalar ve neticesinde Kaddafi rejiminin yıkılmasının ardından yaşanan süreçte farklı bir boyut kazanmış ve Libya, göçmenler için ağırlıklı olarak Avrupa'ya geçişten önceki transit ülke rolünü oynamıştır. (Svoboda, 2016, ss. 1-4). Siyasal bölünmüşlük, silahlı çatışmalar, istikrarsızlık, otorite boşluğu, hukukun üstünlüğüne gereğince riayet edilmemesi, altyapının zarar görmesi, sivil kayıplar, insanların yurtlarını terk etmesi, hizmetlere ve geçim kaynaklarına erişimin sınırlı hale gelmesi ve bunlara bağlı olarak gelişen ekonomik zayıflama Libya'da ve dolayısıyla İtalya'da göç sorununu ağırlaştıran faktörler olarak öne çıkmışlardır.

Çatışmalar ve istikrarsızlıklarla birlikte gelen yoksulluk, bilhassa Alt Sahra ülkelerinde yaşayan insanları yaşam şartlarının daha iyi olduğu ülkelere göç etmeye zorlamıştır. Göç güzergahı üzerinde yer almasından dolayı bu durumdan en çok etkilenen ülkelerden biri Libya olmuştur. Libya, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmeye ve sözleşmenin 1967 tarihli protokolüne taraf olmamasına karşın anayasasında mültecilerin iade edilmesini yasaklayan bir hüküm mevcuttur (Svoboda, 2016, ss. 1-4). Bu durum mülteciler açısından olumlu kabul edilebilir; ancak zamanla Alt Sahra ülkelerindeki çatışmaların artması ve yaşam koşullarının hızla kötüleşmesiyle birlikte, göç etmek üzere Libya'ya gelen kişiler Libya ve dolaylı olarak İtalya üzerinde ciddi baskı unsuru oluşturmuş ve göç konusu giderek ağırlaşan bir problem haline gelmiştir. Özellikle 2011'den sonra Kuzey Afrika üzerinden Avrupa'ya geçmeyi amaçlayan insanların sayısında büyük artış

olmuştur (Svoboda, 2016, ss. 1-4). Dolayısıyla İtalya-Libya ilişkilerinin göç boyutu giderek karmaşık hal alan bir seyir izlemiştir.

3.2. Göç Konusunun İki Ülke İlişkileri Üzerindeki Etkisi

Göç konusu Libya devletinin kuruluşundan bu yana İtalya ile ilişkilerinde önemli bir gündem maddesi olmuştur. Libya devletinin kuruluşundan bu yana artış gösteren düzensiz göçler ikili ilişkilerde giderek ağırlık kazanmıştır (Deeb vd., 1982, ss. 9-10). Libya'nın transit ve merkezi bir göç kaynağı haline gelmesi içinde bulunduğu yönetimle doğrudan ilişkili olmuştur ve bu durum, Kaddafi yönetiminin politikalarından ve ayrıca diğer iç ve dış faktörlerden de etkilenmiştir. Ülkede 1950'li ve 1960'lı yıllarda petrolün keşfi ve çıkarılmasıyla birlikte enerji alanında sektörel hareketlenmeler görülmüş, 1970'li ve 1990'lı yıllar arasında ise petrol gelirlerinin artması ve Kaddafi'nin "açık kapı politikasının" etkisiyle Arap ve Afrika ülkelerinden tarım ve inşaat gibi sektörlerde işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla göç teşvik edilmiştir (Abegunrin, Abidde ve Adesina, 2021, s. 227). Ancak zaman içerisinde ülkede yolsuzlukların artış göstermesi, istihdam imkanlarının artırılmasına ve sektörel büyümenin çeşitlendirilmesine yönelik yeterince adım atılmaması, uluslararası yaptırımların uygulanması vb. faktörler (Abegunrin, Abidde ve Adesina, 2021, s. 234) Libya'nın giderek göç alan ülke konumundan çıkıp, transit göç merkezi konumuna gelmesine sebep olmuştur (Hamood, 2006, s. 17). Libya halkının Kaddafi yönetimine karşı hoşnutsuzluğunun ve 2011'de Kaddafi'nin düşmesiyle sonuçlanan olaylar zincirinin geçmişe dayalı temelini oluşturan durum budur (Seramifov, 2012, ss. 1-2).

Kaddafi yönetimindeki Libya'nın Batılı ülkelerle olan ilişkileri 1980'li yıllarda en kötü dönemini geçirmiştir (Olivieri, 2012, s. 33). Bu dönemde gerilen ilişkilerle birlikte uygulanan yaptırımlar Libya'nın ekonomik büyümesini sekteye uğratmış ve işsizlik sorununda artış yaşanmıştır (Takeyh, 2001, ss. 64-65). Uluslararası izolasyon, Libya çıkışlı ve Avrupa yönlü göç dalgasının hızlanmasında etkili olmuştur (Bredeloup–Pliez, 2011, s.10). Yaptırımlar, Kaddafi'nin Batılı ülkelere karşı tutumunun nihayetinde değişime uğramasında etkili olmuş ancak Libya kaynaklı büyük çaplı göç hareketlerinin artmasını tetiklemiştir (Bredeloup ve Pliez, 2011, s.10). Göç akınları giderek kontrol edilmesi zorlaşan bir hal almış ve

zaman zaman insanlık dramı ortaya çıkmıştır (Fusari ve Morone, 2018, s. 99). Tüm bu gelişmeler, coğrafi yakınlıkları sebebiyle Afrika ile Avrupa arasındaki “en elverişli” göç güzergahını oluşturmalarından dolayı İtalya ve Libya arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemiş, ikili ilişkilerde zorlayıcı ve inişli çıkışlı gidişatın sebeplerinden birini oluşturmuştur (Casto, 2020, s. 4). Böylelikle kontrolsüz göç,İtalya açısından ihmal edilemeyecek temel bir soruna dönüşmüş ve ulusal güvenliği ve çıkarları doğrudan etkilemesinden dolayı İtalyan iç ve dış siyasetinde önemli yer tutan hususlardan biri haline gelmiştir (Benedetti, A. vd., 2017, s. 13). Ayrıca bu husus, iki ülke arasında yapılan anlaşmalar ve görüşmelerde sıklıkla “pazarlık konusu” olmuştur (Becucci, 2020, ss. 117-136).

3. BÖLÜM

KADDAFİ SONRASI GELİŞMELER VE İTALYA’NIN POLİTİKASI

1. 2011 YILINDAKİ REJİM KARŞITI AYAKLANMALARDAN ÖNCE LİBYA’DAKİ DURUM

2011 yılında Tunus ve Mısır meydanlarında başlayan rejim karşıtı ayaklanmaların domino etkisi yaratacağına dair ihtimaller aynı yılda bazı siyasi analist ve uzmanlar tarafından dile getiriliyordu (Sönmez, 2016, ss. 65-80); ancak çok az kişi Kaddafi rejiminin bir halk ayaklanması sonucunda sona erebileceğini önceden tahmin edebilmişti (Poppi, 2011, s. 10). Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte bir ülkede başlayan isyanlar diğer ülkelere sıçramış ve bunun sonucunda isyanların görüldüğü ülkelerde yönetim açısından yapısal değişikliklerin, köklü ekonomik, siyasi ve sosyal reformların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Salih, 2013, ss. 184-185). Libya liderinin bu türden değişim hareketlerine yanaşmaması ve isyanları kanlı bir şekilde bastırmaya çalışması sonucunda devlet yapısının işlerliği tehlikeye girmiş (Foss, 2012, s. 1) ve ülkede istikrarsızlaşma süreci hız kazanmıştır.

Kaddafi iktidarında siyasi ve ekonomik açıdan temel olarak üç sütuna ayrılan bir iç politika anlayışı mevcuttu. Bunlar; rantçı devletin⁸ elde ettiği gelirlerden bir kısmının sübvansiyonlar ve sosyal yardımlar aracılığıyla refahın dağıtılmasına yönelik kullanıldığı ekonomik politikalar; ülkede basın, çeşitli akımlar ve muhaliflerin bastırılmasına yönelik baskıcı politikalar (Adams, 2012, ss. 7-8) ve kabileler ile aileler arasında hassas dengeyi gözetmek için azami dikkat göstermeye yönelik politikaları (Reuters, 2011).

Rantçı devlet yapısı hidrokarbon kaynaklarından elde edilen gelirlerin bir kısmıyla refah programlarına yatırım yapılmasını ve halka yardım ödeneğini içermekteydi ve böylece rantçı bir devlet, halkı üzerinde sahip olduğu gücü pekiştirme imkanı elde ediyordu (Altunışık, 2014, ss.78-79). Bu durum, Kaddafi’nin

---

⁸ Genellikle petrol ve doğal gaz zengini Ortadoğu ülkelerinin konu olduğu “rantçı devlet” kavramıyla, sahip olduğu doğal kaynaklardan ve genellikle petrolden elde edilen gelirler vasıtasıyla varlığını sürdüren devletler kast edilir. Bk. (Altunışık, 2014, p.77).

ülkesindeki popülerliğinin özellikle 1970’li yıllarda sürmesini sağlayan faktörlerden birini oluşturmuş ve ayrıca ülkenin maruz kaldığı mali baskıları bu yıllarda bir ölçüde azaltmıştır.(Araar, Choueiri ve Verme, 2015, ss. 3-4). Ancak rejim sonraki yıllarda özellikle işsizlik sorununa çözüm bulmakta yetersiz kalmış ve genç nüfusun tepkisi giderek artmıştır. Libya’nın genç nüfus ağırlıklı demografik yapısı ülkenin iç dinamiklerinin hassasiyetinin temel sebebi olmuştur (Fakih ve Barakat, 2021, s. 1).2011 isyanlarının tetikleyici faktörü olarak artan işsizlik oranları, mevcut hassas dengelerin kısa süre içinde değişmesinin ve hatta alt üst olmasının sebebi olmuştur.

Kaddafi yönetimi ülke içinde ekonomik temelli artan hoşnutsuzluğun farkındaydı. Söz konusu hoşnutsuzluğun giderilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulsa da bunlar halkın refahının iyileştirilmesi için yeterli olmamıştır. Bu doğrultuda; 2000’li yılların başından itibaren “ekonomik olanakların çeşitlendirilmesi” yönünde küçük çaplı da olsa birtakım girişimlerde bulunulmuş, altyapı yatırım planları oluşturulmuş ayrıca ülkede faaliyet gösteren bazı yabancı şirketler kamulaştırılmış ve Libya’lı personel istihdam etmeleri zorunlu kılınmıştır (Otman ve Karlberg, 2007, ss. 281-320). Bununla birlikte, ülkede petrol sektörü gelişmeye devam etmesine rağmen diğer sektörler geride kalmış, yabancı yatırımlar da petrol sektörü odaklı gerçekleşmiştir (MikaİL ve Engelkes, 2018, s. 2). Ülkedeki yapısal ve bürokratik süreçler muhtemel ekonomik ivmenin önünü tıkamıştır (Gargoum, 2022, s. 100). Ekonomi alanında sübvansiyonların azaltılması ve ithalat vergilerinin artırılması gibi denemeler de ekonomik toparlanmaya katkı sunmamış, toplumsal huzursuzluğun daha da artmasına yol açmıştır (Vandewalle, 1991, ss. 216-231). Bazı özel sektör temelli işletmelerin kurulmasına izin verilmesi ve birkaç kamu şirketinin özelleştirilmesi gibi küçük çaplı ekonomik reformlar ülkede yüksek oranda görülen yoksulluğu önlemede yeterli olmamıştır (Pargeter, 2006, s. 219). Dolayısıyla ekonomik reform planları başarısız olmuş ve Tunus’tan başlayan isyan dalgasının Kaddafi’yi etkilemesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Kaddafi’nin iç politika anlayışını oluşturan etmenlerden ikincisi kendisine karşı olan her türlü muhalif oluşumun, islami hareketlerin ve basının kontrol altında tutulmasıydı. Örneğin ülkede yüksek dini makamı teşkil eden Ulema, 1978 yılında yürürlüğe konulan ve devlete özel mülkiyet kavramını hiçe sayarak geniş çapta kamulaştırma yetkisi veren 4 sayılı Kanun’a karşı çıkmış ve bunun sonucunda

Kaddafi Ulema'ya yönelik "temizleme operasyonuna" kalkışmıştır (The United Nations Refugee Agency, 2012, s. 25). Diğer bir örnek ise 1990'larda rejime karşı ülkenin doğusunda başlatılan İslami silahlı direniş hareketinin Kaddafi tarafından şiddetle bastırılmasıdır. 1996'da Trablus'ta bulunan Abu Salim hapisanesinde İslami direniş hareketinin destekçisi 1300 siyasi suçlu öldürülmüş ve bu olay halkın Kaddafi'ye karşı öfkesini ve muhalif oluşumlara desteğini artırmış ayrıca 2011'de başlayarak ülkeyi saran isyan dalgasının temelini oluşturan sebeplerden biri olmuştur (The United Nations Refugee Agency, 2012, s. 25). Libya halkının Kaddafi'ye olan desteğinin siyasi ve ekonomik temelli sebeplere dayanarak 1990'lı yıllardan itibaren giderek azaldığı belirtilebilir.

Kaddafi; ordu, paramiliter güçler ve istihbarat servisinin yardımıyla gücü elinde tutuyordu. Tıpkı öncesinde olduğu gibi 2000'li yıllarda da ülkedeki protesto hareketlerine tolerans gösterilmemiştir. Protestoların, düzenlenme amacı fark etmeksizin, bir an önce bastırılması için güç kullanılmıştır. 2011 yılına kadar ülkedeki bazı muhalif kişilerin aniden ortadan kaybolma vakaları, keyfi tutuklamalar ve siyasi suçluların sayısı artmış, internet devlet kontrolünde tutulmuş ve internete erişim sınırlandırılmıştır (Reuters, 2011). Tüm bu baskı ortamı rejim karşıtı görüşlerin yaygınlaşmasını ve ayaklanmaların baş göstermesini kolaylaştırmıştır.

Kaddafi'yi zorlayan diğer bir konu ise ülkedeki kabileler, boylar ve ailelerle olan karmaşık ilişkilerdi. Kaddafi iktidara geldiği ilk yıllarda kabile ve ailelerin yönetimdeki etkisini kısıtlamaya çalışsa da kısa sürede bu çabanın güçlüğüne anlamıştır. 80'li yıllar Libya'sında birtakım huzursuzlukların ortaya çıkmasında kabilelerin halk üzerindeki etkisinden bahsedilebilir. Bu durumu bilen Kaddafi, kabileleri ve boyları birbirlerine karşı kışkırtarak "böl ve yönet" stratejisini izlemiş, böylece rejime karşı ortaya çıkabilecek ayaklanmaların önünü kesmiştir (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019, s. 5). Ülkedeki birtakım aile ve kabilelerle olan ilişkilerini çeşitli manipülasyonlar yoluyla sürdüren Kaddafi, içlerinden bazılarıyla yakın ilişki kurmayı tercih ederken, bazılarına ise uzak durmuştur (Bölme vd., 2011, s. 9). Aile, kabile ve boyların kendi içinde birlik olamaması Kaddafi'nin işine yaramıştır ve Kaddafi bu unsurlarla ustaca yönettiği ilişkiler sayesinde uzun süre iktidarda kalabilmiştir (Dihstelhoff vd., 2021, s. 206).

2. KADDAFİ SONRASI LİBYA'DA ORTAYA ÇIKAN GÜÇ BOŞLUĞU

1969 yılında Kral İdris'e karşı darbe yaparak iktidara gelen Muammer Kaddafi, 42 yıl boyunca Libya'yı yönetmiştir. 2011'deki Arap Baharıyla birlikte ülkede geniş çaplı isyanlar çıkmıştır. Tıpkı Tunus, Mısır, Suriye, Bahreyn, Yemen'de baş gösteren isyanlar gibi Libya isyanlarının sebepleri de ekonomik temelliydi ve enflasyon, temel gıda fiyatlarındaki artış, işsizlik, iş güvencesi yoksunluğu, refah adaletsizliği gibi faktörler isyanların patlak vermesinin başlıca sebeplerini oluşturmuşlardır (Macqueen, 2013, s. 356). Bunun yanı sıra genç nüfusun yoğun olduğu ülkede gençlerin beklentilerinin karşılanmaması, siyasi özgürlüklerin olmayışı ve yolsuzluklar isyanların geniş çaplı yayılmasında diğer etkenlerdir (Macqueen, 2013, s. 356). Kaddafi iktidarı, isyanları besleyen sebeplere odaklanıp etkin çözümler geliştirmektense isyanları şiddet yoluyla bastırma gayreti içinde olmuştur (Kuperman, 2013, s. 107).

Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği isyanları desteklemiş ve yine 2011 yılında gerçekleştirilen NATO müdahalesi sonucunda Kaddafi, isyancılar tarafından esir alınıp öldürülmüş böylece 42 yıllık iktidarı sona ermiştir (Gaub, 2014, ss. 2-3). Sonrasında ülkede artan kaosla birlikte yaşam koşulları giderek kötüleşmiş, ciddi güvenlik sorunu doğmuş ve bu sorunu ekonomik ve sosyal sorunlar da takip etmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Batılı devletlerin ve bazı Ortadoğu devletlerinin ülkeyi “satranç tahtası” olarak görmeleri ve kendi çıkarları doğrultusunda farklı güç odaklarını desteklemeleri etkili olmuştur. “Vekalet savaşı”nın bir örneğinin Libya'da yaşandığını belirtmek mümkündür.

Şubat 2011'de Libya'da başlayan protestoların “merkez üssü” Sirenayka bölgesinin Bingazi şehri olmuş, protestolar buradan diğer şehirlere hızlıca yayılmıştır (Bell ve Witter, 2011, s. 7). Protestoların Sirenayka bölgesinde yoğunlaşmasının sebepleri bulunmaktadır. Bunlar, Sirenayka'nın Kaddafi'nin güçlü olduğu Trablusgarb bölgesinden sosyo-kültürel olarak farklı bir yapıda olması ve Sirenayka'da Kaddafi'nin kabilesi Kazazife'ye karşı muhalif bir tavır içerisinde olan kabilelerin yaşaması olarak açıklanabilir (Iacovino, 2011, s. 1).

İlerleyen süreçte, protestocular ve güvenlik güçlerinin karşılıklı olarak ateşli silahlar kullanmasıyla çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş ve 22 Şubat 2011 itibarıyla Kaddafi, Sirenayka'nın neredeyse tamamında kontrolü kaybetmiştir (Bell ve Witter, 2011, s. 7). Kaddafi'nin isyanları şiddetle bastırma yoluna başvurması üzerine uluslararası toplum kısa süre içinde reaksiyon göstermiş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 28 Şubat 2011 tarihli, 2011/137/PESC sayılı (United Nations Security Council, 2011) "Libya'daki durumdan dolayı kısıtlayıcı tedbirler hakkındaki" kararıyla Libya'ya yeniden yaptırımlar ve silah ambargosu uygulamaya başlamış, ülkenin varlıklarını dondurmuş, ülkeye yönelik uçuşa yasak bölge ilan etmiş ve Kaddafi'nin insanlığa karşı işlediği suçları Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne havale etmiştir (Daalder ve Stavridis, 2012, s. 2).

Libya'da krize çözüm bulmak amacıyla yürütülen faaliyetleri koordine etmek, istikrarı sağlamak ve çatışmaları durdurmak için 29 Mart 2011'de Londra'da düzenlenen konferans sonucunda kurulan Libya Temas Grubu kapsamında Doha, Roma, Abu Dabi ve İstanbul şehirlerinde toplantılar düzenlenmiştir. Toplantılar sonucunda Kaddafi rejiminin Libya'da meşruiyetinin kalmadığı ve Ulusal Geçiş Konseyi'nin Libya'nın meşru hükümeti olduğu kabul edilmiştir (Çelik, 2021, 286-288). Libya Temas Grubu, yürüttüğü çalışmalarla Trablus hükümetinin ilerleyen yıllarda uluslararası toplum tarafından tanınmasında pay sahibi olmuştur.

Libya'da çatışmaların artarak devam etmesi NATO müdahalesini tetikleyici bir rol oynamıştır. 19 Mart 2011'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin üye devletleri Libya'daki sivillerin korunmasına yönelik "gerekli tüm tedbirleri almaya" yetkili kılan 1973 sayılı kararını (United Nations Security Council, 2011) uygulamaya koymak üzere ABD, Fransa ve Birleşik Krallık tarafından kurulan NATO koalisyon güçleri "Birleşik Koruyucu Operasyon" adı altında Libya'da askeri müdahaleye başlamıştır (Madak, 2019, s. 49). NATO desteğiyle birlikte, muhalif güçler Ağustos 2011'de Kaddafi'nin güçlü olduğu Trablus ve Sirte'de saldırılarını yoğunlaştırmışlar ve iki ay içinde Libya Ulusal Geçiş Konseyi ülkenin tamamında kontrolü ele geçirmiş ve isyancılar Kaddafi'yi yakalayıp öldürmüşlerdir (Daalder ve Stavridis, 2012, s. 3).

Söz konusu NATO operasyonuna İtalya da hava kuvvetleriyle destek vermiştir (Iacovino, 2011, s. 7). Libya'daki iç karışıklığın radikal örgütlerin türemesine ve yayılmasına sebep olacağına dair endişe, İtalya'nın bu kararında etkili olmuştur. Öyle ki 2011'de İtalya Dışişleri Bakanı Franco Frattini şöyle bir açıklama yapmıştır: “Libya'nın terörle mücadele konusunda kararlı bir politikası olmazsa ve ipin ucu kaçarsa, Bingazi bölgesinde radikal terör örgütleri yuvalanacaktır ve böylece terör şebekeleri yurdumuza çok yaklaşmış olacaktır” (Rivis, 2012, s. 91). DAESH terör örgütünün Suriye ve Irak'taki varlığının azalması ve Libya'da ise tam tersine artışa geçmesi İtalya'yı harekete geçirmiş ve bu çerçevede İtalya, Libya'daki NATO askeri operasyonunda Fransa, Birleşik Krallık ve ABD ile birlikte yer almıştır (Bertolotti, 2016, ss. 1-4).

Başta ABD, Fransa, Birleşik Krallık olmak üzere Kaddafi'ye güven duymayan Batılı ülkeler, “Libya halkının Kaddafi'nin saldırılarından korunması gerektiğini” öne sürerek sürecin başından itibaren isyancıların tarafını desteklemişlerdir (Saddiki, 2012, s. 81). Kaddafi'nin nükleer silah programını yeniden devreye alma ihtimali, Afrika'daki bazı iç savaşları ve Avrupa'daki terör eylemlerini desteklemiş olması, Kuzey Afrika'dan yasadışı göç dalgasını engelleme isteği Avrupa ülkelerinin Birinci Libya İç Savaşı'nda Kaddafi'ye karşı cephe almalarına neden olmuş (Marchal, 2012, ss. 2-3) ve böylece NATO aracılığıyla gerçekleştirilen askeri müdahaleye destek vermeyi kısa süre içinde kabul etmişlerdir. Yukarıda belirtilen gerekçelere paralel olarak, söz konusu Batılı ülkeler Libya'da kendi siyasi hedefleri doğrultusunda rejim değişikliğini amaçlamışlardır (Pommier, 2011, s. 1068).

Kaddafi iktidarının bitmesiyle sonuçlanan Libya devrimi başlangıçta halk hareketi şeklinde doğmuştur. Bununla birlikte sürecin başından bu yana bölgesel ve uluslararası güçlerin varlığı ve etkisi hissedilmiştir. NATO, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararına (United Nations Security Council, 2011) dayanarak “Libya'daki sivil halkın korunması” gerekçesiyle Kaddafi güçlerine yönelik operasyon düzenlemiş ve operasyon sonucunda rejim ortadan kaldırılmıştır. (Terry, 2015, ss. 162-182). NATO'nun Libya müdahalesi; Balkanlar, Afganistan ve Irak'taki müdahalelerinin aksine çatışma sonrası süreçte barış güçlerinin ülkede konuşlandırılmamasından dolayı eşsiz bir niteliğe sahiptir (Chivvis vd., 2012, s. 1).

Başlangıçta barışçıl bir halk hareketi olarak başlayan ve kısa bir süre sonra isyana dönüşen rejim karşıtı protestolar başka ülkelerin devreye girmesiyle uluslararası bir boyut kazanmıştır.Rejimin sona ermesinde askeri dış müdahalenin belirleyici faktör olduğunu belirtmek mümkündür.

Sürece müdahil olan ülkeler eylemlerini Libya halkının yasal temsilcisi olarak gördükleri Ulusal Geçiş Konseyi'nin taleplerine dayandırmıştır. Kaddafi'nin düşmesinin ardından 7 Temmuz 2012 tarihinde ilk defa Ulusal Geçiş Konseyi tarafından parlamento seçimleri düzenlenmiştir. 1964'ten bu yana ülkede düzenlenen ilk demokratik seçimi teşkil eden bu seçimde Ulusal Güçler İttifakı lideri Mahmud Cibril oyların büyük çoğunluğunu alarak Ulusal Geçiş Konseyi Başbakanı olarak seçilmiştir (Smith, 2012, s. 1).Yaklaşık 3 milyon seçmene sahip olan ülkede 1,7 milyon seçmen oy kullanmıştır (Kalfa, 2022, s. 22). İç savaşla karşı karşıya olan bir ülke için bu sayı bir başarı olarak görülebilir.

Libya'daki demokratik denemeler ve geçiş süreci iç ve dış olmak üzere birçok faktör tarafından sekteye uğratılmıştır. Devlet kurumlarının çöküşü, ülkede yaklaşık 60 farklı milis gücün ortaya çıkması, söz konusu grupların ve kabilelerin sürdürdüğü silahlı çatışmalarla birlikte artan güvenlik sorunu, ortaya çıkan kaos ortamı gibi iç faktörlerin yanında (Smith, 2012, s. 2) ülkede nüfuzu bulunan yabancı ülkelerin çıkar çatışmaları ve kendi çıkarlarına yönelik olarak farklı oluşumlara finansal ve askeri destek vermek suretiyle “vekalet savaşına” neden olmaları gibi dış faktörler ülkedeki durumun giderek kötüleşmesine yol açmıştır (Mezran ve Miller, 2017, ss. 1-3).

Aşiretler ülkesi olan Libya'da Kaddafi'nin ölümüyle birlikte güç boşluğu ortaya çıkmış ve birbirine rakip hükümet güçleri, silahlı milisler, çeşitli terör örgütleri ve grupların çatışmaları sonucunda on binlerce kişi hayatını kaybetmiş ve ülkede iç karışıklık son derece olumsuz boyutlara ulaşmıştır. Libya, Kaddafi döneminde ekonomik ve sosyal açıdan yeterli olmasa da belirli ölçüde “istikrarlı” sayılabilecek bir ülkeydi ve hatta Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2011 yılı İnsani Kalkınma Endeksine göre Afrika kıtasında lider durumdaydı (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2020). Ancak 2011'de Bingazi'de başlayan ayaklanmaların ardından gerçekleşen NATO müdahalesi ile ülke hızla kaosun içine sürüklenmiş ve ülkede Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) güçleri, Hafter güçleri,

Tavarık militanları, Tebu militanları ve DAEŞ terör örgütü olmak üzere çeşitli unsurlar arasında güç mücadelesi hız kazanmıştır (Ilardo, 2019, ss. 1-2).

Libya’da demokrasi ve barış sürecinin ilerlemesinin önünde birtakım zorluklar ortaya çıkmıştır. Bunlar; ülkede birbirine rakip iki farklı hükümetin olması, çok sayıda milis ve silahlı grupların faaliyet göstermesi, cihatçılık ve ayrıca bölgesel ve etnik tanınma ve otonomi taleplerinin belirmesidir (Rudzka, 2016, ss. 227–246). Kaddafi dönemi itibariyle, etkin bir devlet yapısından, işlerliği bulunan siyasi kurumlardan ve yeterli iç güvenlik enstrümanlarından yoksun olan Libya’da Kaddafi sonrasında kaos ve istikrarsızlığın hakim olduğu bir döneme geçilmiştir (Rudzka, 2016, s. 228). Süreç, giderek bölgesel ve uluslararası güçlerin müdahil olduğu karmaşık bir güç ve hakimiyet mücadelesine evrilmiştir.

Kaddafi’nin ölümünden sonra ortaya çıkan gelişmeler neticesinde uluslararası hukuk bakımından “başarısız devlet (failed state)” olarak nitelendirilen Libya’da otorite boşluğu baş göstermiştir (Popescu ve Tanase, 2016, ss. 217-230). Bunun bir sonucu olarak ülke, uluslararası suç şebekelerinin merkezi haline gelmiş, yasadışı petrol satışı, insan ve silah kaçakçılığı artmıştır (A Public Eye and TRIAL International Report, 2020, ss. 3-8). Aşiretler ve silahlı gruplar bir devlet modeliyle örgütlenmediklerinden ve çatışmaların karmaşık bir dinamiğe sahip olmasından dolayı ülke içinde herhangi bir bağımsızlık ilanı gerçekleşmemiştir (World Bank Group, 2019, s. 8). Bununla birlikte söz konusu grupların Libya’nın bağımsızlık ilanından bu yana dış etkilere açık olduğunu ve Libya içinde farklı gruplar arasında uzun süreli çatışma ortamının sürebileceğini ifade etmek mümkündür (Boserup ve Collombier, 2018, s. 2).

3. KADDAFİ SONRASI LİBYA VE İÇ SAVAŞ

Kaddafi sonrasında Libya’da ortaya çıkan çatışma hali ve genel görünümü açıklamak için Kaddafi sonrası gelişmeleri 4 farklı periyoda ayırmak mümkündür. “Seçimlerin başarısız olduğu dönem” olarak adlandırılacak birinci periyod NATO müdahalesinin sonuçlandığı Ekim 2011’de başlar ve Haziran 2014 seçimleriyle sona erer; “çöküş dönemi” olarak adlandırılacak ikinci periyod Ağustos 2014’te başlar ve Süheyraat Anlaşması’nın imzalandığı Aralık 2015’te sona

erer; “Hafter ve el Serrac arasında rekabet dönemi” olarak adlandırılabilir üçüncü periyod Mart 2016’da başlar ve General Hafter’in Nisan 2019’da Trablus’a yönelik saldırısıyla sona erer ve nihayetinde “Dengelerin tersine çevrilme dönemi” olarak adlandırılabilir dördüncü periyod ise Türkiye’nin Trablus hükümeti yanında Libya’ya müdahale ettiği Kasım 2019’da başlar ve İtalya’da Draghi hükümetinin görevde olduğu ilk aylarından biri olan Mayıs 2021’de sona erer (Cecinini, 2021, ss. 10-35).Söz konusu on yıllık süreçte izlenen gelişmelerden yola çıkarak, bölgesel ve küresel güçlerin Akdeniz’de kendi hakimiyetlerini güçlendirmek için Libya’da süregelen çatışma halini bir fırsat olarak gördükleri ya da Akdeniz’de kendi çıkarlarının zarar görmemesi için hamleler yaptıkları belirtilebilir.

2011 yılında tezahür eden olayların gelişmesinde ve Libya’nın hemen her yerine sıçrayarak ülkeyi etkisi altına almasında Trablus, Sirenayka ve Fizan bölgelerinde mevcut aşiret ve kabile yapılarının, sosyo-ekonomik ve politik ilişki ağlarının rolü bulunmaktadır (Güneş, 2018, s. 275). Fizan bölgesi Sahra çölünün kuzeyindeki etnik kabilelerin ve Çad’ın; Trablus bölgesi Cezayir, Tunus ve Fas’ın; Sirenayka bölgesi ise Mısır’ın etkisi altında bulunmakta olup, ülkedeki aşiret ve kabile yapısı ve farklı bölgelerin farklı etki alanlarında yer alması iç savaş süreçlerinin seyrini değiştiren faktörlerden bazılarını oluşturmuştur (Güneş, 2018, s. 275; Yaşar, 2013, ss. 90-97). Dolayısıyla Libya’nın kendi iç dinamiği sınır ötesi dinamiklerle doğrudan etkileşim halindedir ve söz konusu etkileşim karmaşık iç savaş süreçlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Libya’da ortaya çıkan krizin etkisi sahil kuşağı ülkeleri ve diğer bölge ülkeleri olmak üzere dünya üzerinde hissedilmiştir. Örneğin; Cezayir, Çad, Mısır, Mali, Moritanya, Nijer, Tunus gibi ülkeler Libya’daki iç karışıklık ve yönetim boşluğundan kaynaklanan olumsuzluklardan ciddi anlamda etkilenen ülkelere birkaçıdır. Söz konusu ülkelere bazılarının sınır güvenliği zayıf olduğu için, bu ülkeler ile Libya arasında nicelik ve nitelik olarak tespitinin doğru şekilde yapılması mümkün olmayacak ölçüde silah ve mühimmat trafiği gerçekleşmiştir (United Nations Security Council, 2012). Dolayısıyla, silah ve mühimmat kaçakçılığının yoğun olarak yapılması ilgili ülkelerin de istikrarını tehdit eder bir boyut kazanmıştır.

Kaddafi iktidarının sona ermesinin ardından Kaddafi karşıtları tarafından kurulan Libya Ulusal Geçiş Konseyi 2011 ile 2012 yılları arasında 10 aylık bir süre boyunca Libya'nın de facto hükümeti olmuştur (Willcoxon, 2017, ss. 91-114). Bu dönem içerisinde gruplar arasında küçük çaplı çatışmalar meydana gelse de siyasi süreç ilerlemeye devam etmiş ve 7 Temmuz 2012 seçimleri öncesinde bölgedeki dengelerin muhafaza edilmesinde Libya Ulusal Geçiş Konseyi önemli bir rol oynamıştır. Ulusal Geçiş Konseyi 7 Temmuz 2012 seçimlerinin ardından yerini Milli Genel Kongre'ye bırakmıştır. Milli Genel Kongre, geçici hükümet oluşturma ve anayasa hazırlama görevini Ulusal Geçiş Konseyi'nden devralmıştır (Kalfa, 2022, s. 21). Devrimin ardından yapılan ilk genel seçim olma özelliği taşıyan Temmuz seçimleriyle birlikte Milli Genel Kongre göreve gelse de ayaklanmalar sırasında silahlı mücadeleye girişen birçok grup silah bırakmayı reddetmiş ve ülkedeki çatışma ortamı sonlanmamıştır (Düzsöz, 2021, s. 309). Böylece ülke sathında büyük bir güvenlik sorunu doğmuştur.

BM Güvenlik Konseyi'nin 16 Eylül 2011 tarihli ve 2009 sayılı Kararı uyarınca Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu (BMLDM) oluşturulmuştur. Misyounun amacı Libya'da siyasi geçiş sürecine destek olmak, demokratik, bağımsız ve birleşik bir Libya devletinin varlığını temin etmeye yönelik uluslararası toplumun çabalarını yönetmek ve çatışmalar sırasında yaşanabilecek insan hakları ihlallerinin önüne geçmektir (United Nations Security Council, 2011). Misyoun, Libya'da barışın inşa edilmesini sağlayacak faaliyetlerin temelini atılması için rol üstlenmiştir. Misyoun'un Libya'da arabuluculuk faaliyetleri yürüterek kalıcı barış iklimini oluşturması amaçlansa da taraflar uzlaşmamış, çatışma hali sürmüştür. Süreç bu şekilde ilerlemiş ve başarısızlığa uğrayan 2015 Libya Siyasi Anlaşması'nın taraflarca uygulanmasının sağlanması amacıyla Misyoun'un yıllık olarak uzatılan Libya'daki görev süresi BM Güvenlik Konseyi'nin 2017 tarihli ve 2376 sayılı kararıyla bir kez daha uzatılmıştır (Asseburg, Lacher ve Transfeld, 2018, s. 10). Misyoun'un Libya'da barışçıl bir siyasi atmosferin oluşturulması ve demokratik düzenin getirilmesi yönündeki çabaları sürmüştür.

BMLDM'nin Libya'daki rolü, özellikle bölgesel ve uluslararası aktörlerin ülkeye giderek daha fazla müdahil olmalarıyla birlikte sınırlı kalmıştır. Söz konusu aktörler BM Misyounu ile karşılaştırıldığında daha etkili bir görüntü çizmişlerdir.

BMLDM'nin Libya'da karşılaştığı zorluklar karşısında 19 Ekim 2016 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, Uluslararası Barış Enstitüsü ve Stimson Center⁹ Libya'da izlenecek strateji konusunda bir yuvarlak masa toplantısı düzenlemişlerdir. BMLDM'nin Libya'daki görev süresi yenilenmeden önce yapılan bu toplantının sonucunda Libya Siyasi Anlaşması çerçevesinin meşruiyetinin sağlanması, halkın ihtiyaçları için temel hizmetlerin sağlanması, anayasa yapım sürecinin canlandırılması, temel devlet kuruluşlarının desteklenmesi, her türlü yaptırımın ve silah ambargosunun kaldırılmasının kaldıraç olarak kullanılması, uluslararası girişimlerin koordine edilmesi gerektiği kanaatine varılmış olup tüm bunlara BMLDM tarafından öncülük edilmesi gerektiği belirtilmiştir (International Peace Institute, Stimson Center and United Nations Security Council, 2016, s. 4). Misyon'un uluslararası toplumu temsilen tarafsızlık bağlamında Libya'da farklı olarak neler yapabileceğinin belirlenmesi, fikirlerin ortaya konulması ve durumun değiştirilmesi için nasıl bir çözüm yolu izlenebileceğinin ele alınması bakımından söz konusu yuvarlak masa toplantısı önemli olmuştur.

Kaddafi rejiminin son bulduğu 2011 yılı ile iç çatışmaların yoğunluk kazandığı Kaddafi sonrası süreç içerisinde birbirlerine rakip çıkar grupları arasında siyasi uzlaşma sağlanamamıştır (Sawani, 2020, ss. 1-2). Ülkedeki siyasi çıkmaz, yönetim boşluğu, devlet kurumlarının ülkedeki çeşitli aktörlere otoritesini kabul ettiremeyişi ve hukuk sisteminin işler durumda olmayışı bu durumu ortaya çıkaran faktörler arasında sayılabilir (Sawani, 2020, ss. 1-2). Şubat 2011 ile Ekim 2011 arası ve 2014 ile 2020 arası olmak üzere iki iç savaştan bahsetmek mümkündür (Del Prete ve Michele Di Maio, 2021, s. 5). Birinci Libya İç Savaşı, Kaddafi'ye sadık ordu güçleri ile isyancı milisler arasında yaşanmış ve Kaddafi'nin öldürülmesiyle sonuçlanmış, İkinci Libya İç Savaşı ise Trablus merkezli UMH güçleri ile Tobruk merkezli Hafter yanlısı Temsilciler Meclisi arasında geçmiştir (Del Prete ve Di Maio, 2021, s. 5). İkinci Libya İç Savaşı, 23 Ekim 2020 tarihli BM Libya Destek Misyonu öncülüğünde düzenlenen 5+5 Ortak Askeri Komite toplantısının ardından ateşkesle sonuçlanmıştır (United Nations, 2020). Ülke içinde çeşitli odak gruplarının dahil olduğu çatışmaları körükleyen başlıca etmen, ideolojik farklılıklardan ziyade güce

---

⁹ Stimson Center uluslararası barış ve güvenliği geliştirmeyi, insanlığa fayda sunmayı ve gezegenin korunmasına katkı sağlamayı amaçlayan tarafsız bir düşünce kuruluşudur.

sahip olma arzusu ve petrol kaynakları üzerindeki hak iddiası olmuştur (Ilardo, 2019, s. 1).

Kaddafi karşıtı protestoların düzenlenmesiyle birlikte ortaya çıkan Libya krizi dış aktörlerin etkisiyle şekillenmiştir. İsyanlar başlamadan önce Kaddafi, Arap ve Batı ülkeleri ile ilişkilerini onarmak için çeşitli girişimlerde bulunsa da sürecin başından itibaren Birleşik Krallık, ABD, Fransa pek çok Arap Ligi üyesi ülkeler ve özellikle Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan Kaddafi rejiminin son bulmasını istiyordu (Zoubir, 2020, s. 13). NATO ve bazı Arap ülkeleri Kaddafi rejiminin yıkılmasını isteyen devrimcileri desteklemiş ve rejim yıkıldıktan sonra yeni Libya'yı kimin yönetmesi gerektiği konusunda ayrılığa düşen bölgesel ve uluslararası güçler kendi stratejik çıkarları ve vizyonları doğrultusunda sahada farklı güçleri desteklemişlerdir (Varvelli, 2021, s. 1). Böylece Libya, ülke içi ve uluslararası uzlaşmanın yokluğunda içinden çıkılması zor bir kaos ortamına doğru hızla sürüklenmiştir.

İç savaşın sona erdirilmesi ve uzlaşmanın sağlanması yönündeki çabalar, ülkedeki siyasi odakların parçalı vaziyette olması ve bu odakların bir araya gelememesinden ötürü sekteye uğramıştır. Ayrıca BM ve Avrupalı devletlerin çatışma halindeki taraflar üzerindeki etkisinin sınırlı olması, Türkiye, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri gibi diğer bölgesel güçlerin varlığı ve Libya'ya müdahil olan devletlerin birbirine karşıt taraflara destek vermesiyle birlikte ülkedeki çatışma halini sonlandıracak bir anlaşma imzalanamamıştır. Güç ve kaynakların tek elde toplanması mümkün olmamıştır.

2014 yılında kendisiyle aynı görüşe sahip milisleri kendi safında toplayarak Libya'da siyasi sahneye dahil olan General Hafter; Ensar el-Şeria veya 17 Şubat Tugayı gibi diğer şeriat yanlısı, Selefist milis grupların Bingazi'de konuşlandığı üslere saldırmıştır (Zoubir, 2020, s. 13). Bu dönemde Bingazi merkezli radikal cihatçı grupların kendi içlerinde çatışma halinde olması Hafter'in işini kolaylaştırmış ve ardından Bingazi'de şiddetlenen çatışmalar Trablus'a sıçramıştır (Öztop, 2021, s. 229). Ülke içindeki bölünmüşlüğü derinleştirecek yeni bir iç savaşın fitili bu şekilde ateşlenmiştir. Hafter, kendisini destekleyen milisleri "Libya Ulusal Ordusu" adı altında bir araya getirerek bu oluşuma meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Mayıs 2014'te General Hafter, Libya'da darbe girişiminde bulunmuştur. Ülkeyi askeri bir meclisle yönetmeyi planlayan Hafter, askeri çözümden yana olduğunu ortaya koymuş ve ülkenin doğusunu ele geçirmesinin ardından Trablus'a da saldırı girişiminde bulunmuştur (Kekilli, 2020, s. 9). Hafter'in darbe girişimini bölgedeki gelişmelerin ve güç mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Öyle ki Hafter, Mısır'da darbeyle iktidara gelen cumhurbaşkanı Sisi ile yakınlığını açıkça ifade etmiş, birçok defa Birleşik Arap Emirlikleri'nde en üst düzeyde kabul edilmiş ve bu ülkelerle tamamen uyumlu bir siyasi retorik kullanmıştır (Kekilli, 2018, ss. 81-93). Söz konusu bölgesel aktörler arasındaki vekalet savaşı, Libya'da barış sürecinin ilerlemesini geciktiren önemli etmenler arasında yer almışlardır.

17 Aralık 2015'te Fas'ın Süheyrat kentinde imzalanan Libya Siyasi Anlaşması (LSA) Libya'da istikrarın yeniden tesis edilmesi, yıkımın son bulması, halkın yaşadığı acıların dindirilmesi ve ulusal konsensus yoluyla demokratik bir devletin inşa edilmesi konusunda eşsiz bir fırsat sunmuştur (United Nations Support Mission in Libya, 2016). Libya'da savaş halinde bulunan grupların siyasi diyalog başlatmalarını ve bu diyalogu sürdürmelerini öngören ve BM'nin arabuluculuk yaptığı anlaşmayla birlikte Fayez el Serrac liderliğinde UMH ve Başkanlık Konseyi oluşturulmuştur (Mezran ve Miller, 2017, s. 3). Hafter ise Trablus merkezli Başkanlık Konseyi'ne bağlı UMH'yi tanımadığını duyurmuştur (Al Jazeera, 2017).

Hafter'in UMH'yi tanımaması, mevcut oluşumlar arasındaki kutuplaşmayı artırmış ve ülkedeki geçiş sürecini zora sokmuştur. Libya'nın Trablusgarb, Sirenayka ve Fizan olarak 3 ayrı bölgeye bölünmüşlüğü sırasıyla Batı, Doğu ve Güneybatı şeklinde coğrafi ayrılıkları vurgulamasının yanı sıra İslamcılık ve Milliyetçilik çerçevesinde ideolojik farklılıkları da simgeler (Al-Shadeedi, Veen ve Harchaoui, 2020, ss. 18-33). Ülkenin halihazırdaki bu yapısı itibariyle toprak bütünlüğünü koruması ve birlik olmasının önünde birçok zorluk varken bu zorluklara bir de artan kutuplaşmanın bölgesel ve uluslararası aktörler tarafından körüklenmesi de eklenmiştir. Taraflar, birleşme fikrinden giderek uzaklaşmış ve ülkedeki seçim sürecinin akamete uğraması sebebiyle 2014'ün sonları ile 2015'in başları arasındaki dönemde ülkenin yönetimine talip iki ayrı hükümet ortaya çıkmıştır (Öztop, 2021, s. 229).

Süheyra Anlaşması'na rağmen Libya'daki bölünmüşlük devam etmiştir. İmzalanan anlaşmayla ülkedeki güç odakları ve devlet kurumları arasında birlik oluşturulması hedeflense de bu mümkün olmamıştır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin UMH ve Başkanlık Konseyi'ni destekleyici çabaları, bu uluslararası kuruluşlara üye bazı ülkelerin "ikili oyunlarıyla" baltalanmış ve bu ülkeler sahada farklı davranmışlardır (Mezran ve Miller, 2017, s. 3). Bir tarafta BM tarafından meşru kabul edilen, Katar ve Türkiye tarafından desteklenen el Serrac liderliğindeki Trablus hükümeti, diğer tarafta ise Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve sonradan Rusya ve Fransa'nın desteklediği ve Libya'nın doğusunun önemli bir kısmını ele geçiren Halife Hafter ve Libya Ulusal Ordusu (LNA) yer almıştır (Varvelli ve Martini, 2021, s. 1).

4. İTALYA'NIN LIBYA'DAKİ İÇ SAVAŞ KARŞISINDAKİ TUTUMU

İtalya'nın dış politikasında, birtakım belirsizlikler ve tutarsızlıklar görüldüğüne dair yaygın bir kanı mevcuttur. Ülke dış politikası, kamuoyunun bakış açısı ve siyasi oluşumların kendi içlerinde geçen tartışmalardan etkilenmektedir. Bununla birlikte, dış politikanın uygulanma yöntemleri konusunda derin fikir ayrılıkları olsa da ulaşılmak istenen hedef genel anlamda aynı kalmaktadır. Bu durumu İtalya'nın Libya politikasını değerlendirirken tespit etmek mümkündür. Öyle ki, İtalyan milli birliğinin sağlandığı 1861 yılından günümüze kadar Libya politikası ana hatlarıyla İtalya'nın belirli ulusal hedeflerini gerçekleştirme çerçevesinde oluşturulmuştur (Micheletta, 2012, ss. 7-27). İtalya, temelde ulusal çıkarları açısından hayati gördüğü Libya'ya yönelik nüfuzunu artırma ve muhafaza etmeyi amaçlamaktadır.

İtalya'da Libya'ya askeri müdahale konusu tartışmaya açıldığında İtalyan Anayasası'nın 11. Maddesi gündeme gelmiştir. 1947 yılının Aralık ayında onaylanan ve 1948 Ocak ayında yürürlüğe giren İtalyan Anayasa'nın 11. Maddesine göre İtalya devleti, uluslararası ihtilafların çözümünü sağlama amacıyla başka ulusların özgürlüğüne karşı bir saldırıda bulunmak suretiyle savaşa girmeyi reddeder (İtalya Cumhuriyeti Anayasası, 1947). Bununla birlikte Anayasa, diğer devletlerle eşit bir zeminde olmak kaydıyla uluslararası barış ve adaleti tesis edecek bir düzenin oluşturulması için zaruri görülen egemenliğin geçici olarak kısıtlanması durumuna

izin verir ve devlet bu amaçla uluslararası kuruluşları destekleyebilir (Senato Della Repubblica Italiana, 2012). Dolayısıyla İtalya'nın Libya'ya erken müdahalede bulunmamasının sebeplerinden birinin kendi Anayasa'sını ihlal etmemek olduğu ifade edilebilir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki İtalyan milliyetçiliğinden uzak durmak isteyen İtalya, savaş sonrası düzenlenen Anayasasıyla emperyalizmin bir aracı olarak değerlendirilebilecek “savaş” fikrini reddetmiş ve askeri güç kullanımı ve başka ulusların özgürlüğüne yönelik müdahalede bulunma düşüncesine ilk aşamada karşı durmuştur. Ancak bu durum İtalya'nın tarafsız devlet politikası izleyeceği veya askeri hareketlere katılmayacağı anlamına gelmemiştir. İlgili Anayasa maddesi ülkenin ancak son çare olarak savaşa başvurabileceğini, bir başka deyişle; Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesinde ulusların haklarının savunulması ve uluslararası topluma yönelik yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla askeri güç kullanabileceğini belirtir (İtalya Cumhuriyeti Anayasası, 1947). Bu çerçevede İtalya ‘bekle-gör politikası’ izlemeye başlamıştır.

İtalya Anayasası'nın 11. Maddesi 78 ve 87. Maddelerle açıkça ilişkilidir. Bu Anayasa'nın 78. Madde'si, savaşa girilmesi hususunda Parlamento'nun karar alıp Hükümet'e gerekli yetkileri vereceğini ve 87. Madde'si ise Cumhurbaşkanı'nın silahlı kuvvetlerin başkomutanı olduğunu ve Parlamento'nun alacağı karara istinaden savaş ilanında bulunacağını belirtir (İtalya Cumhuriyeti Anayasası, 1947). 78 ve 87. Maddeler, ülkenin uluslararası kuruluşlar ve antlaşmalara katılımına mani olmaz. Örneğin Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin NATO bünyesinde Libya topraklarına yönelik askeri müdahalede bulunma yetkisi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2011 yılına ait 1973 sayılı kararına dayanmıştır. İtalya Anayasası'nın ilgili maddeleri ise devletin askeri müdahaleye katılmasını tamamıyla engelleyici nitelikte olmamıştır.

Kaddafi'nin ölümü sonrası Libya'da krizin ortaya çıkmasından bu yana İtalya, Libya'ya askeri müdahale seçeneği üzerinde belirsizlik yaşamıştır. Libya'ya yapılacak askeri operasyonla ilgili belirsizliğin sebepleri; operasyonun İtalya Anayasasının ilgili maddelerine, BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararına ve uluslararası hukuka uygunluğu üzerinde ülke içindeki tartışmaların sürmesi ve

uzlaşmaya varılan net bir görüşün olmamasıdır. İtalya’da askeri müdahale konusunda fikir birliği olmasa da mevcut siyasi partilerin büyük çoğunluğu ülkenin ulusal çıkarları açısından Libya üzerinde etkinliğini bir şekilde sürdürmesi gerektiği görüşünde olmuştur.

21 Ocak 2012’de İtalya ve Libya arasında “Trablus Deklarasyonu” imzalanmıştır. İkili ve çoklu ilişkilerde yeni bir vizyonu öngören anlaşma Libya’nın rehabilite edilmesine katkı sağlanmasını ve ilişkilerin çok boyutlu olarak inşa edilmesini öngörüyordu. Karşılıklı fayda esasına dayalı olarak çeşitli sektörlerde uzmanlaşmış teknik komisyonlar vasıtasıyla çeşitli faaliyetlerin hayata geçirilmesi istenmişti. Dostluk anlaşmasının kapsamında İtalya’dan gönderilecek uzmanların desteğiyle deniz ve karada görev yapmak üzere Libya sınır polisinin oluşturulması ve eğitilmesi, göçmen hareketliliğinin önüne geçilmesi için daha önceden başlatılan Sah-Med projesinin¹⁰ güçlendirilmesi, Libya sınırına yönelik yüksek teknolojik araç ve gereçlerin yardımıyla denetimlerin sıklaştırılması, düzensiz göçmenlerin ülkelerine geri dönüşünün kolaylaştırılması gibi hususlar bulunmaktaydı (Statewatch, 2012). İtalya, Kaddafi sonrası ortaya çıkan konjonktürde çıkarlarının tehlikeye düşmemesi adına Libya’daki fiili hükümetle bu anlaşmayı yapmıştır.

Kaddafi’nin düşmesinden bu yana İtalya, Libya’nın kaderinin şekillenmesinde rol oynamayı amaçlayan aktörlerden biri olmuştur. Libya’da devrimin başladığı 17 Şubat 2011 tarihi sonrasında ülkede ortaya çıkan gelişmeler İtalya tarafından yakından takip edilmiş ve İtalya bu ülkede istikrarın bozulmaması için insani yardım dahil olmak üzere çeşitli adımlar atmıştır. Avrupa devletlerinin içinde Libya üzerinde çıkarları en hayati önem taşıyan devlet İtalya’dır. Öyle ki; hidrokarbon kaynaklarına bağımlılık, göç ve terörizm gibi konular İtalya’yı yakından ilgilendiren başlıca konulardır. Bu sebeple, Kaddafi’nin ölümünden sonra Libya’daki siyasi geçiş sürecinin ülke açısından en az hasarla atlatılması İtalya açısından önem arz etmekteydi. Bu çerçevede, İtalya’nın 2015 ve 2016 yıllarında UMH’nin oluşturulması ve kurulmasına yönelik BM tarafından öncülük edilen arabuluculuk

---

¹⁰ Sah-Med Projesi, İtalya’nın güney sınırının kontrolünün radar ve uydular dahil çeşitli araç ve gereçlerin yardımıyla sağlanması için yarısı İtalya diğer yarısı da Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve Kaddafi döneminde Libya ile üzerinde uzlaşmaya varılan bir projedir.

süreci üzerinde etkisinin olması kendi açısından yerinde bir adım olarak değerlendirilebilir.

2015 Süheyra Anlaşması sonrası süreçte ortaya çıkan ve çeşitli aktörlerin şekillendirdiği denklemin içerisinde İtalya'nın genel anlamda Trablus hükümetini destekler pozisyonda gözükmekle beraber yeterince aktif ve güçlü bir destek vermekten kaçındığı, Hafter ile de diyalog kurmaktan geri kalmadığı ve hatta ülkenin geri kalanında mevcut olan diğer unsurlarla temas halinde olduğu ve daha çok bekle-gör politikası izlediği belirtilebilir (Liga, 2018, ss. 24-25). Bu süreçte Roma yönetiminin arabuluculuk pozisyonunu sürdürme arzusunda olduğunu ve İtalya'nın ulusal çıkarlarını bu şekilde muhafaza etmeyi öngördüğü ifade edilebilir (Liga, 2018, s. 43). Ancak söz konusu yaklaşımın Libya konusunda ne derece etkili olduğu ve İtalya'ya ne ölçüde fayda sağladığı tartışmalıdır (Ilardo, 2018, ss. 3-4). Nitekim İtalya'da çeşitli basın kuruluşları, yazarlar ve akademisyenler tarafından bu politikaya yönelik ciddi eleştirilerde bulunulmuştur (Varvelli ve Villa, 2019; Spatafora, 2015, s. 2).

Resmi olarak UMH'yi destekleyen İtalya, Eylül 2017'de Savunma Bakanlığı bünyesinde Hafter ile görüşmeler yürüterek (Assad, 2017). Hafter'i meşru bir muhatap olarak kabul etmiş oldu. Ancak bu yaklaşım İtalya'nın UMH ile ilişkilerini zayıflatmakla kalmayıp Hafter ile önemli bir bağ kurmasına engel olmuş ve sonuç olarak daha güvenilir bir ortak arayan UMH Türkiye ile yakınlaşmıştır (Felini, 2020, s. 1). Vekalet savaşının hakim olduğu Libya meselesinde yanlış tarafı seçme endişesi yaşayan ve taraflara eşit mesafede durmayı tercih eden İtalya, giderek dışlanan bir aktör konumuna gelmiştir (Polat, 2020, ss. 4-5). Bu durum ulusal çıkarlarını korumayı amaçlayan İtalya açısından olumsuz bir tablo oluşturmuştur.

Libya, kuruluşundan bu yana İtalya'nın dış politikasında merkezi konulardan birini oluşturmuştur. Enerji, göç, ticaret, taahhütler, askeri ve sivil işbirliği, kurumların güçlendirilmesi vb. konular İtalya'nın Libya iç savaşı süresince bu ülkedeki varlığını sağlamlaştırmak istemesinin sebebinin oluşturduğu başlıca konulardır. İtalya, Libya dış politikasını kendi ulusal hedeflerine yönelik olarak hayata geçirirken geniş çaplı bölgesel ve uluslararası rekabeti dikkate alarak iç ve dış

yönelimler ve kısıtlamalar arasında denge kurmayı ve bu denge doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmiştir.

Libya’da istikrarın sağlanması birçok sebepten dolayı İtalya’nın dış politika gündeminde öncelik teşkil etmiştir. İtalya, Libya’nın batısında yoğunlaşan petrol konusundaki çıkarlarını korumak istemesinin dışında, ülkedeki birçok sektörde varlığını sürdüren İtalyan şirketlerinin yaptıkları işleri sürdürmelerini ve iş sözleşmelerini yerine getirmelerini garanti altına almayı amaçlamaktadır. Radikal terör örgütleriyle mücadele ve insan kaçakçılığı ile düzensiz göçleri engellemek İtalya’nın Libya’yla ilgili diğer gündem maddelerini oluşturur. Tüm bu gündem maddelerinde istenilen hedeflere ulaşılmasının ancak Libya’da üniter devletin, kurumsal birliğin, askeri ve siyasi bütünlüğün sağlanmasıyla mümkün olabileceği ortadadır. Bunun farkında olan İtalyan devleti Kaddafi sonrası Libya politikasını bu hedeflere yönelik olarak dizayn etme arzusunda olmuştur.

Libya iç savaşı karşısında çıkarlarını korumayı amaçlayan İtalya “pragmatist dış politika anlayışı” çerçevesinde sürecin başından itibaren BM tarafından tanınan Trablus hükümetine olan desteğini belli etmiştir. Bununla birlikte zamanla sahada değişen dengelere göre başka kamplarla da temas kurmuştur. Örneğin; Hafter’in ülkede üstünlüğü ele geçirdiği ve saldırılarını yoğunlaştırdığı dönemde İtalya; Libya konusunda Avrupa düzeyinde ve uluslararası düzeyde soyutlanmaktan çekinmiş, Avrupa devletleri arasında ortak net bir yaklaşımın olmaması ve Amerika’nın yeterince destek vermemesi sonucunda kendisini eşit mesafeli ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemek zorunda hissetmiştir. İtalya, diplomasi ve çok taraflı diyalog formülüyle birtakım kazanımlar elde etmek istemiştir veya başka bir açıdan bakıldığında “yanlış ata oynamamayı” garantilemek istemiştir.

Libya’da hakim olan kırılma durumu, kaybeden tarafta olmak istememe, belirli isyancı grupların medya üzerinden yürüttüğü başarılı propagandalar; İtalya’nın temkinli davranmasına ve sahadaki gelişmeleri izleyerek safını belirlemek istemesine yol açmıştır. İtalya, Libya’daki gelişmeleri kendi isteklerine göre şekillendirmek yerine ortaya çıkan gelişmelere uygun tepkisel bir karşılık vermeyi tercih etmiştir. Bu tercih, İtalya’nın Libya’da yakalayabileceği fırsatları ve diğer Batılı devletlere

karşı elde edebileceği avantajları kaçırdığına yönelik ülke içinden yükselen eleştirileride beraberinde getirmiştir (Polat, 2020, ss. 5-6).

Genellikle iç politika meselelerinin ön planda olduğu ve dış politikaya doğrudan etki ettiği İtalya’da, partiler arasındaki ideolojik farklılıklar, parti disiplininin yeterli düzeyde olmayışı ve bilhassa 2011 ve sonrasındaki dönemde iktidara gelen hükümetlerin ve parlamentonun kendi içlerinde ve aralarında yaşadığı anlaşmazlıklar Libya politikasının kararlı ve tutarlı bir biçimde yürütülmesini engellemiştir (Spatafora, 2015, ss. 2-8). Böyle bir ortamda İtalya, Libya’daki durumu doğrudan belirleyici bir aktör olamamış, bununla birlikte sahadaki gidişata göre yön verdiği girişimlerini sürdürmüştür. Bu çerçevede İtalya, Avrupa’nın Akdeniz’e bakan yüzü olarak jeopolitik avantajından yararlanmak istemiş ve AB’den “bağımsız diplomasi girişimleri” kapsamında Libya için “resmi ya da gayiresmi temaslar” aracılığıyla “sahadaki aktörlerle ilişkileri onarma” yaklaşımını uygulamaya koymuştur (Liga, 2018, s. 6).

2014-2018 yılları arasında İtalya’da göçmen karşıtlığı yükselmiş, bu yıllarda iktidarda olan Renzi ve Gentiloni’nin merkez sol çizgisine rağmen dış politika, güvenlik ve yasadışı göç sorunları üzerinden şekillenmiştir (Berghoff ve El-Gomati, 2021, s. 23). Aciliyet arz eden busorunlara yönelik çözüm baskısı birtakım dış politika manevralarını beraberinde getirmiştir. Çok sesliliğin hakim olduğu İtalya’da politika yapıcılar tarafından, yasadışı göç akınının frenlenebilmesi için Libya’dagelecekte kanun koyma ve uygulama potansiyeline sahip oluşumlarla iletişimin artırılmasının gerekli olduğu değerlendirilmiştir (Casto, 2020, s. 93). Söz konusu yıllar arasında Libya’da Hafter ve diğer aktörlerle gerçekleştirilen temasları bu çerçevede okumak mümkündür.

5. GENTILONİ HÜKÜMETİ’NİN LİBYA’DAKİ DURUMA YÖNELİK “MOLEKÜLER YAKLAŞIMI”

Aralık 2016 ile Haziran 2018 yılları arasında İtalya’da başbakan olarak görev yapan Gentiloni döneminde İtalya’nın Libya’ya bakışını şöyle özetlemek mümkündür: Libya senaryosundaki mevcut iç aktörlerin, devlet kurumlarının ve halkın daha fazla sorumluluk üstlenmesinin sağlanması; Libya’da başta uluslararası

toplum tarafından tanınan Trablus hükümetinin temsilcileriyle olmak üzere güvenilir tüm muhataplarla kapsamlı diyalogun gerçekleştirilmesi; Birleşmiş Milletler'in merkezi rolünün kabul edilerek Libya'daki Birleşmiş Milletler Destek Misyonu'na ve Birleşmiş Milletler Destek Misyonu Başkanı Ghassan Salame'nin revize edilmiş üç aşamalı Libya planına destek verilmesi, uluslararası toplumun üyeleri ve Libya unsurlarıyla mümkün olan azami ölçüde uyum halinde olunmasıdır (Mattiello, 2018, s. 5).

Gentiloni hükümeti döneminde yasadışı göç İtalya'yı ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan zora sokmasından dolayı bu konu dış politikada öncelikli bir yer tutmuştur (Kalfa, 2022, s. 141). İtalya'nın yasadışı göçle mücadele konusunda birçok AB üyesi ülkeden hızlı ve yeterli bir destek alamadığı gerekçesiyle kendi adımlarını atması gerekliliği konusunda ülkedeki kamuoyu baskısı artmıştır (Ceccorulli, 2021, ss. 4-5). Tıpkı Berlusconi döneminde imzalanan Bingazi Anlaşması'nda öngörüldüğü gibi yasadışı göçle mücadele sorununun "dışsallaştırma" yaklaşımıyla Libya topraklarında çözülmesi için bir formüle ihtiyaç duyulmuştur (Terlizzi, 2021, ss. 755-762).

Libya'da nüfuzu giderek artan Türkiye, Rusya ve ayrıca Mısır ve Katar gibi aktörlerin gerisinde kalan İtalya, özellikle 2016 yılından itibaren ülkede barışçıl bir geçiş sürecinin sağlanması ve ülkedeki ekonomik, siyasi ve sosyal görünümün iyileştirilmesine yardımcı olunması için Libya ile olan bağlarını "kurtarmaya" çalışmıştır (Luna vd., 2021, s. 25). Bu kapsamda İtalya, bundan sonraki süreçte kendi çıkarlarını muhafaza etmeye yönelik diplomatik girişimlerin yanı sıra Libya'da Aralık 2021 başkanlık seçimlerinin ve Ocak 2022 parlamento seçimlerinin planlandığı gibi yapılması, sonrasında taraflarca tanınması ve böylece demokratik geçiş sürecinin olması gerektiği gibi başlaması için çaba göstermiştir (Luna vd., 2021, s. 25). Böylelikle prestij ve güvenilirliğini artırarak Libya'daki nüfuz gücünü eski haline getirmeye çalışmıştır.

2 Şubat 2017 tarihinde İtalya ve Libya UMH arasında Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakatla; kalkınma, işbirliği, insan kaçakçılığı, yakıt kaçakçılığı ve yasadışı göçle mücadele ve sınır güvenliğinin artırılması planlanmıştır (Palm, 2017, s.2). Mutabakat; 2008 tarihli Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği anlaşmasının

(Bingazi Anlaşması) kısmen revizyondan geçirilmesi anlamına da geliyordu. Söz konusu mutabakatın imzalanmasının ardından 2017 ile 2018 yılları arasında Afrika kıtasından İtalya'ya yapılan göç akınında önemli ölçüde azalma görülmüştür.(Statista, 2021). Dolayısıyla, İtalya'nın Libya üzerinden gelen göçmen sayısını kontrol altında tutmaya yönelik izlediği pragmatik politika devam etmektedir.

Gentiloni ve el Serrac hükümetleri arasında imzalanan ve göç akışının kontrol altında tutulmasının ve bölgesel kalkınmanın desteklenmesinin hedeflendiği Mutabakat Zaptı'yla birlikte İtalya; el Serrac hükümetine Libya kara ve deniz sınırlarının yönetimi için fon, eğitim ve ekipman sağlamayı kabul etmiştir (Achour ve Spijkerboer, 2020, ss. 1-4). Zapt, iki taraf arasında askeri ve güvenlik işbirliğinin sağlanmasını ve bu sayede göç akışının engellenmesini ve göç sorununun sonuçlarıyla birlikte yüzleşilmesini öngörüyordu (Odysseus Network, 2017). Çeşitli sivil toplum örgütleri ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliğince meşruiyeti tartışmalı olduğu ve uygulanmasında insan hakları ihlalleri yaşandığı gerekçesiyle iptal edilmesi istenen bu Mutabakat Zaptı2 Şubat 2020 tarihinde iki hükümet arasında zımnen yenilenmiştir (Maccanico, 2020, ss. 1-13).

2017 yılında imzalanan Mutabakat Zaptı kapsamında İtalya, Libya Sahil Güvenliği'ne doğrudan destek sağlayacak, Libya'nın ekonomik kalkınma ve istikrarına yönelik yatırımlar yapacak ve bu ülkeye gemi ve sınır güvenliği enstrümanları tedarik edecekti (Vari, 2020, s. 105). İtalya'nın bu türden bir destek sağlamasındaki amaç, kendi sınırları ile ilgili karşılaştığı güvenlik zafiyeti ve düzensiz göç sorununu yeniden Libya'ya ihraç ederek bu sorunların tamamen Libya'ya sevk edilmesini ve orada çözülmesini sağlamaktı. Ancak parçalı bir yapıya sahip olan Libya Sahil Güvenliği, Libya UMH Savunma Bakanlığı'na bağlı olsa da çeşitli suçlara karışmış farklı milislerin etkisi altındaydı, bu milislerden bazıları insan kaçakçılığı faaliyetlerinden bizzat kendileri kazanç sağlamaktaydı ve dolayısıyla Libya Sahil Güvenliği'nin kendisinden beklenen bu türden bir "taşeron" işlevini yerine getirmesi pek olası görünmüyordu (Bechis, 2017). Bu durumdan dolayı İtalya'nın tartışmalı "sahil güvenlik desteği" AB tarafından desteklense de ulusal ve bazı uluslararası çevrelerce eleştiri konusu olmuştur (Human Rights Watch,2020). Uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olan İtalya'nın, ilgili

Mutabakat Zaptı gereğince göçmen ve mültecileri insani olmayan koşullarda tutan ve birçoğunu ülkelerine sorgusuz geri gönderen Libya'ya verdiği destekten dolayı söz konusu insan hakları sözleşmelerinin gerektirdiği yükümlülükleri ihlal ettiğine dair görüşler bulunmaktadır (Vari, 2020, s. 134). Dolayısıyla İtalya'nın "sorunu kaynağında çözme ve başka unsurlara çözdürme" anlayışının, birtakım evrensel değerleri gözetmeksizin, en az maliyet ve çabayla, en çok faydayı sağlama düşüncesinin bir tezahürü olduğunu belirtmek mümkündür.

6. BERLİN BARIŞ SÜRECİ VE İTALYA'NIN ROLÜ

Libya'da süregelen çatışma hali, siyasi, kurumsal ve toplumsal bölünmüşlük, istikrarsızlık, denetimsizlik ve dış müdahaleler; silah ticareti ve silahların kontrolsüz biçimde çeşitli odak gruplarının eline geçmesi, silah ve insan kaçakçılığı yapan kişilerin ortaya çıkması, silahlı gruplar ve DAEŞ ve El Kaide gibi terör örgütlerinin faaliyetleri için uygun bir ortam oluşturmuştur (Elhudairi ve Işıksal, 2022, s. 2). İnsani şartlar giderek kötüleşmiş, devletin sahip olduğu kaynaklar halkın refahı yönünde kullanılamamış ve ülke ekonomik açıdan gerilemiştir (Khan ve Mezran, 2013, ss. 4-5). Libya'da Kaddafi sonrası yaşanan gelişmeler uluslararası barış, güvenlik ve istikrarı tehdit edici bir görünümün mevcut olduğuna işaret etmektedir. Böyle bir ortamda çatışmaların sonlandırılması ve barışın sağlanması amacıyla Temmuz 2019'da Berlin Barış Süreci başlatılmıştır.

Berlin Süreci çerçevesinde 19 Ocak 2020 tarihinde Almanya öncülüğünde Berlin'de Libya üzerine bir konferans düzenlenmiştir. Almanya'nın bu konferansa ev sahipliği yapması, Libya'daki çatışmaların Avrupa genelini olumsuz yönde etkileme ihtimalinin bulunduğunu kabul ettiğine işaret etmektedir. Özellikle Kuzey Afrika üzerinden Avrupa'ya yönelik düzensiz göç akınının hız kazanması, El Kaide ve DAEŞ terör örgütlerinin bölgede yayılması Avrupa ülkelerinin istikrarını bozabilecek muhtemel tehditlerdir (The Berlin Conference on Libya Conference Conclusions, 2020). Süheyraat Anlaşması'yla başlatılan siyasi sürecin kırılma noktasının farkında olan Almanya, 2015 Libya Siyasi Anlaşması'na dayanarak UMH'nin Libya'nın tek meşru temsilci olması gerektiğini vurgulamış; ancak Libya'da çatışan taraflardan birine askeri destek sağlanması konusunda çekimser davranmıştır (Colombo, 2020, ss. 96-99). Konferans, Libya krizine barışçıl bir çözüm

bulunabilmesi için uluslararası toplumun görüşlerinin ortaya konmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Berlin Barış Süreci, Libya'daki çatışmaların sonlandırılması ve kalıcı ateşkesin sağlanması amacıyla Birleşmiş Milletler himayesinde ve Almanya önderliğinde çatışan taraflar ve sahadaki durumu etkileyen aktörler bir araya getirilerek başlatılan ve sürdürülen bir süreçtir. Berlin süreci nispeten istikrar getirmiş, iç savaşın şiddetlenmesini önlemiş ve çatışmaların komşu bölgelere yayılma etkisini kontrol altında tutmuş olsa da iç ve dış aktörler arasında çatışma sonrası muhtemel siyasi, askeri ve ekonomik geçiş süreci konusunda kapsamlı uzlaşa sağlanamamasından dolayı arzu edilen istikrar ve uyum tesis edilememiş ve jeopolitik rekabet Libya'da Berlin sonrası süreci şekillendirmeye devam etmiştir (Yeşiltaş, 2021, s. 10).

Diğer uluslararası aktörlerle birlikte Avrupa Birliği üyelerinden temsilcilerin de dahil olduğu Berlin süreci, Libya üzerinde stratejik çıkarları bulunan ancak fikir birliğine varamamış, ortak bir politika belirleyememiş AB için bir fırsat sunmuştur (Varvelli ve Martini, 2021, s. 2). 19 Ocak 2020'de Berlin'de düzenlenen konferansla nihayetlenen, Libya'nın kötü gidişatını tersine çevirme, ülkenin geleceğinin tayin edilmesinde uluslararası aktörlerin rol ve eylemlerini belirli bir hizaya getirme ve böylelikle kalıcı barışı sağlama amacını güden konferansla arzu edilen sonuca ulaşamamıştır. Esas olarak, kendi çıkarları açısından BM ve uluslararası toplumun tanıdığı Trablus hükümetini desteklemesi makul olan İtalya, bu konferansta Libya ile ilgili kendi tezlerini bilhassa AB'ye kabul ettirme fırsatı bulsa da bu yönde kararlı ve yeterli kabul edilebilecek bir irade gösterememiştir.

İtalya esas olarak iç savaş sürecinin yaşandığı Libya'da UMH'yi desteklese de ülkedeki diğer aktörlerle de temas halinde olmuş, bu aktörleri bir araya getirme yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bunun bir örneği 12-13 Kasım 2018 tarihlerinde düzenlenen Palermo konferansıdır (Palermo Conference Conclusions, 2018). Bu aşamada Libya'daki oluşumlar karşısında kapsayıcı bir tutum sergileyen İtalya, söz konusu konferansa Libya içinden, bölgesel ve uluslararası birçok aktörü davet etmiştir. Bu yaklaşımın altındaki hedef, Libya'da mevcut farklı oluşumlar arasında diyalog ve müzakerelerin sürmesini sağlayarak halihazırda hassas olan kurumsal yapı

ve birliği korumak ve ülkenin parçalanmasını önlemektir (Di Liddo ve Marinone, 2019, s. 14). İtalya'nın Hafter'i de bu konferansa davet ederek kendisinin siyasi rolünü kabul etmiş olduğunu ancak bu durumun Trablus hükümetinin güvenilirliğine zarar verdiğini belirtmek gereklidir (Berghoff ve El-Gomati 2021, s. 25).

Birleşmiş Milletler'in İtalya'nın da desteğiyle sürdürdüğü barışçıl siyasi çözüm girişimlerine rağmen Hafter, 4 Nisan 2019 tarihinde Trablus'a saldırı başlatmıştır (Pack ve Pusztai, 2020, s. 2). Siyasi çözümü reddeden, silahlara başvurmayı seçen ve bunu sürdüren tarafın Hafter olduğunu belirtmek lazımdır. Silahlı çözüm yolu, Avrupa Birliği ülkeleri ve özellikle İtalya'ya hitap eden bir yol değildir. El Serrac, konuya ilişkin Aralık 2019 ve Nisan 2020'de İtalya'nın *Corriere della Sera* gazetesine verdiği röportajda şöyle demiştir: “Hafter'in Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Rusya'nın askeri desteğiyle Trablus'u işgal etmek üzere olduğunu gördüğümüzde öncelikle Avrupa'dan ama özellikle de İtalya'dan yardım istedik; ancak Roma bize hiçbir şekilde silah desteği vermedi. Bunun üzerine bizim Ankara'nın kapısını çalmaktan başka çaremiz yoktu” (Colombo vd., 2020, ss. 72-73). Sonuç olarak, UMH'ye yönelik kararlı ve tutarlı bir destek sağlayan Türkiye'nin Libya üzerindeki etkisi artarken; kararsız, uzlaşmadan yoksun bir AB ve silahlı destek konusunda çekimser ve bekle-gör politikası izleyen İtalya'nın Libya üzerindeki etkisi azalmıştır.

27 Kasım 2019 tarihinde Türkiye ile Libya UMH arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Anlaşması imzalanmıştır (Türkiye-Libya Mutabakat Muhtırası, 2019; Acer, 2019, s. 11). 25 Mart 2020 tarihine gelindiğinde ise Türkiye ve Libya UMH birlikte “Barış Fırtınası Operasyonu'nu” başlatmışlardır. Türkiye, “Mavi Vatan”¹¹ doktrinini desteklemek ve deniz yetki alanlarına dair imzalanan anlaşmanın uygulanmasını garantiye almak amacıyla Hafter'in artan saldırılarına karşı bu operasyonun düzenlenmesini uygun bulmuştur. Operasyonun başarıyla sonuçlanması Akdeniz'de dengeleri değiştirmiş, UMH Trablus ve ülkenin batısında güç ve moral kazanmış ve Hafter geri çekilmeye başlamıştır. Bu, söz

---

¹¹ Mavi Vatan; Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz'e kıyısı olan Türkiye'nin uluslararası deniz hukuku gereğince bu kıyılarda sahip olduğu mevcut ve öngörülen deniz yetki alanlarının tamamını ifade eder. Bk. (Yaycı, 2022, s. 17).

konusu Berlin Barış Konferansı'nın arka planında yer almış dikkate değer bir gelişmedir.

Türkiye'nin Libya'da yürüttüğü operasyon, İtalya'nın Libya politikasını gözden geçirmesi ve daha dinamik bir şekilde ele alması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Sahadaki dengelerin değişmesi ve UMH'nin petrol hilali bölgesine yaklaşması üzerine İtalya, bölgenin mayınlardan arındırılması için UMH ile işbirliği yapma kararı almıştır (Giampolo ve Ianni, 2020, s. 8; La Repubblica, 2020).Ankara'nın Libya üzerindeki etkisini sınırlandırmak, Trablus hükümetinin uluslararası alanda marjinalleşmesini önlemek ve enerji alanındaki çıkarlarının korunması için UMH ile daha yakın ilişkiler geliştirilmesinin İtalya açısından faydalı olacağı değerlendirilmiştir. Gerek İtalya gerekse Türkiye, Libya'da domine edici güç olma çabası bakımından birbirleriyle rakiptirler; ancak UMH tarafını desteklemeleri her iki ülkenin çıkarları açısından gerekli görüldüğü için iki ülke arasında işbirliği fırsatı da mevcuttur.

7. 2020 YILI VE SONRASINDA LİBYA'DA YAŞANAN GELİŞMELER VE İTALYA'NIN POLİTİKASI

Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu'nun Libya'da barış ortamını tesis etmeye yönelik gayretleri çerçevesinde 19-23 Ekim 2020 tarihleri arasında Cenevre'de 5+5 Ortak Askeri Komite toplantıları düzenlenmiş ve 23 Ekim 2020 tarihinde Trablus merkezli UMH ve Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi arasında ülkedeki tüm yabancı paralı askerlerin üç ay içerisinde ülkeden çıkarılmasını da öngören bir kalıcı ateşkes anlaşması imzalanmıştır (United Nations Security Council, 2020).Paralı askerlerin yoğun olarak Hafter saflarında yer aldığı dikkate alındığında, söz konusu ateşkes Türkiye'nin Mart 2020'de başlattığı operasyondan bu yana ivme kazanan UMH için bir kazanım olarak değerlendirilebilir.

Libya'da iktidarın bir iç uzlaşma dahilinde ve barışçıl yollardan belirlenmesi için ön şart ateşkesin sağlanmasıydı. Ülkede güç boşluğunun sona erdirilmesi, ülkenin kurumlarına yönelik güven ve itibarın yeniden sağlanması, meşruiyet ve ikilik sorunlarının giderilmesi seçimlerin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesine bağlıydı. Ateşkes sürecinin devamında ilk aşaması 24 Aralık 2021 ikinci aşaması 24

Ocak 2022 tarihlerinde olmak üzere Başkanlık ve Meclis seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır (Al Jazeera, 2020). Ancak seçim sonrası süreçte geçerli olacak yasal çerçeve konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, bölücü ve tarftışmalı adayların öne çıkmasından dolayı taraflar arasında devam eden gerginliklerin etkisiyle seçimler süresiz olarak ertelenmiştir. Seçimlerin adil, hakkaniyetli, demokratik kurallara ve hukuka uygun olarak düzenlenmesi için makul bir yol haritasına olan ihtiyaç sürmüştür.

2020 yılı itibariyle Libya'da dengeler değişmiş ve UMH'nin "Petrol Hilali" bölgesine ilerlemesi ve ivme yakalaması üzerine İtalya, gerek Ankara'nın Libya üzerindeki etkisini kırmak gerekse Trablus'taki hükümetin uluslararası alanda marjinalleşmesini önlemek için UMH'yle ilişkilerini güçlendirme yönünde irade ortaya koymuş ve UMH'ye sağladığı desteği artırmıştır (Felini, 2020, s. 1). İtalya'nın enerji varlıklarının önemli bir bölümünün bulunduğu Trablus bölgesinde UMH hakimiyetinin perçinlenmesi İtalya için olumlu bir gelişme olsa da, ülkenin Libya'da enerji konusundaki çıkarlarının Türkiye'nin rızasına bağlı hale gelmesi İtalya için endişe kaynağı olmuştur (Tanchum, 2020, ss. 1-2). Bununla birlikte İtalya ve Türkiye'nin her ikisinin de Akdeniz'de ekonomik varlıklarını artırmak, enerji çıkarlarını korumak ve ticari bağlantısallığı geliştirmek istemesi bir noktada çıkarlarının örtüşebileceğini göstermektedir. İtalya'nın UMH'ye yönelik sivil desteğini artırmak ve çatışma sonrası süreçte Libya'nın yeniden yapılanmasında rol almak suretiyle UMH'nin "güvenlik garantörü" konumuna gelmiş olan Türkiye ile birlikte çalışarak Akdeniz'deki çıkarlarını muhafaza etmesi mümkün hale gelmiştir.

Türkiye gibi bölgesel bir gücün Libya'da devreye girmesi ve etkisini artırmasının İtalya açısından bazı yansımaları olmuştur. Bu gelişmenin İtalya'da endişeyle karşılanmasının en önemli sebebi, İtalya'nın Libya için uzunca bir zamana yayılan süreç içerisinde elde ettiği rolü ve önemini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmış olmasıdır (Casto, 2020, ss. 78-79). Ülkenin, 2000'li yılların başından itibaren Libya ile olan ilişkilerini "yoluna koyduğu" düşünülüyordu; ancak ilişkiler 2011'de başlayan Libya iç savaşıyla birlikte zora girmiş oldu. İç savaş sürecinin ilerlemesiyle birlikte Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Rusya dışında Türkiye'nin de bu süreçte müdahil olması İtalya için sürecin "dışında kalma" riskini ortaya çıkarmıştır. Bu

sebeple, İtalya'nın Libya üzerindeki çıkarlarını gereğince savunabilmesi için bölgede önemini yeniden artıracak bir yol izlemesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Eylül 2020'de Sicilyalı 18 balıkçının uluslararası sulara seyrederken, Libya açıklarında Hafter milislerinin kontrolündeki Libya sahil güvenlik botları tarafından yakalanıp süresiz olarak gözaltına alınması üzerine dönemin İtalya Başbakanı Giuseppe Conte ve Dışişleri Bakanı Luigi Di Maio, Hafter ile görüşmek üzere Aralık 2020'de Bingazi'ye gitmiş ve bu süreç İtalya'nın Hafter'i meşru bir muhatap olarak kabulünü pekiştirici bir işlev görmüştür (Liberio Quotidiano, 2020). Hafter'in balıkçıların serbest kalması karşılığında İtalya'da insan kaçakçılığı suçlamasıyla tutuklanan Libya uyruklu 4 sözde futbolcunun iadesini istemesi ve İtalya hükümetinin ancak olayın üzerinden 100 günü aşkın sürenin geçmesiyle sonuç elde edebilmesi hükümetin yoğun bir şekilde eleştirilmesine sebep olmuştur. (Treccani, 2020). Sonuç olarak tutuklu insan kaçakçıları serbest bırakılmamış ancak İtalya'nın bu olayda ödediği bedel Hafter'in Libya'daki "aktör" statüsünü güçlendirmesi olmuştur.

Libya devleti kurulduğundan bu yana Libya politikasını kendi çıkarları doğrultusunda pragmatist bir bakış açısıyla "duruma göre" şekillendiren İtalya, iç savaş sırasında da ekonomi-enerji odaklı yaklaşımını sürdürmüştür. Libya'nın temel ekonomik-finansal kuruluşlarını kontrol altına almaya yönelik ülke içi mücadeleler ve belirsizlikler karşısında, İtalya'nın Libya'da iç savaşın başlangıcından bu yana ülke üzerindeki etki ve ivmesini kaybettiği dikkate alındığında, ekonomi ve enerji alanlarındaki kazanımlarını sürdürme odaklı Libya politikasının kendi açısından ne ölçüde işe yarayacağı konusu tartışmalıdır (Colombo, 2021, s. 2). Libya meselesi İtalya için giderek karmaşık ve hassas bir boyut kazanmıştır. Libya'da uzun vadede sürdürülebilir istikrarın sağlanabilmesi için çatışma halinin sonlandırılması ve akabinde ülke ekonomisinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Özellikle Türkiye ve Fransa gibi diğer aktörlerin yarattığı rekabet karşısında İtalya'nın söz konusu yeniden yapılandırmada uzun vadede aktif bir rol üstlenmesi gerektiğine dair görüşler öne çıkmıştır (Dacrema ve Varvelli, 2020, ss. 16-48). İtalya'nın 100 yılı aşkın bir süredir Libya özelinde özellikle Türkiye ve Fransa ile içinde bulunduğu rekabette geri kalmaması gerektiği konusunda ülke kamuoyunda genel bir kanı mevcuttur.

2020 yılına gelindiğinde Libya ekonomisinin çöküşüne sebebiyet veren ve üst üste gelen 4 temel krizden bahsedilebilir. Bunlar; yıkım getiren bir iç savaş ve ülkenin birçok yerinde etkili olan salgınlar, ülke ekonomisinin temel geçim kaynağını oluşturan petrol kuyularının kapatılması ve hidrokarbon ihracatının durma noktasına gelmesi, pandemiden dolayı dünya ekonomisinin yavaşlamasına bağlı olarak hidrokarbon kaynaklarının parasal değerinin düşmesi ve pandemi ile birlikte yaşanan can kayıpları ve ortaya çıkan sağlık krizine müdahale edecek yeterli ekipmanın ülkede bulunmamasıdır (Colombo vd., 2020, s. 9). Ülke ekonomisinin düzelme yoluna girmesinin ön şartı iç savaşın ve yerel çatışmaların tamamıyla bitirilmesidir.

Libya’da statükonun devam etmesi ve birbirine hasım iki farklı oluşumun varlığını sürdürmesi halinde arzu edilen ekonomik toparlanmanın gerçekleşmesinin önünde zorluklar olacaktır. Zira, Libya ekonomisinin kötü gidişatını tersine çevirmek için iç savaşın her iki tarafının da birtakım konularda uzlaşma sağlaması ve karşılıklı tavizler vermesi gereklidir. Örneğin Trablus hükümeti; ülkenin ekonomik kaynaklarının ülkenin tamamını kapsayacak şekilde hakkaniyetli olarak dağıtılmasını sağlayacak reformların hayata geçirilmesi, üretimi ve işletmeleri destekleyecek kredilerin verilmesi, doğu vilayetlerinde geçerli bankacılık sisteminin milli bankacılık sistemine entegre edilmesi ve böylelikle kamu borçlarının azaltılması gibi ekonomik inisiyatif ve tedbirleri devreye alabilir; buna karşılık Hafter güçleri kendi kontrolünde bulunan petrol kuyularını açabilir ve hidrokarbon kaynaklarının ihracatına yönelik yükleme ve boşaltma limanları dahil olmak üzere tüm limanları faaliyete geçirebilir (Colombo vd., 2020, ss. 7-28). Birleşmiş Milletler’in ateşkes sonrası süreçte bu yönde bir çabası olsa da gerçek anlamıyla hayata geçirilememiştir. Oydaşmacı ya da uzlaşmacı demokrasi olarak Türkçe’ye çevrilebilecek “consociationalism” siyasi modelinin Libya’da denendiğini belirtmek mümkündür ve bu modelin Libya için ne derece uygun olduğu konusu tartışmalıdır.

Oydaşmacı demokrasi modeli; bir ülkede yaşayan tüm farklı grupların etnik, tarihi, dini ve coğrafi vb. belirli kriterlere göre bölümlere ayrılarak her birinin yönetimin farklı kısımlarında yer almasının ve siyasi temsilinin sağlandığı bir yönetim şeklidir (Canyurt ve Dalar, 2020, ss. 168-189). Birleşmiş Milletler nezdinde ateşkes sonrası sürece yönelik yapılan görüşmelerde, Süheyra Anlaşması’na benzer

bir anlaşmanın imzalanması ve bu anlaşmada oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanmasının gerektiğine dair fikirler yer almıştır. Buna göre Sirenayka, Fizan ve Trablusgarb'tan oluşan üç bölgenin her biri için 3+1 üyeden oluşan Başkanlık Konseyi'nin oluşturulması, UMH'nin 5'i Fizan, 7'si Sirenayka ve 9'u Trablusgarb'tan olmak üzere 21 Bakanı'nın olması ve Bakan yardımcılıklarının ise yine aynı prensibe dayalı ancak tersine sıralamayla (9-7-5) şeklinde ayarlanması gündeme gelmiştir (Colombo vd., 2020, p.23). Ancak Libya'da 60'lı yıllarda Kral İdris zamanında denenmiş olan bu model, siyasi süreçlerin tıkanmasına ve kurumsal işleyişin bozulmasına sebep olmuş ve başarısızlığa uğramıştır.

Oydaşmacı Demokrasi, belirli bir demokrasi, uzlaşma kültürüne ve olgunluğa sahiptir. Sahiptoplumlar için uygun olabilecek bir modeldir. 2011'den bu yana şiddetli çatışmalara sahne olan Libya'da güç paylaşımı şeklinde oluşturulacak bir siyasi düzen etnik, siyasi, sosyal ve bölgesel ayrılıkları, bölünmeleri ve çatışmaları körükleyebilir. Bu bakımdan söz konusu yöntemin Libya'da uygulanması için uygun bir zemin bulunmamaktadır. Libya'da kalıcı barış ortamının elde edilebilmesi için ülkenin siyasi birliğinin sağlanması ve toprak bütünlüğünün korunması gereklidir. Bu bakımdan İtalya'nın "duruma göre hareket etme" yaklaşımından ziyade tıpkı Türkiye gibi proaktif bir aktör olarak BM ve uluslararası toplumca tanınan UMH'ye sağlayacağı destekle birlikte ABD ve Fransa gibi diğer aktörlerin de bu doğrultuda hareket etmelerini temin edecek adımlar atması yerinde olacaktır. İtalya'nın gerekli adımları atması halinde Hafter'in marjinal bir oluşum haline getirilmesinde kilit rol oynaması mümkündür.

Abdülhamid Dibeybe, BM tarafından İsviçre'de düzenlenen Libya Siyasi Diyalog Forumu çerçevesinde 5 Şubat 2021'de Libya'da UMH'nin başbakanı olarak seçilmiştir (Arab Center for Research and Policy Studies, s.1). Dibeybe'nin Aralık 2021'de yapılması planlanan seçimlerin ardından görevi devretmesi bekleniyordu; ancak seçimler yapılamamış ve Dibeybe başbakan olarak görevine devam etmiştir (Mikail, 2022, s.45). Bunun üzerine, Tobruk'taki Temsilciler Meclisi ülkenin batısındaki milletvekillerinin büyük çoğunluğunun katılmadığı oturumda 10 Şubat 2022'de Hafter yanlısı Fethi Başağa'yı Başbakan olarak seçtiğini ilan etmiştir (Le Monde, 2022). 27 Ağustos 2022'a gelindiğinde ise Başağa'ya bağlı güçler Trablus'a saldırılarda bulunmuş, Dibeybe güçleri bu saldırıları geri püskürtmüştür (United

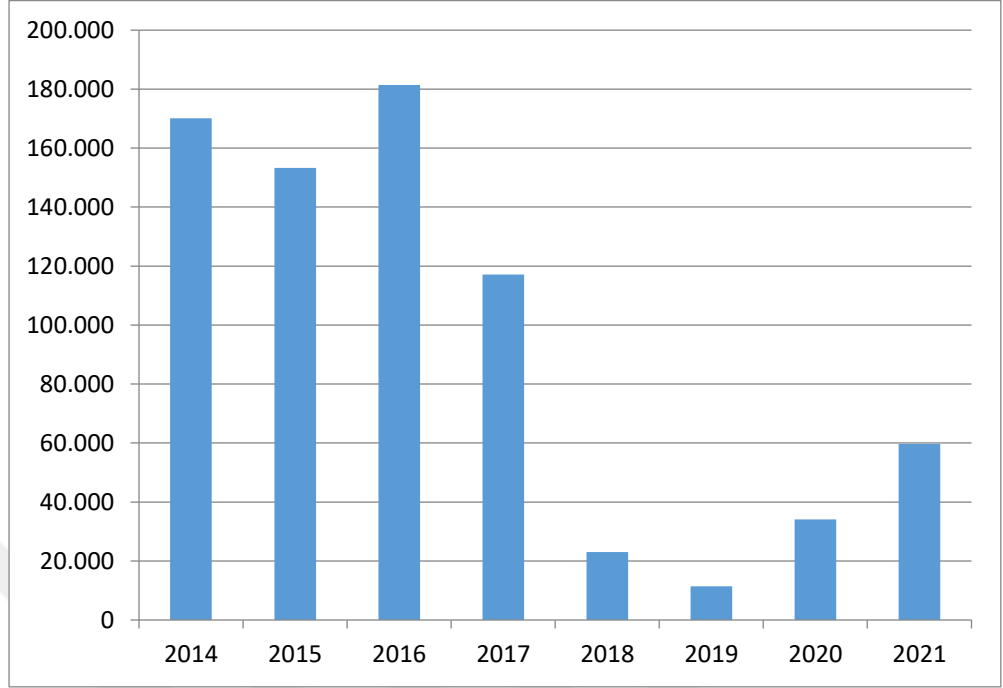
Nations Security Council, 2022). Söz konusu tarih itibariyle Libya'da iktidar mücadelesi, çatışma ortamı ve iç karışıklık sürmüştür. Bu süreçte İtalya, Libya için barış ve diyalog çağrısını yinelemiştir.

8. LİBYA'DA KADDAFİ SONRASI DÖNEMDE GÖÇ SORUNU

Libya, 20. yüzyılın sonlarından itibaren Afrika kıtasından Avrupa'ya yönelik göç güzergahı üzerinde giderek transit ülke işlevi görmeye başlamıştı. 2011'de başlayan Arap Baharı'yla birlikte ülkede görülen isyanlar ve sonrasında yaşanan iç savaş süreçleri Avrupa yönlü yasadışı göç sorununun artmasına sebep olmuştur. Bu sorun, AB açısından öncelikli olarak ele alınması gereken bir konu teşkil etmiştir. Libya'nın Afrika kıtasından Avrupa'ya yapılan yasadışı göçlerin ana güzergahı üzerinde yer almasından dolayı Libya Sahil Güvenliği'ne yönelik eğit-donat programı kapsamında AB desteği sağlanmıştır (Çelik vd., 2021, ss. 84-86).

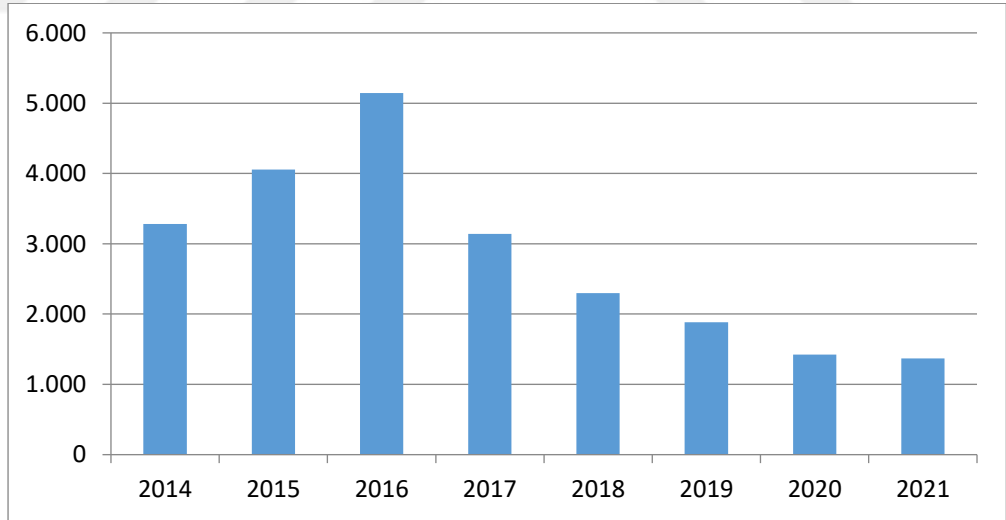
Arap Baharı'nın ardından Libya üzerinden gelen mülteci sayısının artması üzerine İtalya, AB ülkelerinden mülteci yükünü paylaşma talebinde bulunsa da bu talep Malta dışındaki ülkelerden olumlu karşılık bulmamıştır. Ayrıca 2001 yılında oluşturulan mülteci yönergeleri uygulamaya geçirilmemiştir (Çelik vd., 2021, ss. 84-85). Bununla birlikte, İtalya hükümetinin 2017 yılında Libya UMH ile yasadışı göçle mücadele ve sınır güvenliğinin artırılmasına yönelik Mutabakat Zaptı'nı imzalaması ve bu Zaptı 2020 yılında zımnen yenilemesi diğer AB ülkelerinin göz yummasıyla gerçekleşmiştir (Amnesty International, 2020). Söz konusu 2017 Mutabakat Zaptı'nın imzalanmasının ardından İtalya kıyılarına ulaşan göçmen sayısında kırılma görülmüş; ancak 2019 yılı sonrasında bu sayı yeniden artışa geçmiştir. Aşağıdaki tabloda, 2014 ile 2021 yılları arasında deniz yoluyla İtalya'ya ulaşan göçmenlerin sayısı verilmektedir (Çelik vd., 2021; Statista, 2021).

Tablo 1. 2014 ile 2021 yılları arasında İtalya'ya deniz üzerinden ulaşan göçmenlerin sayısı

Kaynak: Statista, 2021.

Tablo 2. 2014 ile 2021 yılları arasında Akdeniz'de hayatını kaybeden göçmen sayısı

Kaynak: Statista, 2022.

FRONTEX, 2004 yılında Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı ajansı olarak kurulmuş ve 2016 yılında Birlik'in dış sınır yönetimindeki etkinliğini iyileştirmek için Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi'ne yükseltilmiş ve bu gelişmeyle birlikte AB üye devletlerinin dış sınır yönetimi ortak hale getirilmiştir (Ozan, 2021, s. vi).

AB adına insan kaçakçılığı, terörizm ve diğer suçlarla mücadele görevini icra etme ve sınır kontrolünü temin etme rolünü üstlenen FRONTEX, AB yönlü yasadışı göçlerin AB sınırları dışında engellenmesi, AB'nin göç politikasının operasyonel işbirliği dahilinde entegre bir şekilde yönetilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bu kuruluş, insan haklarına aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle sivil toplum örgütleri ve küresel toplum tarafından sıklıkla eleştirilmiştir (Öner, 2021, ss. 1-10).

Arap Baharı süreciyle birlikte Libya'dan Avrupa'ya çok sayıda kişinin göç etmeye başlaması AB devletlerini endişelendirmiştir. Göçleri durdurmak amacıyla, Libya Sahil Güvenliği ile birlikte FRONTEX'in de etkinliğini artırmaya yönelik girişimlerde bulunulmuştur. 11 Mart 2011 tarihli Avrupa Konseyi Deklarasyonu'nda AB sınır güvenliği birimi FRONTEX kapsamında AB üye devletlerinin daha fazla insan ve teknik destek vermeleri gerektiği belirtilmiştir (Çelik, 2021, s.84; European Commission, 2011). Bu noktadan sonra Libya'da iç karışıklığın sürmesi, hem yasadışı göç sorununu artırmış hem de göçmenler ve mülteciler giderek artan bir oranda insanlık dışı muameleye maruz kalmıştır.

Kaddafi sonrası dönemde sınır güvenliği, yasadışı göç, insan kaçakçılığı vb. konularda AB ülkelerinden yeterli desteği göremediğini değerlendiren İtalya, kendi tedbirlerini uygulamakla birlikte FRONTEX ile de işbirliği içinde olmuştur. Örneğin 2013'te Libya deniz askeri operasyonunu gerçekleştirmiş, bu operasyon dahilinde İtalya denizlerinde ve uluslararası sularda yeni gözetleme görevlerini yerine getirmiş, Libya'dan petrol kaçakçılığına yönelik bilgiler toplamış, AB kuruluşları FRONTEX ve EUROPOL (Avrupa Birliği Kolluk İşbirliği Teşkilatı) ile insan kaçakçılığı üzerine bilgi paylaşımının iyileştirilmesi için girişimlerde bulunmuştur (Varvelli vd., 2021, ss. 123-124). Ayrıca İtalya, Trablus hükümeti ile yasadışı göçlerle mücadele için işbirliği yapmaya devam etmiştir. Yukarıda verilen Tablo 1'de görüleceği üzere 2017 sonrasında İtalya kıyılarına ulaşan yasadışı göçmen sayısında düşüş görülmesinin sebepleri bu şekilde açıklanabilir. Tablo 2, Akdeniz'de hayatını kaybeden göçmenlerin sayısını ifade etmektedir ve bu sayı Tablo 1'de belirtilen rakamlarla ile paralellik gösterir.

9. LİBYA ÖZELİNDE İTALYA FRANSA REKABETİ

Avrupa Birliği'nin iki önemli ülkesi olan İtalya ve Fransa, Libya konusunda birbirleriyle rekabet halindedir. Fransa'ya göre "Afrika'nın istikrarı" sahil kuşağının ve Kuzey Afrika'nın mümkün olduğunca kontrol altında tutulmasından geçer ve Libya, Fransa tarafından stratejik öneme sahip olduğu değerlendirilen bu iki bölgenin kavşak noktasında yer aldığı için arzu edilen "Afrika istikrarının" sağlanmasında kilit bir konumda bulunmaktadır (Bulhasen, 2008, ss. 128-136). Fransa'nın iç ve dış politikada öncelikli olarak belirlediği konulardan biri radikal terör örgütleriyle mücadeledir. Dolayısıyla, Fransa Libya'ya müdahil olma gerekçesini açıklarken radikal İslami örgütlerin yayılmasını ve terörü besleyeceği endişesiyle şeriat kurallarının geçerli olduğu halifelik tipi yönetimlerin ortaya çıkmasını engelleme düşüncesini öne sürmüştür. Ancak; özellikle 2011 ve sonrasında İtalya ve Fransa, Avrupa Birliği nezdinde tutarlı ve uyumlu bir Libya politikası izlenememesinin sebebini meydana getiren ana aktörler olmuşlardır.

2011 yılında Kaddafi'ye yönelik gerçekleştirilen NATO müdahalesinde İtalya ve Fransa ortaklaşa hareket etmişler ancak müdahale sonrasındaki süreçte çekişme halinde olmuşlardır. İtalya, düzensiz göç sorununa yönelik çözüm bulunmasına yardımcı olması umuduyla el Serrac hükümetine destek olurken, Fransa ise terörle mücadelede etkinlik sağlayacağı gerekçesiyle Hafter'in yanında yer almıştır. Her iki ülke de Libya üzerinde kendi etki sahasını genişletmeye ve stratejik çıkarlarını yansıtmaya çalışmış ve bunu yaparken birbirleriyle olan rekabet kızışmıştır (Carretti, 2009, ss. 6-7). Libya'nın istikrarlı ve AB ülkeleri ile uyumlu hareket eden bir yapıya kavuşması hem İtalya hem de Fransa'nın çıkarları için gerekli olsa da bu iki ülke Libya konusunda farklı yollar izlemiştir.

İtalya, Kaddafi sonrası dönemde Libya'da resmi ulusal politika çerçevesinde Trablus merkezli UMH'yi desteklemiştir. Bunun başlıca sebepleri; el Serrac hükümetinin uluslararası toplum tarafından tanınması, yasadışı göçün engellenmesi konusunda ancak bu hükümet tarafından ilgili tedbirlerin uygulanabileceğinin düşünülmesi ve ENI petrol şirketinin, ortağı Libya Ulusal Petrol Şirketi'yle (NOC) birlikte UMH'nin kontrolü altındaki Trablusgarb bölgesinde faaliyetlerini sürdürmesidir (Carretti, 2009, s. 7). Kontrol ve istikrarın sağlanacağı bir Libya ile

uzun vadeli ilişkilerini muhafaza etmeyi amaçlayan İtalya, bu ülkeye yönelik dış politikasını göç kaynaklı güvenlik endişesi ve ekonomik kazanımlarını sürdürme arzusu temelinde ve ayrıca sahadaki şartlara ve gereksinimlere bağlı olarak şekillendirmektedir.

Fransa; Kaddafi sonrası dönemde Libya politikasını geniş bir çerçevede hayata geçirmeyi planlayarak askeri, siyasi, ekonomik, parasal ve kültürel araçları daha etkin bir şekilde kullanmış, alternatif hükümet olarak gördüğü Hafter'i destekleyerek Libya'da hakimiyet kurmaya çalışmıştır (Carretti, 2009, ss. 7-9). Bunun için birtakım gerekçeler sayılabilir. Bunlardan biri, Fransa'nın en önemli enerji şirketi olan Total'in Hafter'in kontrolündeki Sirenyka bölgesinde faaliyetlerini sürdürmesi ve bu şirketin ekonomik kazanımlarının ve faaliyet alanının genişletilmek istenmesidir (Martel, 2016, s. 132). Diğer bir sebep ise bir dizi terör saldırısıyla karşılaşan Fransa'nın radikal terörle mücadelede Hafter'i etkin bir aktör olarak görmesidir (Haimzadeh, 2016). Tıpkı İtalya gibi Fransa da Libya'daki iç savaşın kendi hesabına ve çıkarlarına uygun olarak sonuçlanmasını amaçlamıştır.

Esasen, Libya iç savaşının başlamasından bu yana İtalya ve Fransa'nın Libya üzerindeki bazı çıkarları paralellik göstermiştir. Fransa için Sahil Kuşağı'nda terör gruplarının ortaya çıkması ve artan istikrarsızlık, İtalya için ise Libya'dan gelen göç krizi ve artan çatışma ortamı öncelikli sorunlardı. Bu sorunlar, birbiriyle bağlantılıydı ve hem İtalya hem de Fransa'yı özellikle sosyal ve ekonomik boyutlarıyla yakından ilgilendirmekteydi. Ancak iki ülke ortak bir paydada buluşmamışlar ya da ortak bir politika izlememişlerdir. Libya iç savaşının, İtalya ve Fransa arasındaki fikir ayrılığını ve uyuşmazlığı derinleştiren bir etkisi olmuştur. Bu fikir ayrılığı, Libya konusunda Avrupa kampının elini zayıflatmış ve Avrupa Birliği'nin dışında kalan, jeopolitik hedeflere sahip diğer bölgesel güçlerin etkilerini artırmalarının önünü açmıştır.

İtalya'nın Libya krizi karşısındaki genel pozisyonu sağduyulu hareket etmek ve diyalog arayışında olmak üzerine olmuştur. Zira, İtalya'ya göre Libya'ya askeri müdahale sahadaki durumun daha kötüye gitmesine, göç sorununun derinleşmesine ve ekonomik çıkarların tehlike altına girmesine sebep olacağından mümkün olduğunca müzakereler yürütülerek ve gerektiğinde arabuluculuk yapılarak Libya

“kontrol altında” tutulmalıdır. Dolayısıyla İtalya’nın, coğrafi çerçevede realist ve pragmatist yönleri ön planda tutarak öncelikle kendi ekonomik çıkarlarını korumayı amaçladığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrikası ve Avrupa arasında coğrafi açıdan köprü konumunda yer alan Libya, İtalya'nın çıkarları ve Akdeniz'in güvenliği ve istikrarı bakımından stratejik bir öneme sahiptir. 19. yüzyılda siyasi birliğini sağlayan İtalya için "dördüncü sahil" olarak adlandırılan Libya'nın "kontrol altında tutulması" siyasi birliğin sağlanma sürecinden itibaren İtalyan dış politikasında öncelikli konular arasında yer almıştır. Trablusgarb Savaşı, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası süreçte olduğu gibi Kaddafi sonrası süreçte de Libya, İtalya için kritik bir ülke olmayı sürdürmüştür. Ekonomi, ticaret, hammadde, enerji, güvenlik, düzensiz göç, terörle mücadele vb. konular İtalya'nın tarihsel süreç içerisinde bu ülkeyle ilgili başlıca çıkarlarını oluşturur.

Libya'nın İtalyan işgaline maruz kaldığı ve İtalyan sömürgesi haline geldiği dönem 1911 ile 1943 yılları arasındadır. Bu dönemde İtalya'nın planları, "dördüncü sahili" olarak gördüğü Libya'yı tamamen ele geçirmek üzerine olmuştur. İtalya'da 1922-1943 yılları arasında iktidarda olan Mussolini, bu politikanın yürütülmesinde baş aktör olmuştur. İtalya, Senüsi hareketinin öncülük ettiği Libya direnişini kırmayı ve bu ülkede kendi otoritesini kurmayı amaçlamış ve nitekim 1931'de Libya direnişinin simgesi Ömer Muhtar'ın idam edilmesiyle bu emeline kesin olarak ulaşmış ve İtalyan hakimiyeti 1943'e kadar sürmüştür. İtalya, Libya'yı İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte 1943'te fiili olarak kaybetmiş, 1947 Paris Barış Antlaşması'yla bu durumu resmi olarak kabul etmiş ve 1943-1951 yılları arasında bu ülkeye İngiliz ve Fransızlar hakim olmuştur.

1951'de bağımsızlığını kazanan Libya, Kral İdris yönetiminde, bir devlet olarak kurumsallaşma, başta İngiltere ve ABD olmak üzere bazı Batılı ülkelerle yakın ilişkiler kurma ve uluslararası sisteme entegre olmaya yönelik çabalar sarf etmiştir. 1959'da büyük miktarda petrolün keşfedilmesi ülke için bir dönüm noktası olmuştur. Libya'nın bağımsızlığından sonraki süreçte, halihazırda bu ülkeden çekilmiş olan İtalya; Libya'da enerji alanındaki çıkarlarını, ülkede yerleşik İtalyanların haklarını, ülkeye yatırım yapmış olan İtalyan şirketlerinin çıkarlarını korumaya öncelik vermiştir. Ülkede büyük miktarda petrolün keşfedildiği 1959 yılından itibaren İtalya Ulusal Hidrokarbon Kurumu (ENI), Libya'da var olmuş ve

İtalya'nın Libya politikasında ön planda olan anahtar bir kuruluş işlevi görmüştür. Kaddafi'nin darbe yoluyla iktidara geldiği 1969'a kadar İtalya-Libya ilişkilerinin bu ekseninde yürüdüğü belirtilebilir.

Kaddafi'nin iktidara geldiği 1969'dan Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1992'ye kadar Libya, Batı karşıtı bir anlayışla yönetilmiştir. 1980'li yıllarda gerçekleşen bazı terör olaylarından Libya'nın sorumlu tutulması ve Kaddafi'nin Batı karşıtı eylem ve söylemlerini sürdürmesi üzerine 1986'da ABD ve Avrupa Topluluğu üye devletleri ve 1992'de BM tarafından Libya'ya yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde İtalya-Libya ilişkileri kaygan bir zeminde ilerlese de İtalya, Kaddafi'yi dışlamadan ilişkileri belirli bir denge dahilinde ilerletmeye çalışmış ve aynı zamanda Batı dünyası ile Libya arasında bir iletişim köprüsü işlevi görmüştür. İtalya, bilhassa Libya'daki enerji ve ticari çıkarlarından dolayı Kaddafi ile olan ilişkilerini tüm zorluklara rağmen hassasiyetle yürütmeye gayret etmiş ve “Libya'yı kaybetmemek” adına pragmatist bir dış politika anlayışı sürdürmüştür.

1992'den Kaddafi iktidarının sona erdiği 2011'e kadar ise Libya'nın Batı ile ilişkileri normalleşme süreci dahilinde seyretmiştir. Ambargodan kaynaklanan ekonomik zorluklar ve Libya'nın uluslararası siyasette yalnız kalması Kaddafi'nin söz konusu normalleşme sürecini başlatması yönünde irade koymasında etkili olmuştur. Bu durum Libya'nın İtalya ile olan ilişkilerine de olumlu yansımıştır. Libya'ya uygulanan BM yaptırımları 2003'te tamamen kaldırılmıştır. Libya'ya yönelik uluslararası yaptırımların kaldırılmasında İtalya, “ikna edici” bir aktör olarak devreye girmiştir. Libya'yı Akdeniz'deki çıkarları için vazgeçilmez bir ülke olarak gören İtalya, bu dönemde Kaddafi ile geliştirdiği özel ilişkilerini sürdürmüş ve Libya ile çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalamış ve pragmatist bir çerçevede hareket etmeye devam etmiştir.

İtalyan dış politikası, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki anlaşmazlıklar, ülke içi tartışmalar ve kamuoyu görüşünden fazlasıyla etkilenmektedir. Bu durum dış politikada zaman zaman tutarsızlıklar ve belirsizlikler yaşanmasına sebep olmuştur; ancak İtalya'nın Libya üzerindeki nüfuz alanını genişletme hedefi, zaman içerisinde kişiler ve hükümetler değişse de, hep aynı kalmıştır. Bu hedefin izleri İtalyan Siyasi Birliği'nin tamamlandığı 19. yüzyıla kadar sürülebilir. Libya'nın İtalyan sömürgesi

olmaktan çıktığı 1943 yılı ile 2011 sonrasında ortaya çıkan Libya İç Savaş süreci arasındaki zaman dilimi değerlendirildiğinde, söz konusu hedefe yönelik geliştirilen pragmatist Libya politikasının, özünde değişmeden aynı çizgide devam ettiği görülür. Bu bakımdan İtalya'nın Kaddafi döneminde ve sonrasında izlediği Libya politikalarında pragmatizm bağlamında bir süreklilik görüldüğü ifade edilebilir.

İtalya, genel hatlarıyla değerlendirildiğinde Libya konusunda kendi çıkarları gereği yeri geldiğinde ABD ve İngiltere gibi Batılı müttefiklerinden bağımsız bir dış politika izlemiştir. İtalya için “özel bir yere” sahip olan Libya ile ilgili zaman zaman söz konusu müttefik ülkelerle anlaşmazlıklar ve gerginlikler baş göstermiştir. İtalya'nın Libya'da sömürge döneminden başlayarak, Kaddafi dönemi boyunca ve hatta Kaddafi sonrası dönem içerisinde bağımsız sayılabilecek hamlelerde bulunduğu görülebilir. İtalya, Libya'daki çıkarlarını korumak ve ilerletmek adına resmi ve gayriresmi yolları kullanmıştır. “Paradiplomasi” bu yolların başında gelmiştir.

2011 yılında Libya'da başlayan iç savaş özellikle 2014 ve sonrasındaki süreçte giderek daha fazla aktörün müdahil olduğu uluslararası bir vekalet savaşına dönüşmüştür. Bu aktörlerin Libya üzerinde birbirleriyle olan rekabeti Doğu Akdeniz'deki dinamiği etkilemiş ve ülkenin istikrara kavuşmasında engelleyici bir rol oynamıştır. Libya'da UMH'nin BM tarafından tanınan yasal bir oluşum teşkil etmesine rağmen çeşitli bölgesel ve uluslararası aktörlerin izlediği politikaların da etkisiyle UMH ülkede tam olarak hakimiyet sağlayamamıştır. İtalya, Libya üzerindeki çıkarları ve coğrafi yakınlığı itibarıyla bu durumdan doğrudan etkilenen bir ülkedir.

Kaddafi sonrası dönemde İtalya'nın Libya politikası ile ilgili bazı sorunlar mevcuttur. Bunlardan en önemlisi Libya'da desteklediği oluşumu iç savaşın gidişatına göre değiştirmesidir. Bu durum İtalya'nın farklı kamplarla diyalog kurmasını sağlamakla beraber elini zayıflatıcı ve etkisini azaltıcı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bir diğeri Avrupa Birliği çatısı altında ortak bir Libya politikasının oluşturulmasında ve hayata geçirilmesinde yetersiz kalmasıdır. Bunun sonucunda farklı AB ülkeleri Libya'da farklı unsurları desteklemiş, ülkedeki kaos ve istikrarsızlık derinleşmiştir. Ayrıca İtalya'nın Libya konusunda diplomatik açıdan yeterli bir etki yaratabildiğini belirtmek güçtür. Örneğin, 2018 Palermo Konferansı

İtalya'nın diplomatik çabalarından birini oluşturmakla birlikte arzu edilen başarı elde edilememiştir.

2011 yılı sonrasında Libya'da yaşanan gelişmeler incelendiğinde, İtalya dahil olmak üzere Avrupa Birliği ülkeleri arasında Libya konusunda koordinasyon eksikliği olduğu ve birlik olamadıkları görülmüştür. Tarih boyunca coğrafi yakınlığı ve sömürge geçmişinden dolayı Libya ile sosyal, kültürel ve ticari ilişkilere sahip ve bu ülkedeki çıkarları hayati önem taşıyan İtalya'nın, başta Fransa olmak üzere Avrupa Birliği ülkeleri arasında kendi Libya tezini çeşitli platformlarda ifade etmesi ve kamu diplomasisini kullanması kendi açısından yararlı olacaktır. İtalya'nın Libya'da desteklediği aktörü iç savaşın gidişatına göre değiştirmek yerine BM tarafından resmi olarak tanınan Trablus hükümetini kararlı bir şekilde desteklemesi beklenir. Zira İtalya'nın enerji, göç, ticaret konularındaki çıkarları bu şekilde korunmuş olacak ve bu sayede Libya'da barış, istikrar ve güven ortamının sağlanması mümkün olacaktır. Ayrıca, Libya'da proaktif bir dış politika izlemesi ve UMH'yi aktif olarak desteklemesi itibarıyla çıkarları örtüşen Türkiye ile işbirliği yapması halinde bölgesel barışa olumlu yönde katkıda bulunacağı düşünülebilir.

Libya'da kalıcı barışın tesis edilebilmesi için tarafların tamamını kapsayıcı bir anayasaya ihtiyaç vardır. Bu anayasanın oluşturulması, öncelikle iç savaşa dahil olan ülke içindeki aktörlerin uluslararası toplum nezdinde bir araya getirilerek kalıcı bir ateşkes imzalamaları ve demokratik geçiş sürecinin devreye alınmasını kabul etmeleriyle gerçekleşecektir. Sonrasında, Libya'daki iç çatışmaların ülke çapında yayılmasına etki eden, vekalet savaşı yürüten ülke dışı aktörlerin de kendi aralarında uzlaşmaları gerekecektir. Tüm bunların gerçekleştirilmesi yoğun bir diplomatik çaba gerektirmektedir. Bu kapsamda, İtalya'nın yürüteceği girişimlerle tarafları "barışa zorlayıcı" bir noktaya taşıması mümkündür. Öyle ki İtalya, Libya krizinin çözümünde kilit bir ülkedir. Bölgesel rakiplerinden Fransa'nın uluslararası hukuka aykırı olarak Hafter'i desteklemesinin önüne geçmek için çeşitli diplomatik manevraların yanı sıra yasal yolları da denemesi fayda sağlayabilir. Hafter'e yönelik desteğin bitmesi için Fransa'nın yanı sıra Rusya, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'a karşı uluslararası toplum baskısına ihtiyaç vardır. Bu baskının oluşturulmasında İtalya'nın izleyeceği yol ve atacağı adımlar önem taşımaktadır.

Libya’da hakim olan kaos ortamının sona erdirilmesi, en başta ülke içi aktörlerin birbirleriyle uzlaşma sağlamasına bağlıdır. Libya’nın demokratik bir ulus devlet hüviyetine bürünmesi ülkede kalıcı istikrarın sağlanmasının anahtarı olacaktır. Ülkedeki bölünmüş toplumsal yapı ve derin fikir ayrılıkları böyle bir idealin gerçekleştirilmesini zorlaştırırsa da ülke içi ve ülke dışı aktörlerin bu yönde samimi bir irade ortaya koymaları halinde söz konusu idealin hayata geçirilmesi mümkündür. Bunun için Libya toplumunu oluşturan unsurların tamamının bir araya getirilmesi, ülkenin geleceğinde söz sahibi olması ve bu unsurlara temsil hakkının verilmesi gereklidir. Kalıcı ateşkesin garanti altına alınması, insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi, iç savaş mağdurlarına ve ailelerine tazminat ödenmesi, siyasal şiddetin engellenmesi için tedbirlerin artırılması Libya’da demokratik bir sürece geçişin temelini oluşturacaktır. Bu hususta İtalya’nın, uluslararası toplumla birlikte uzlaştırıcı ve arabulucu bir rol üstlenmesi mümkündür. Libya’nın siyasal istikrarı, demokrasiye geçiş süreci ve kaydedilen ilerlemeler bağımsız bir uluslararası mekanizma vasıtasıyla izlenmelidir.

Libya’da iç savaşın kesin olarak sonlandırılabilmesi durumunda, ülke ekonomisinin ivedilikle “rayına oturtulması” gerekecektir. Genç işsizliğin önüne geçilmesi için eğitim faaliyetlerine ve mesleki programlara hız verilmesine ihtiyaç vardır. Özel sektör ve girişimcilik desteklenerek yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi sağlanmalıdır. Petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi, yapısal reformların hayata geçirilmesi, ekonomik faaliyet alanlarının çeşitlendirilmesi ve altyapı yatırımlarının artırılması Libya ekonomisini destekleyici diğer adımlardır. Tüm bu adımların atılmasında İtalya kılavuzluk edebilir ve devlet ile özel sektör bünyesinde destek sağlayabilir. Elbette, Libya ekonomisinin düzelmesi ve ülkede siyasi ve toplumsal istikrarın kazanılması halinde İtalya’nın da enerji, ticaret, ekonomi, göç, terörle mücadele vb. alanlardaki çıkarları olumlu yönde etkilenecektir.

KAYNAKÇA

- 843 Sayılı Kanun, Kanun Kabul Tarihi: 17 Ağustos 1957, Yayımlandığı İtalya Cumhuriyeti Resmi Gazete Tarihi: 24/09/1957, Yayımlandığı Resmî Gazete Sayısı: 237, [https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1957/09/24/057U0843/sg\(11.7.2022\)](https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1957/09/24/057U0843/sg(11.7.2022)).
- A Public Eye and TRIAL International, (2020). *Libyan Fuel Smuggling: A Swiss Trader Sailing Through Troubled Waters*.
- Abegunrin, O., Abidde, S. O., & Adesina, O. S. (2021). *African Migrants and the Refugee Crisis (Afrikalı Göçmenler ve Mülteci Krizi)*. Cham: Springer Nature.
- Acer, Y. (2019). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı. *SETA Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 301, 11-13.
- Achour, M., & Spijkerboer, T. P. (2020). The Libyan Litigation About The 2017 Memorandum of Understanding between Italy and Libya (İtalya ve Libya Arasında 2017 Mutabakat Zaptı’na Yönelik Libya Davası). *EU Immigration and Asylum Law and Policy*, 1-4.
- Adams, S. (2012). Libya And The Responsibility To Protect (Libya ve Koruma Yükümlülüğü). *Global Centre For The Responsibility To Protect Occasional Paper Series*, 3, 1-22.
- Al Ahri, S. M. (2018). Social Components of Libyan Society (Libya Toplumunun Unsurları). *Sabratha University Scientific Journal*, 1, 126-151.
- Al Jazeera. (2017). Hafta: Libya’s UN-backed Government’s Mandate Obsolete. [https://www.aljazeera.com/news/2017/12/18/haftar-libyas-un-backed-governments-mandate-obsolete\(5.8.2022\)](https://www.aljazeera.com/news/2017/12/18/haftar-libyas-un-backed-governments-mandate-obsolete(5.8.2022)).
- Al Jazeera. (2020). Libya Talks Set December 2021 Date For Elections. [https://www.aljazeera.com/news/2020/11/13/libya-talks-set-december-2021-date-for-elections\(10.1.2022\)](https://www.aljazeera.com/news/2020/11/13/libya-talks-set-december-2021-date-for-elections(10.1.2022)).**
- Alegi, G. et al. (2015). *Precision and Purpose: Airpower in the Libyan Civil War (Kesinlik ve Hedef: Libya İç Savaşında Hava Gücü)*. California: Rand Corporation.
- Allan, J. A. (2014). *Libya Since Independence: Economic and Political Development*. Londra: Routledge Library Editions.

- Al-Shadeedi A., & Ezzeddine, N. (2019). *Libyan Tribes in the Shadows of War and Peace (Savaş ve Barışın Gölgesinde Libya Kabileleri)*. Den Haag: Clingendael Netherlands Institute of International Relations.
- Al-Shadeedi, H., Van Veen, E., & Harchaoui, J. (2020). One Thousand and One Failings: Security Sector Stabilisation and Development in Libya (Binbir Başarısızlık: Libya'da Güvenlik Sektörünün İstikrarlaştırılması ve Gelişimi). *Clingendael Institute*, 18-33.
- Altunışık, M. B. (2014). Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal (Rantçı Devlet Teorisi ve Arap İsyanları). *Uluslararası İlişkiler*, 11(42), 75-91.
- Amnesty International. (2020). <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/01/libya-renewal-of-migration-deal-confirms-italys-complicity-in-torture-of-migrants-and-refugees/> (10.1.2023)
- Andreatta, F. (2001). Italy at a Crossroads: The Foreign Policy of a Medium Power after the End of Bipolarity (İtalya Yol Ayrımında: Çift Kutupluluğun Ardından Bir Orta Gücün Dış Politikası). *Daedalus Journal*, 130(2), 45-65.
- Ani, K. J., & Uzodike, U. O. (2015). Anatomy of the Lockerbie Bombing: Libya's Role and Reactions to Al-Megrahi's Release (Libya Bombardımanının Anatomisi: Libya'nın Rolü ve El-Megrahi'nin Serbest Kalmasına Yönelik Tepkiler). *Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation*, 1, 2-15.
- Araar, A., & Choueiri, N., & Verme, P. (2015). The Quest for Subsidy Reforms in Libya (Libya'da Sübvansiyon Reformları Üzerine Araştırma). *World Bank Policy Research Working Paper*, 7225, 1-36.
- Arab Center for Research and Policy Studies. (2021). A New Interim Government Elected in Libya: Background and Prospects (Libya'da Seçilen Yeni Geçici Hükümet: Arka Plan ve Beklentiler). 1-5.
- Assad, A. (2017). The Libya Observer. <https://www.libyaobserver.ly/news/haftar-meets-italian-defense-minister-rome> (19.7.2022).
- Asseburg, M., Lacher, W., & Transfeld, M. (2018). Mission Impossible?: UN Mediation in Libya, Syria and Yemen (İmkansız Misyona?: Libya, Suriye ve Yemende BM Arbuluculuğu). *Stiftung Wissenschaft und Politik Research Paper*, 8, 5-28.
- Associazione Italiani Rimpatriati dalla Libia Onlus. (2014). <https://www.airl.it/2014/06/25/comunicato-congiunto-roma-4-luglio-1998/> (22.04.2021).
- Aviation Safety Network. (1980). <https://aviation-safety.net/database/record.php?id=19800627-0>, (5.6.2022).

- Baldini, A. (2014). I Rapporti tra Italia e Paesi Balcanici: La Prospettiva Bilaterale e il Crescente Ruolo dell'UE (İtalya ve Balkan Ülkeleri Arasındaki İlişkiler: Muhtemel İkili İlişkiler ve AB'nin Artan Rolü). *Lisans Tezi*. Pisa: Università di Pisa Dipartimento di Scienze Politiche.
- Ballinger, P. (2016). Colonial Twilight: Italian Settlers and the Long Decolonization of Libya (Sömürge Döneminin Alacakaranlığı: İtalyan Yerleşimciler ve Libya'nın Uzun Süreli Sömürge Arındırılma Süreci). *Journal of Contemporary History*, 51 (4), 813–838.
- Barltrop, R. (2019). Oil and Gas in a New Libyan Era: Conflict and Continuity (Yeni Libya Döneminde Petrol ve Doğalgaz: Çatışma ve Süreklilik). *Yüksek Lisans Tezi*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.
- BBC World News. (1999). *Libya Denounces Terrorism*(Libya Terörizmden Vazgeçti). December 12. (03.06.2021).
- Bechis, F. (2017). Come Non Funzionano Le Motovedette Italiane Della Guardia Costiera Libica (Libya Sahil Güvenliği'ne Sağlanan İtalyan Devriye Gemileri Neden İşe Yaramamaktadır?). <https://formiche.net/2017/05/motovedette-guardia-costiera/> (03.02.2022).
- Becucci, S. (2020). The Smuggling of Migrants from Libyan Shores to Italy: Changes After the End of Gaddafi Dictatorship (Göçmenlerin Libya Sahillerinden İtalya'ya Kaçak Götürülmesi: Kaddafi Diktatöryasından Sonraki Değişimler. *Quaderni di Sociologia*, 84, 117-136.
- Bell, A., & Witter, D. (2011). Roots Of Rebellion: Part I (İsyanın Kökeni: Bölüm I). *Institute for the Study of War*, 1-44.
- Beltran, A. (2011). *Oil Producing Countries and Oil Companies: From the Nineteenth Century to the Twenty-First Century* (Petrol Üreten Ülkeler ve Petrol Şirketleri: On Dokuzuncu Yüzyıldan Yirmi Birinci Yüzyıla. 14, Lozan: PIE Peter Lang SA.
- Benedetti, A. et al. (2017). Dialoghi Diplomatici: Migrazioni e Sicurezza Internazionale (Diplomatik Diyaloglar: Göçler ve Uluslararası Güvenlik). *Circolo Di Studi Diplomatici*, 230, 1-16.
- Beretta, G. (2011). Unimondo. <https://www.unimondo.org/Notizie/Italia-primofornitore-europeo-di-armi-alla-Libia-128713> (03.05.2021).
- Beretta, G. et al. (2013). *Boom Economy: Banche, Armi e Paesi in Conflitto* (Büyüme Ekonomisi: Bankalar, Silahlar ve Çatışma Halindeki Ülkeler). Floransa: FISAC CGIL Toscana.
- Berghoff, N., & El-Gomati, A. (2021). The Great Game (Büyük Oyun). *Sadeq Institute*, 21-27.

- Bertolotti, C. (2016). Missione In Libia: L'intervento Militare E I Suoi Rischi (Libya Misyonu: Askeri Müdahale ve Riskler). *ISPI (Istituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale)*, 1-4.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, (2020). *İnsani Kalkınma Endeksi (HDI) 2011*.
https://www.ly.undp.org/content/libya/en/home/library/human_development/human_developmentreport2011.html(18.6.2020).
- Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu Himayesinde Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Libya Ulusal Ordusu Temsilcileri arasında Libya'da Kalıcı Ateşkes Sağlanmasına Dair Anlaşma. (2020).
https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S_2020_1043_E.pdf (11.2.2022).
- Black, C. R. (2000). Deterring Libya: The Strategic Culture of Muammar Qaddafi (Caydırıcı Libya: Kaddafi'nin Stratejik Kültürü). *US Air Force Counterproliferation Center Future Warfare Series*, 8, 6-30.
- Blackwell, S. (2003). Saving the King: Anglo-American Strategy and British Counter-Subversion Operations in Libya, 1953-59 (Kralı Kurtarmak: Libya'da Anglo Amerikan Stratejisi ve Britanya'nın Hükümetin Devrilmesini Önlemeye Yönelik Faaliyetleri). *Middle Eastern Studies*, 39(1), 1-18.
- Blake, G. H. (1969). Oil Production in Libya (Libya'da Petrol Üretimi). *Geography*, 54(2), 221-223.
- Blanchard, C. M., & Zanotti, J. (2010). Libya: Background and US Relations (Libya: Arkaplan ve ABD İlişkileri). *Congressional Research Service Reports*, 1-49.
- Boserup, R. A. & Collombier, V. (2018). Militarization And Militia-Ization: Dynamics Of Armed Group Proliferation In Egypt And Libya (Askerileştirme ve Milisleştirme: Mısır ve Libya'da Silahlı Grupların Oluşum Dinamiği). *Menara Working Papers*, 17, 1-25.
- Bölme, S. M. vd. (2011). Batı ve Kaddafi Makasında Libya. *SETA Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 3, 8-15.
- Bölme, S. M. vd. (2011). İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları. *SETA Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 5, 8-15.
- Brambilla, C. (2015). Shifting Italy/Libya Borderscapes at the Interface of EU/Africa Borderland: A "Genealogical" Outlook from the Colonial Era to Post-Colonial Scenarios (AB/Afrika Sınır Ayrımında İtalya/Libya Sınır Geçişlerinin Değişimi: Sömürge Döneminden Sömürge Sonrası Senaryolara "Kökensel" Bakış). *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 13(2), 220-245.

- Bredeloup, S., & Pliez, O. (2011). The Libyan Migration Corridor (Libya Göç Koridoru). *European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies*, 3, 1-17.
- Brismar, B., & Bergenwald, L. (1982). The Terrorist Bomb Explosion in Bologna, Italy 1980: An Analysis of the Effects and Injuries Sustained (1980 Bolonya, İtalya'daki Bombalı Terörist Saldırısı: Etkilerinin Analizi ve Maruz Kalınan Zararlar). *The Journal of Trauma: Injury, Infection and Critical Care*, 22(3), 216-220.
- Bucarelli, M., & Micheletta, L. (2018). *Andreotti Gheddafi E Le Relazioni Italo-Libiche (Andreotti Kaddafi ve İtalya-Libya İlişkileri)*. Roma: Edizioni Studium.
- Bulhasen, S. (2008). Les Relations Franco-Libyennes (Fransa-Libya İlişkileri), *Université d'Auvergne Science Politique*, 1, 128-136.
- Caner, C. (2018). Devrimler Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 45-70.
- Canyurt D. & Dalar, M. (2020). Suriye'de Oydaşmacı Demokrasi: Olası Riskler ve Fırsatlar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 168-189.
- Capresi, V. (2019). "We had a toilet!" The Modernisation of the Countryside As Perceived by the Inhabitants, the Public Spaces and the Presence of Politics in the New Settlements in Italy and Colonial Libya (1932-1939) (Tuvalete Sahiptik! İtalya'nın Yeni Yerleşim Alanlarında Yerleşimcilerin Algısıyla Kırsaldaki Modernleşme, Kamusal Alanlar ve Mevcut Siyaset 1932-1939). *SHS Web of Conferences*, 63, 2-9.
- Carlo, J. (2013). La Sicurezza Nel Mediterraneo (Akdeniz'de Güvenlik). *Rivista Di Studi Politici Internazionali*, 80(4 (320)), 499-519.
- Carretti, M. (2019). Il Confronto Geopolitico Tra Italia e Francia in Africa: Il Caso Della Libia (Afrika'da İtalya ve Fransa Arasında Jeopolitik İhtilaf: Libya Örneği). *Conference Paper. Roma: L'Università Degli Studi Niccolò Cusano Scienze Sociali*.
- Casto, R. (2020). L'Italia e La Libia: Storia di Un'amicizia Travagliata (İtalya ve Libya: Çalkantılı Bir Dostluğun Hikayesi), *Yüksek Lisans Tezi*. Roma: L'Università di Luiss Guido Carli Corso di Laurea Magistrale in Governo e Politiche.
- Casu, S. (2022). Iusitineri. [https://www.iusitineri.it/accordi-italia-libia-il-rinnovo-del-memorandum-24416\(01.03.2021\)](https://www.iusitineri.it/accordi-italia-libia-il-rinnovo-del-memorandum-24416(01.03.2021)).

- Cecchi, D. B. (2000). Alle Origini Dell'Indipendenza Della Libia (Libya'nın Bağımsızlığının Menşei). *Il Politico*, 65(3(194)), 451–455.
- Ceccorulli, M. (2021). Triangular Migration Diplomacy: The Case Of EU–Italian Cooperation With Libya (Üçgen Göç Diplomasisi: Libya ile AB-İtalya İşbirliği Vakası). *Italian Political Science Review*, 47, 1-18.
- Cecinini, S. (2021). *La Guerra Civile in Libia: Dalla Caduta di Gheddafi al Governo Draghi (2011-2021) (Libya'da İç Savaş: Kaddafi'nin Düşüşünden Draghi Hükümetine (2011-2021))*. Roma: Carocci Editore.
- Chivvis, C. S. et al. (2012). *Libya's Post-Qaddafi Transition: The Nation-Building Challenge (Libya'nın Kaddafi Sonrası Geçiş Süreci: Ulus İnşa Etme Mücadelesi)*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Colafrancesco, V. (2012). A Case of Paradiplomacy?: Italian-Libyan Diplomatic Relations from the Rise to Power of Gaddafi till the Beginning of the 'Arab Spring (Bir Paradiplomasi Vakası?: Kaddafi'nin İktidara Yükselişinden Arap Baharının Başlangıcına Kadar İtalya-Libya Diplomatik İlişkileri). *Studia Diplomatica*, 65(3), 93–118.
- Collins, C. (1974). Imperialism and Revolution in Libya. *MERIP (Middle East Research and Information Project) Reports*, No. 27, 3–22.
- Collins, S. D. (2004). Dissuading State Support of Terrorism: Strikes or Sanctions? (An Analysis of Dissuasion Measures Employed Against Libya) (Devlet Destekli Terörizmden Caydırmak: Bombalama mı Yaptırım mı? (Libya'ya Karşı Kullanılan Caydırıcı Tedbirlere İlişkin Analiz)). *Studies in Conflict & Terrorism*, 27(1), pp.1-18.
- Colombo, S. (2021). I Limiti dell'Approccio Italiano in Libia (Libya'da İtalyan Yaklaşımının Sınırları), *Osservatorio ISPI-IAI Sulla Politica Estera Italiana*, 17, 1-2.
- Colombo, S. et al. (2020). *Italia ed Europa di Fronte alle Crisi Libia (Libya Krizi Karşısında İtalya ve Avrupa)*. Roma: Edizioni Nuova Cultura.
- Costa, A. (2010). I Rapporti Tra Italia e Libia, Sistema Informativo a Schede (İtalya ve Libya Arasındaki İlişkiler, Bilgi Sistemleri). *Istituto di Ricerche Internazionali Archivio Disarmo*, 8, 1-9.
- Coticchia, F. (2010). La Power Projection Dello Strumento Militare Italiano: Da "Desert Storm" All'Operazione Leonte (İtalyan Askeri Enstrümanlarının Güç Projeksiyonu: Çöl Fırtınası'ndan Aslan Operasyonuna). *Informazioni Della Difesa*, 2. 40-49.
- Courtheux, J. (1962). L'intérêt de la Nation (Bir Ulusun Çıkarları). *Revue d'histoire Économique et Sociale*, 40(4), 433-448.

- Cova, A., & Graziani, R. (2022). *Story of an Italian General (Bir İtalyan Generalin Hikayesi)*. Brimscombe: Fonthill Media.
- Custodero, A. (2008). La Repubblica. <https://www.repubblica.it/2008/05/sezioni/politica/moro-anniversario/moro-libia/moro-libia.html> (11.11.2021).
- Çelik, A. H. vd. (2021). *Avrupa Birliği Üzerine Tartışmalar Dış Politika ve Güvenlik*. 1. Basım. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Çelik, A. H. vd. (2021). *Türkiye ve Körfez Ülkeleri İlişkileri Dış Politika Güvenlik ve Ekonomi*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Çelikçi A. S., & Kakişım C. (2013). İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi. *Muş Alparşlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ANEMON)*, 1(2), 83-99.
- Daalder, I. H., & Stavridis, J. G. (2012). NATO's Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention (NATO'nun Libya'daki Zaferi: Müdahaleyi Yönetmenin Doğru Yolu). *Foreign Affairs*, 91(2), 2-7.
- Dacrema, E., & Varvelli, A. (2020). Le Relazioni Tra Italia e Libia: Interessi e Rischi (İtalya ve Libya Arasındaki İlişkiler: Çıkarlar ve Riskler). *ISPI (Istituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale)*, 16-48.
- Dakheel, J. F. (2014). The Impact Of The Collapse Of The Soviet Union On Libya Foreign Policy During The Period From 1991 To 2003 (1991 ile 2003 Arası Dönemde Sovyetler Birliği'nin Çöküşünün Libya Üzerindeki Etkisi). *Doktora Tezi*. Nottingham: Nottingham Trent University School of Arts and Humanities.
- De Cesari, C. (2012). The Paradoxes of Colonial Reparation: Foreclosing Memory and the 2008 Italy–Libya Friendship Treaty (Sömürge Tazminatının Paradoksu: Haciz Günleri ve 2008 İtalya-Libya Dostluk Anlaşması). *Memory Studies*, 5(3), pp. 316-326.
- Deeb, M. et al. (1982). *Libya Since the Revolution: Aspects of Social and Political Development (Devrimden Bu Yana Libya: Sosyal ve Politik Yönler)*. 1. Baskı. Westport: Praeger Publishers.
- Deeb, M. J. (1991). *Libya's Foreign Policy in North Africa*, Boulder: Westview Press.
- Del Prete, D., & Di Maio, M., Rahman, A. (2021). *Firms Amid Conflict: Performance, Production Inputs And Market Competition (Çatışma Arasında*

Firmalar: Performans, Üretim Girdileri ve Pazar Rekabeti). New York: Social Science Research Network (SSRN).

- Demurtas, A. et al. (2015). *Italia, Potenza Globale? Il Ruolo Internazionale dell'Italia Oggi (İtalya, Global Bir Güç Mü? Günümüzde İtalya'nın Uluslararası Rolü)*. Roma: Fuoco Edizioni.
- Desideri, M. (2015). *Libia: Ciò Che (Non) Resta di Uno Stato Frammentazione Territoriale e Identitaria: Un Nuovo Scenario o Un Ritorno alle Origini? (Libya: Bir Devletten Geriye Kalanlar, Bölgesel ve İdeolojik Bölünmüşlük: Yeni Bir Senaryo Mu Yoksa Aslına Dönüş Mü?)*. *Lisans Tezi*. Pisa: Università di Pisa Dipartimento di Scienze Politiche.
- Di Liddo, M., & Marinone, L. (2019). *Le Nuove Dimensioni dell'Instabilità Libica: Conflitti Interni, Rivalità Regionali e Affanno della Diplomazia (Libya İstikrarsızlığının Yeni Boyutları: İç Çatışmalar, Bölgesel Rekabet ve Diplomasi Zorluğu)*. *Centro Studi Internazionali*, 151, 1-24.
- Di Majo, L., & Griffi, I. P. (2018). *Migrazioni e Relazioni Bilaterali Tra Italia e Libia dal Trattato di Bengasi del 2008 al Memorandum of Understanding del 2017 (2008 Bingazi Anlaşması'ndan 2017 Mutabakat Zaptı'na İtalya ve Libya Arasındaki İkili İlişkiler ve Göçler)*. *Rassegna di Diritto Pubblico Europeo*, 17(1), 203-241.
- Dihstehoff, J. et al. (2021). *Entanglements Of The Maghreb: Cultural And Political Aspects Of A Region In Motion (Mağribin Karmaşık Durumu: Devrim Halinde Olan Bir Bölgenin Kültürel ve Siyasi Görünümü)*. 1. Baskı. Bielefeld: Verlag Publishing House.
- Dionne, E. J. (1986). *Italian Isle, Site of U.S. Base Is Fearful of Gaddafi's Anger*. <https://www.nytimes.com/1986/05/27/world/italian-isle-site-of-us-base-is-fearful-of-qaddafi-s-anger.html> (03.08.2022).
- Doğan, G., & Durgun, B. (2012). *Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme*. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 61-90.
- Duggan, C. (2020). *İtalya'nın Kısa Tarihi*. (Çev. Tuna Erkmen). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Dusti, R. J. (2010). *Settling Libya: Italian Colonization, International Competition, and British Policy in North Africa (Libya'da Yerleşim: İtalyan Sömürgeciliği, Uluslararası Rekabet ve Kuzey Afrika'da Britanya Politikası)*. *Yüksek Lisans Tezi*. Ohio: Ohio University College of Arts and Sciences.
- Düzsöz, E. (2021). *Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya*. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(2), 295-330.

- Elhudairi, A. M., & Işıksal, H. (2022). The Role of ISIS As A Religious Terrorist Group In The Instability Of Libya In The Post-Gaddafi Era: The Case Of Sirte (Kaddafi Sonrası Dönemde Libya'nın İstikrarsızlığında Dini Temelli Bir Terör Örgütü Olarak IŞİD'in Rolü). *Religions*, 13(6), 1-21.
- El-Khawas, M. A. (1984). The New Society in Qaddafi's Libya: Can It Endure? (Kaddafi Libya'sında Yeni Bir Toplum: Sürdürülebilir mi?). *Africa Today*, 1(3), 18-20.
- El-Sseid, A. M. et al., (2021). A Pre and Post-Muammar Al Gaddafi Era and New Historicism Literature Review (Kaddafi Öncesi, Sonrası ve Yeni Tarihçilik Literatürü Değerlendirmesi). *International Journal of Social Sciences and Management*, 7(1), 1-31.
- Enciclopedia Motta. (1969). VIII, Milano: Motta Editore.
- Etelawi, A. M. et al. (2017). Crude Oil and the Libyan Economy (Ham Petrol ve Libya Ekonomisi). *International Journal of Economics and Finance*, 9(4), 95-104.
- Euroborsa. (2008). Eni e NOC Firmano I Nuovi Contratti Petroliferi (EPSA IV) E Pongono Le Basi Per Lo Sviluppo Gongiunto Di Nuovi Progetti Oil & Gas. <http://www.euroborsa.it/pdf/en0117-64-2008.pdf> (10.1.2022).
- European Commission. (2011). *Extraordinary European Council 11 Mart 2011 Declaration (Olağanüstü Avrupa Konseyi 11 Mart 2011 Tarihli Deklarasyon)*.https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_11_2 (4.4.2021).
- European Commission's Trade Department, (2021). *Bilateral Relations: Libya (İkili İlişkiler: Libya)*. <https://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateralrelations/countries/libya> (3.4.2021).
- EuroPétrole. (2018). <https://www.euro-petrole.com/bahr-essalam-phase-2-development-offshore-project-begins-production-n-i-17079> (25.2.2021).
- Facchini, D., Sasso, M., & Vignarca, F. (2012). *Armi, Un Affare di Stato Soldi, Interessi, Scenari di Un Business Miliardario (Silahlar, Devlet İşleri, Bir Milyarderin Para, Menfaat ve Senaryoları)*. Milano: Casa Editrice Chiarelettere.
- Fakih, A. & Barakat, Z. (2021). Determinants Of Arab Spring Protests In Tunisia, Egypt And Libya: What Have We Learned? (Tunus, Mısır ve Libya'da Arap Baharı Protestolarının Belirleyicileri: Ne Öğrendik?). *Social Sciences*, 10, pp. 1-15.

- Felini, D. R. (2020). Italy's New Approach to Libya (İtalya'nın Yeni Libya Yaklaşımı). *Royal United Services Institute*, 1, 1-3.
- Foss, A. B. (2012). The Libyan Rebellion: With Media As A Weapon A Study Of A Modern Insurgency's Effort To Influence International Media (Libya İsyanı: Bir Silah Olarak Medya, Modern İsyanların Uluslararası Medyayı Etkileme Çabaları Üzerine Bir Araştırma). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Oslo: University Of Oslo, Faculty of Social Sciences.
- Fowler, G. L. (1973). Decolonization of Rural Libya (Kırsal Libya'nın Sömürgeci Arındırılması). *Annals of the Association of American Geographers*, 63(4), 490-506.
- Fusari, V., & Morone, A. M. (2018). Libya in Transition: Human Mobility, International Conflict and State Building (Geçiş Sürecinde Libya: İnsan Hareketliliği, Uluslararası Çatışma ve Devlet İnşası). *Afriche e Orientali*, 3, 94-113.
- Gargoum, T. M. I. (2022). Post-international Intervention Libya: The Challenges Against State-Building (Libya'da Uluslararası Müdahale Sonrası Dönem: Devlet İnşasının Önündeki Zorluklar). *Lectio Socialis*, 6(2), 93-108.
- Gaub, F. (2014). *The North Atlantic Treaty Organization and Libya: Reviewing Operation Unified Protector (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü ve Libya: Birleşik Koruyucu Operasyonuna İlişkin Bir Değerlendirme)*. South Carolina: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Ghiat R. B. & Fuller M. (2005). *Italian Colonialism*, New York: Palgrave Macmillan, No. 1.
- Giampolo, M., & Ianni, A. (2020). Migration and Conflict The Case of Libya (Göç ve Çatışma Libya Vakası). *Faces of Migration*, 7, 1-14.
- Gotor, M. (2011). *Il Memoriale Della Repubblica: Gli Scritti di Aldo Moro Dalla Prigionia e L'Anatomia Del Potere Italiano (Cumhuriyetin Anıları: Aldo Moro'nun Yazıları ve İtalyan İktidarının Anatomisi)*, Torino: Einaudi Editore.
- Gray, L., & Miggiano, P. (1988). The Lampedusa Incident and Italian Defense Policy (Lampedusa Olayı ve İtalyan Savunma Politikası). *Italian Politics*, 2, 136-155.

- Gray, R. T., & Wilke, S. (2018). *German Unification and Its Discontents: Documents from the Peaceful Revolution (Alman Birleşmesi ve Olumsuzları: Barışçıl Devrimden Belgeler)*. Washington: University of Washington Press.
- Grigoriadis, T. N., & Kassem, W. (2021). The Regional Origins of the Libyan Conflict (Libya'daki Çatışmaların Bölgesel Esasları). *Middle East Policy*, 28(2), 119-129.
- Gulam, K. (2010). 'Talking to the Desert' Discourse, Power, and Libyan Geopolitics 1969-2009 ('Çöl ile Konuşmak' Söylem, İktidar ve Libya Jeopolitiği 1969-2009). *Doktora Tezi*. Cardiff: Cardiff University School of Journalism.
- Güneş, B. (2018). Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2), 263-291.
- Haimzadeh, P. (2016). Libye: L'Incontournable Général Haftar (Libya Başrolde General Hafter). *Orient XXI*.
- Hajjar, S. G. (1980). The Jamahiriya Experiment in Libya: Qadhafi and Rousseau (Libya'da Cemahiriye Deneyimi: Kaddafi ve Rousseau). *The Journal of Modern African Studies*, 18(2), 181-200.
- Hamood, S. (2006). *African Transit Migration Through Libya to Europe: The Human Cost (Libya Üzerinden Avrupa'ya Afrikalı Transit Göçü: İnsani Bedel)*. Kahire: The American University in Cairo Forced Migration and Refugee Studies.
- Hatitah, A., & Al-Awsat, A. (2011). Libyan Tribal Map: Network Of Loyalties That Will Determine Gaddafi's Fate (Libya Kabile Haritası: Kaddafi'nin Kaderini Belirleyecek Sadakat Ağı), *Le Centre Tricontinental (CETRI)*. [https://www.rgs.mef.gov.it/Documenti/VERSIONE-I/Selezione_normativa/LeggiCostituzionali/Costituzione19471227.pdf\(22.6.2022\)](https://www.rgs.mef.gov.it/Documenti/VERSIONE-I/Selezione_normativa/LeggiCostituzionali/Costituzione19471227.pdf(22.6.2022)).
- Hufbauer, G. C., Schott, J. J., & Elliott, K. A. (1990). *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy (Yeniden Değerlendirilen Ekonomik Yaptırımlar: Tarih ve Mevcut Politika)*. 2nd Edition. Washington DC: Institute for International Economics.
- Human Rights Watch. (2020). [https://www.hrw.org/news/2020/02/12/italy-halt-abusive-migration-cooperation-libya\(1.2.2022\)](https://www.hrw.org/news/2020/02/12/italy-halt-abusive-migration-cooperation-libya(1.2.2022)).
- Iacovino, G. (2011). Considerazioni Politiche e Militari Sulla Crisi in Libia (Libya Krizi Üzerine Siyasi ve Askeri Değerlendirmeler). *Osservatorio di Politica Internazionale*, 34, 1-22.
- Ilardo, M. (2018). The Rivalry between France and Italy over Libya and its Southwest Theatre (Libya Üzerinde Fransa ve İtalya Arasında Rekabet ve

- Güneybatı Tiyatrosu). *AIES Austrian Institute for European and Security Policy*, 5, 1-5.
- Ilardo, M. (2019). Conflict Analysis: The Second Libyan Civil War And How to Avoid A Third One (İkinci Libya İç Savaşı ve Üçüncüsünden Kaçınmanın Yolu). *AIES Austrian Institute for European and Security Policy*, 9, 1-6.
- Ilpost. (2011). Gli Affari Della Libia In Italia. <https://www.ilpost.it/2011/02/22/gli-affari-della-libia-in-italia/> (24.04.2021).
- Imperato, F., Milano, R., & Monzali, L. (2018). *Fra Diplomazia E Petrolio: Aldo Moro e La Politica Italiana in Medio Oriente (Diplomasi ve Petrol Arasında: Aldo Moro ve İtalya'nın Orta Doğu Politikası)*. Bari: Cacucci Editore.
- Indelicato, M. (2020). La Storia Della Presenza Italiana In Libia. <https://it.insideover.com/politica/la-storia-della-presenza-italiana-in-libia.html>(10.11.2021).
- International Peace Institute, Stimson Center, & United Nations Security Council. (2016). *Applying the High Level Independent Panel on Peace Operations (HIPPO) Recommendations to Libya: Toward Strategic, Prioritized, and Sequenced Mandates (Barış Faaliyetlerine Dair Önerilerin Libya'da Uygulanması Üzerine Üst Düzey Bağımsız Panel: Stratejik, Öncelikli ve Sıralı Görevlere Doğru)*.
- Intoccia, G. F. (1987). American Bombing of Libya: An International Legal Analysis (Libya'da Amerikan Bombardımanı: Uluslararası Bir Hukuki Analiz). *Case Western Reserve Journal of International Law*, 19(2), 176-213.
- Ismael, T. Y., & Perry, G. E. (2014). *The International Relations of the Contemporary Middle East: Subordination and Beyond (Modern Ortadoğu'nun Uluslararası İlişkileri: Tabiiyet ve Ötesi)*. 1. Baskı. New York: Routledge.
- İtalya Cumhuriyeti Anayasası. (1947). *1947/11, 1947/78, 1947/87*.
- Jenkins, L. (1986). *Italy Takes Over U.S. Base (İtalya ABD Üssünü Devraldı)*. Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1986/06/02/italy-takes-over-us-base/3a3e7c32-d0be-4025-961d-66e39ecf16a6/> (05.07.2021).
- Jentleson, B. W. & Waytock, C. A. (2005). *Who 'Won' Libya? The Force-Diplomacy Debate and Its Implications for Theory and Policy (Libya'yı Kim Kazandı? Zorlayıcı Diplomasi Tartışmaları ve Teori ve Politika Üzerindeki Etkileri)*. *International Security*, 30(3),47-86.

- Joff , G., & Paoletti, E. (2010). Libya's Foreign Policy: Drivers And Objectives (Libya Dış Politikası: Etkenler ve Hedefler). *The German Marshall Fund of the United States (GMF) Mediterranean Paper Series*, 7, 1-43.
- Joyner, C. C., & Rothbaum, W. P. (1993). Libya and the Aerial Incident at Lockerbie: What Lessons for International Extradition Law? (Libya ve Lockerbie'daki Hava Olayı: Suçluların İadesine İlişkin Uluslararası Hukuk İçin Ne Gibi Dersler Alınabilir?). *Michigan Journal of International Law*, 14(2), 221-261.
- Kalfa, Z. (2022). Kaddafi Sonrası Libya'da Çatışma ve Barışı İnşa Süreci. *Doktora Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karayam, H. (2018). Libyan-American Relations 1951-1959: The Decade Of Weakness (Libya-Amerika İlişkileri 1951-1959: On Yıllık Zayıf Gidişat). *Doktora Tezi*. Murfreesboro: Middle Tennessee State University College of Graduate Studies.
- Kashiem, M. A. A. (2010). The Treaty of Friendship, Partnership and Cooperation between Libya and Italy: From an Awkward Past to a Promising Equal Partnership (Libya ve İtalya Arasında Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması: Zor Bir Geçmişten Umut Vadeden Denk Bir Ortaklığa). *University of California Italian Studies*, 1(1), 1-15.
- Kekilli, E. (2018). The Nature of the Libyan Crisis and Forthcoming Election (Libya Krizinin Doğası ve Yaklaşan Seçimler). *Insight Turkey*, 20(4), 81-93.
- Kekilli, E. (2020). Berlin Konferansı ve Libya Krizinin Geleceği, *SETA Vakfı*, 10, 5-17.
- Khan, M., & Mezran, K. (2013). The Libyan Economy after the Revolution: Still No Clear Vision (Devrimden Sonra Libya Ekonomisi: Henüz Net Bir Görünüm Mevcut Değil). *Atlantic Council Rafik Hariri Center for the Middle East*, 1-8.
- König, P., & Stern, T. (1987). Investment in Libya: A Legal and Economic Survey (Libya'ya Yatırım: Yasal ve Ekonomik Araştırma). *Econstor*, 2(33), 3-13.
- Kuperman, A. J. (2013). A Model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO's Libya Campaign (Bir İnsani Müdahale Modeli? NATO'nun Libya Operasyonunun Yeniden Değerlendirilmesi). *International Security*, 38(1), 105-136.
- La Repubblica. (2020). Libia, L'Italia Inizia Lo Sminamento. "Haftar Ha Piazzato Trappole Esplosive". https://www.repubblica.it/esteri/2020/06/15/news/libia_l_italia_inizia_lo_sminamento_haftar_ha_piazzato_trappole_esplosive_-259254780/ (18.11.2022).

- Labbate, S. (2020). Italy and its Oil Dealings with Libya: Limits and Obligations of a Dependency: the Difficult 1970s and 1980s (İtalya ve Libya ile Petrol İlişkileri: Bağımlılığın Sınırları ve Yükümlülükleri: 1970'lerin ve 1980'lerin Zorluğu). *Middle Eastern Studies*,56(1),84-99.
- Lamma, M. B. (2017). The Tribal Structure in Libya: Factor For Fragmentation or Cohesion? (Libya'da Kabile Yapısı: Bölünme Mi Yoksa Uyum Faktörü Mü?). *Observatoire Du Monde Arabo-Musulman et Du Sahel*, 1, 4-10.
- Le Monde. (2022). Le Libye Se Retrouve Avec Deux Gouvernements Rivaux (Libya'da İki Rakip Hükümet). https://www.lemonde.fr/afrique/article/2022/03/02/la-libye-se-retrouve-avec-deux-gouvernements-rivaux_6115783_3212.html (3.10.2022).
- Lenczowski, G. (1973). Egypt And The Soviet Exodus (Mısır ve Sovyetler'in Çıkışı). *Current History*, 64(377),13–40.
- Lentz, H. M. (2013). *Heads of State and Governments: A Worldwide Encyclopedia of Over 2300 Leaders 1945 through 1992 (Devlet ve Hükümet Başkanları: 1945'ten 1992'ye 2300'ü Aşkın Liderler Ansiklopedisi)*, Londra: Routledge Taylor and Francis Group.
- Leone, D. (2019). The Libyan Scud Attack On Lampedusa And The Italian Retaliation Against Gaddafi That Never Was. [https://theaviationgeekclub.com/the-libyan-scud-attack-on-lampedusa-and-the-italian-retaliation-against-gaddafi-that-never-was/\(4.8.2022\)](https://theaviationgeekclub.com/the-libyan-scud-attack-on-lampedusa-and-the-italian-retaliation-against-gaddafi-that-never-was/(4.8.2022)).
- Libero Quotidiano. (2020). <https://www.liberoquotidiano.it/news/politica/25488455/pescatori-rapiti-libia-simona-baldassarre-luigi-di-maio-cento-giorni-assordante-silenzio-loro-dignita-nostra.html> (10.12.2021).
- Libya Oil Almanac: An Openoil Reference Guide*. (2014). New York: National Resource Governance Institute.
- Liga, A. (2018). Playing With Molecules: The Italian Approach To Libya (Moleküllerle Oynamak: İtalya'nın Libya Yaklaşımı). *IFRI French Institute Of International Relations*, 1-45.
- Lobban, R. A. J., & Dalton, C. H. (2014). *Libya: History and Revolution (Libya: Tarih ve Devrim)*. 1st Edition. Santa Barbara: Praeger Publishers.
- Longrigg, S. H. (1945). Disposal of Italian Africa (İtalyan Afrikası'nın Tasfiyesi). *International Affairs*, 21(3), 363–369.
- Luna, A. et al. (2021). Libia Tra Passato E Presente: L'Evoluzione Dei Rapporti Geopolitici E Di Sviluppo Tra Italia E Libia (Geçmiş ve Günümüz Arasında

Libya: İtalya ve Libya Arasında Jeopolitik İlişkilerin Evrimi ve Gelişimi). *Iriad Review*, 11, 1-96.

- Maccanico, Y. (2020). Analysis: Italy Renews Memorandum with Libya, As Evidence of A Secret Malta-Libya Deal Surfaces (Analiz: Malta-Libya Gizli Anlaşmasının Ortaya Çıkmasıyla Birlikte İtalya, Libya ile İmzalamış Olduğu Zaptı Yeniledi). *Statewatch*, 357, 1-13.
- Macqueen, B. (2013). *An Introduction to Middle East Politics (Orta Doğu Politğine Giriş)*. II. Edition. Londra: Sage Publications.
- Madak, Ö. (2019). 2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Majorino, S. (2009). Il Ruolo Della Libia nel Mediterraneo: Politica e Gestione dei Flussi Migratori (Libya'nın Akdeniz'deki Rolü: Göçmen Akışının Yönetimi). *Lisans Tezi*. Palermo: Università Degli Studi di Palermo Facoltà di Economia.
- Mangi, L. (1987). US Military Bases In Africa (ABD'nin Afrika'daki Askeri Üsleri). *Pakistan Horizon*, 40(2), 95–102.
- Marchal, R. (2012). The Reshaping of West Africa After Muammar Qaddafi's Fall (Muammer Kaddafi'nin Düşüşünden Sonra Batı Afrika'nın Yeniden Şekillenmesi). *Norwegian Peacebuilding Resource Center Noref Report*, 1-9.
- Marovich-Old, I. J. (2017). Challenges to British Imperial Hegemony in the Mediterranean 1919-1940 (Akdeniz'de Britanya İmparatorluğu Hegemonyasının Önündeki Zorluklar 1919-1940). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Adelaide: Flinders University Faculty of Social and Behavioural Sciences.
- Martel, A. (2016). *La Libye Des Ottomans à Da'ech (1835-2016) (1835-2016 Osmanlı'nın Libya'sından DAES'e)*. Paris: Editions L'Harmattan.
- Martínez, L. (2007). *The Libyan Paradox (Libya Paradoksu)*. Londra: C. Hurst & Co Publishers Ltd.
- Mattiello, A. (2018). Verso Una Nuova Roadmap Della Libia? (Libya'da Yeni Bir Yol Haritasına Doğru Mu?). *Senato Della Repubblica Servizio Affari Internazionali*, 4, 1-7.
- McCredie, J. A. (1987). The April 14, 1986 Bombing of Libya: Act of Self Defense or Reprisal (14 Nisan 1986 Libya Bombardmanı: Meşru Müdafaa Eylemi Mi Yoksa Misilleme Mi?). *Case Western Reserve Journal of International Law*, 19(2), 214-242.

- Melchionni, M. G. (1981). Accordo Italia – Malta (İtalya-Malta Anlaşması), *Rivista di Studi Politici Internazionali*, 48(2), 288-301.
- Merlati, M. (2017). Frammenti Di Storia Internazionale. La Strage Di Ustica E il Triangolo Italia-Malta-Libia Nell'estate Del 1980 (Uluslararası Tarihin Parçaları. Ustica Katliamı ve İtalya-Malta-Libya Üçgeni). *Istituto Parri*, 3(3), 32-51.
- Mezran, K., & De Maio, P. (2007). Between the Past and the Future: Has a Shift in Italian–Libyan Relations Occurred? (Geçmiş ve Gelecek Arasında: İtalya-Libya İlişkilerinde Bir Değişiklik Meydana Geldi Mi?). *The Journal of North African Studies*, 12(4), 439-451.
- Mezran, K., & Miller, E. (2017). Libya: From Intervention to Proxy War (Libya: Müdahaleden Vekalet Savaşına). *Atlantic Council*, 1-12.
- Micheletta, L. (2012). Perché la Libia? Questione Libica ed Equilibrio Nel Mediterraneo Nella Politica Estera Italiana Dall'unità alla Grande Guerra (Neden Libya? Libya Meselesi ve Birleşmeden Büyük Savaşa İtalyan Dış Politikasında Akdeniz Dengesi). *Rivista Aeronautica*, 2, 7-27.
- Mikaël, B., & Engelkes, S. (2018). Oil, Banks, And Governance: Economic Realities In A Divided Libya (Petrol, Bankalar ve Yönetim: Bölünmüş Bir Libya'da Ekonomik Realiteler). *Konrad Adenauer Stiftung*, 5, 1-6.
- Mikaël, B. (2022). Libye: Ni Guerre Ni Paix? (Libya: Ne Savaş Ne Barış mı Söz Konusu?). *Afkar/Idées*, 4,44-47.
- Miller, J. (1985). *From Takeoff To Raid: The 24 Hours of Flight 648 (Kalkıştan Saldırıya: 648 Sayılı Uçuşun 24 Saati)*. New York Times. <https://www.nytimes.com/1985/11/27/world/from-takeoff-to-raid-the-24-hours-of-flight-648.html> (04.08.2022).
- Minno, L. D. (2008). Italiani Espulsi Dalla Libia: Una Rivendicazione Patrimoniale Che Va Avanti Dal 1970 (Libya'dan Sürgün Edilen İtalyanlar: 1970 Öncesine Dayanan Varlık Talebi). *Diritto Internazionale in Civica Scuola Interpreti e Traduttori Altiero Spinelli*, 2008.
- Morgante, S. (2018). L'Italia e La Libia, Dal Mito Della Quarta Sponda Agli Sviluppi Post-Gheddafi (Dördüncü Sahil Hayalinden Kaddafi Sonrası Gelişmelere Kadar İtalya ve Libya). *Lisans Tezi*. Roma: *Sapienza Università di Roma Istituto Italiano di Studi Orientali*.
- Mullenbach, M. (2021). University of Central Arkansas. <https://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/libya-1951-present/>(23.1.2021).

- Muscat, F. (1974). *My President My Son or One Day That Changed the History of Libya (Benim Başkanım Benim Oğlum veya Libya'nın Tarihini Değiştiren Bir Gün)*. 1. Baskı. Valletta: Edam Publishing House.
- Nelson, H. D. (1979). *Libya: A Country Study (Libya: Bir Ülke Çalışması)*. III. Washington: The American University.
- Nephew, R. (2018). *Libya: Sanctions Removal Done Right? A Review of the Libyan Sanctions Experience 1980-2006 (Yaptırımların Kaldırılması Doğru Mu? 1980-2006 Yılları Arası Libya Yaptırımlarına İlişkin Bir Değerlendirme)*. *Columbia School of International and Public Affairs Center on Global Energy Policy*, 1-26.
- Nigro, V. (2008). *La Repubblica*. <https://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2008/10/31/1986-quando-craxi-penso-di-attaccare-la.html>(26.2.2021).
- Oakley, R. (1986). *America and the World 1986 (Amerika ve 1986 Dünyası)*. *Foreign Affairs*, 65(3), 611-629.
- Odysseus Network. (2017). *Memorandum of understanding on cooperation in the fields of development, the fight against illegal immigration, human trafficking and fuel smuggling and on reinforcing the security of borders between the State of Libya and the Italian Republic (Libya Devleti ve İtalya Cumhuriyeti arasında yasadışı göç, insan kaçaklığı, yakıt kaçaklığı ile mücadele ve sınır güvenliğinin artırılması alanlarında işbirliği üzerine Mutabakat Zaptı)*. https://eumigrationlawblog.eu/wp-content/uploads/2017/10/MEMORANDUM_translation_finalversion.doc.pdf (20.8.2022).
- Okaneme, G. (2015). *The Libyan Revolution: Philosophical Interpretations (Libya Devrimi: Felsefi Yorumlar)*. *Open Journal of Philosophy*, 5, 31-38.
- Oliveri, E. (2012). *Libya Before and After Gaddafi: An International Law Analysis (Kaddafi Öncesi ve Sonrasında Libya: Bir Uluslararası Hukuk Analizi)*. *Lisans Tezi*. Venedik: Università Venezia Ca'Foscari Scienze Della Società e Del Servizio Sociale.
- Orlandi, C. (2002). *Gheddafi e Il Mondo Arabo: Decolonizzazione, Nazionalismo Arabo e Nuovi Equilibri Internazionali Nella Seconda Metà Del Secolo Scorso (Kaddafi ve Arap Dünyası: Sömürgeci Kurtulma, Arap Milliyetçiliği ve Geçen Yüzyılın İkinci Yarısında Ortaya Çıkan Yeni Uluslararası Dengeler)*. *Lisans Tezi*. Roma: Università Degli Studi di Roma La Sapienza Scienze Politiche.
- Otman, W. A., & Karlberg, E. (2007). *The Libyan Economy: Economic Diversification and International Repositioning (Libya Ekonomisi: Ekonomik*

Çeşitlendirme ve Uluslararası Konunun Yeniden Belirlenmesi). New York: Springer Publishing.

- Ozan, Z. (2021). A Neofunctionalist Approach To The EU's External Border Management: The Case Of Frontex (AB'nin Dış Sınır Yönetimine Yeni İşlevselci Bir Yaklaşım: Frontex Örneği). *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öner, Z. M. (2021). Frontex As a Border Management Policy of the European Union: Is It An Effective Border System In The Context Of Human Rights? (Avrupa Birliği'nin Sınır Yönetim Politikası Olarak Frontex: Bu, İnsan Hakları Bağlamında Etkili Bir Sınır Yönetim Sistemi Midir?). *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-10.
- Öztop, F. A. (2021). Pandora's Box: Updating the Libyan Conflict Map (Pandoranın Kutusu: Libya Çatışma Haritasının Güncellenmesi). *Akademik Hassasiyetler*, 8(16), 225-243.
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Pacciardi, A., & Berndtsson, J. (2022). EU Border Externalisation and Security Outsourcing: Exploring the Migration Industry in Libya (AB Sınırının Dışsallaştırılması ve Güvenliğin Dış Ülkeden Sağlanması: Libya'da Göç Endüstrisinin Keşfi). *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1-19.
- Pachera, A. L. (2010). *Tripoli 1970: Allontanati Dalla Nostra Vita (Trablus 1970: Hayatımızdan Uzaklaşanlar)*, Rovereto: Edizioni Osiride.
- Pack, J., & Pusztai, W. (2020). Turning The Tide: How Turkey Won The War For Tripoli (Değişen Rüzgar: Türkiye, Trablus için Savaşı Nasıl Kazandı?). *Middle East Institute Policy Paper*, 2
- Palermo Conference Conclusions. (2018). https://www.governo.it/sites/governo.it/files/conference_for_libia_conclusion_s_0.pdf(10.2.2022).
- Palm, A. (2017). The Italy-Libya Memorandum of Understanding: The Baseline of a Policy Approach Aimed at Closing All Doors to Europe? (İtalya-Libya Mutabakat Zaptı: Avrupa'ya Kapıları Tamamen Kapatmayı Amaçlayan Politika Yaklaşımının Ana Hatları?). *Istituto Affari Internazionali*, 1-4.
- Paoletti, E. (2010). *Historical Background on the Agreements between Italy and Libya (İtalya ve Libya Arasındaki Anlaşmalarla İlgili Tarihi Arka Plan)*. Londra: Palgrave MacMillan.
- Paoletti, E. (2010). *The Migration of Power and North-South Inequalities: The Case of Italy and Libya (Kuvvetin Göçü ve Kuzey-Güney Eşitsizliği: İtalya ve Libya Vakası)*. 1. Baskı. Londra: Palgrave Macmillan.

- Pargeter, A. (2006). Libya: Reforming the Impossible? (Libya: İmkansızın Reformu?). *Review of African Political Economy*, 33(108), 219-235.
- Patterson, G. (2004). Successful Launch for Giant Western Libya Project (Dev Batı Libya Projesi Başarıyla Hayata Geçirildi). *Oil and Gas Journal*, 35, 1-19.
- Peters, R. (2020). *Shari'a, Justice and Legal Order: Egyptian and Islamic Law: Selected Essays (Şeriat, Adalet ve Yasal Düzen: Mısır ve İslami Hukuk: Seçilmiş Denemeler)*, Leiden: Brill Publishers.
- Piras, M. (2011). Politica Islamica e Propaganda Fascista In Siria e Libano (1932-1940) (İslami Siyaset ve Suriye ve Lübnan'da Faşist Propaganda 1932-1940). *Doktora Tezi*. Cagliari: Università Degli Studi Di Cagliari Settori Scientifico Disciplinari Di Afferenza.
- Pizzigallo, M. (2011). *Il Punto Sul Mediterraneo: Le Relazioni Fra L'Italia e I Paesi Arabi Rivieraschi (1989-2009) (Akdeniz Üzerinde Bir Köprü: İtalya ve Kıyıdaş Arap Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1989-2009))*. Roma: Editrice Apes.
- Podesta, G. L. (2011). Colonists and 'Demographic' Colonists: Family and Society in Italian Africa (Sömürgeciler ve 'Demografik' Sömürgeciler: İtalyan Afrikası'nda Aile ve Toplum). *Annales de Démographie Historique*, 122 (2), 205-231.
- Polat, F. (2020). From Energy To Migration: Surveying Italy's Position In Libya Post-2011 (Enerjiden Göçe: İtalya'nın 2011 Sonrası Libya'daki Pozisyonu Üzerine Araştırma). *TRT World Research Center*, 11, 1-8.
- Pommier, B. (2011). The Use of Force to Protect Civilians and Humanitarian Action: The Case of Libya and Beyond (Sivilleri Koruma Amaçlı Güç Kullanımı ve İnsani Eylem: Libya Vakası ve Ötesi). *International Review of The Red Cross*, 93(884), 1063-1083.
- Popescu, A. I. C., & Tanase, T. (2016). Failed State Libya – European Security Implications (Başarısız Devlet Libya – Avrupa'nın Güvenliği Açısından Etkiler). *Editura Academiei Naționale de Informații*, 21, 217-230.
- Poppi, P. P. (2011). *Gheddafi: Ascesa E Caduta Di Un Oppositore Globale (Kaddafi: Küresel Bir Rakibin Yükselişi ve Düşüşü)*. Roma: Aliberti Castelveccchi.
- Rabinovich, I., & Shaked, H. (1986). *Middle East Contemporary Survey (Ortadoğu Modern Araştırmaları)*. 1st Edition. Colorado: Westview Press.

- Redattore Sociale. (2015). <https://www.redattoresociale.it/article/notiziario/libia-1-ammnesia-dell-italia-per-decenni-abbiamo-fornito-armi> (1.7.2022).
- Renucci, F. (2005). La Strumentalizzazione Del Concetto Di Cittadinanza In Libia Negli Anni Trenta (1930'lu Yıllarda Libya'da Vatandaşlık Kavramının Yapısallaşması). *Quaderni Fiorentini Per La Storia Del Pensiero Giuridico Moderno*, 33(34), 319-342.
- Reuters. (2011). Factbox: Gaddafi Rule Marked By Abuses Rights Group Say. <https://www.reuters.com/article/us-libya-protest-abuses-idUSTRE71L1NH20110222>(3.4.2021).
- Rivis, E. (2012). Relazioni Tra Italia e Libia: 1911-2011 (İtalya ve Libya Arasındaki İlişkiler: 1911-2011). *Yüksek Lisans Tezi*. Venedik: Università Ca Foscari Istituto di Scienze Sociali.
- Rodrigues, A. C. N. (2009). *The Worst People in History (Tarihin En Kötü İnsanları)*. North Carolina:Lulu.com.
- Ronzitti, N. (2009). Il Trattato Italia-Libia di Amicizia, Partenariato e Cooperazione (İtalya-Libya Dostluk, Ortaklık, İşbirliği Anlaşması). *Dossier Servizio Studi Del Senato Della Repubblica Italiana*, 108, 1-12.
- Ronzitti, N. (2009). The Treaty on Friendship, Partnership and Cooperation between Italy and Libya: New Prospects for Cooperation in the Mediterranean? (İtalya ve Libya Arasında Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması: Akdeniz'de Yeni Bir İşbirliği Beklentisi Mi?). *Bulletin of Italian Politics*, 1(1), 125-133.
- Rosoli, G. (1978). *Un Secolo di Emigrazione Italiana (1876-1976)* (Bir yüz yıl içerisindeki İtalyan Göçleri (1876-1976)), Roma: Centro Studi Emigrazione.
- Rossi, E. (1951). Il Regno Unito Della Libia (Libya Birleşik Krallığı). *Oriente Moderno Rivista Mensile*, 10(12), 157-177.
- Rossi, G. et al. (2000). La Collaborazione Culturale Tra l'Italia e La Libia Oggi (Günümüzde İtalya ve Libya Arasında Kültürel İşbirliği). *Rivista di Studi Politici Internazionali*, 67(2 (266)), 279-298.
- Rotondo, R. (2009). Twenty Years After the Collapse of the Berlin Wall: The Indispensable Pragmatism (Berlin Duvarı'nın Çöküşünün Ardından Yirmi Yıl: Zorunlu Pragmatizm). *30 Days International Monthly Magazine*, 9.
- Rudzka, E. S. (2016). Patterns Of Libya's Instability In The Aftermath Of The Collapse Of Gaddafi's Regime (Kaddafi Rejiminin Çöküşünden Sonra Libya'daki İstikrarsızlık). *Politeja*, 42, 227-246.

- Saddiki, S. (2012). Arab Public Opinion and NATO After the International Military Operations in Libya (Libya'ya Yönelik Askeri Operasyonlardan Sonra Arap Kamuoyu ve NATO). *Alternatives Turkish Journal Of International Relations*. 11(2), 78-89.
- Salerno, E. (2019). *Genocidio In Libia: Le Atrocita Nascoste Dell'Aventura Coloniale Italiana* (Libya'da Soykırım: İtalya'nın Sömürge Macerası'nda Gizlenen Vahşet). Roma: Manifesto Libri Editore.
- Salih, K. E. O. (2013). The Roots and Causes of the 2011 Arab Uprisings (2011 Arap İsyanlarının Kökeni ve Sebepleri). *Arab Studies Quarterly*, 35(2), 184-206.
- Sardellone, G. (2001). L'Italia ed Il Nuovo Ambiente Mediterraneo: Il Fattore Libia (İtalya ve Yeni Akdeniz Çehresi: Libya Faktörü). *Informazioni Della Difesa*, 1, 30-39.
- Sawani, Y. M. (2020). Gaddafi Legacy, Institutional Development and National Reconciliation in Libya (Libya'da Kaddafi'nin Mirası, Kurumsal Gelişim ve Ulusal Uzlaşma). *Contemporary Arab Affairs*, 13(1), 1-30.
- Schwartz, J. B. (2007). Dealing With A "Rogue State": The Libya Precedent (Haydut Bir Devletle Başa Çıkmak: Libya Örneği). *The American Journal Of International Law*, 101(3), 553-580.
- Segré, C. G. (1972). Italo Balbo and the Colonization of Libya (Italo Balbo ve Libya'nın Sömürgeleşmesi). *Journal of Contemporary History*, 7 (3), 141-155.
- Senato Della Repubblica Italiana, (2012). *Costituzione Della Repubblica: Regolamento Del Senato (Cumhuriyetin Anayasası: Senato Düzenlemesi)*. [https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione.pdf\(01.03.2021\)](https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione.pdf(01.03.2021)).
- Seramifov, A. (2012). Who Drove the Libyan Uprising? (Libya Ayaklanmasının Kim İlerletti?). *Interstate Journal Of International Affairs*, 2, 1-2.
- Smith, B. (2012). *Libya's General Assembly Election 2012 (2012 Libya Genel Kurulu Seçimleri)*. Londra: House of Commons Library.
- Smith, P. C., & Walker, E. R. (2008). *War in the Aegean: The Campaign for the Eastern Mediterranean in World War II*, Mechanicsburg: Stackpole Books.
- Sönmez, G. (2016). The Arab Spring, Dominoes, and Turkey (Arap Baharı, Dominolar ve Türkiye). *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 65-80.
- Spatafora, G. (2015). Italy's Foreign Policy: Geographical and Historical Determinants Plus An Overview of the Unfolding of Such Foreign Policy (İtalya'nın Dış Politikası: Coğrafi ve Tarihi Etkenler ve Politikanın Gelişimi Üzerine Değerlendirme). Roma: John Cabot University Press.

- St John, R. B. (1983). The Ideology of Muammar al-Qadhdhafi: Theory and Practice (Muammer El Kaddafi'nin İdeolojisi: Teori ve Pratik). *International Journal of Middle East Studies*, 15(4) , 471-490.
- St John, R. B. (2002). *Libya and the United States: Two Centuries of Strife (Libya ve Amerika: İki Yüz Yıllık Mücadele)*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- St John, R. B. (2008). The Changing Libyan Economy: Causes and Consequences (Değişen Libya Ekonomisi: Sebepler ve Sonuçlar). *The Middle East Journal*, 62(1), 75-91.
- Statewatch. (2012). [https://www.statewatch.org/news/2012/september/italy-libya-documents-unveil-post-gaddafi-cooperation-agreement-on-immigration/\(12.4.2021\)](https://www.statewatch.org/news/2012/september/italy-libya-documents-unveil-post-gaddafi-cooperation-agreement-on-immigration/(12.4.2021)).
- Statista. (2021). [https://www.statista.com/statistics/623514/migrant-arrivals-to-italy/\(5.11.2021\)](https://www.statista.com/statistics/623514/migrant-arrivals-to-italy/(5.11.2021)).
- Statista. (2022). <https://www.statista.com/statistics/1082077/deaths-of-migrants-in-the-mediterranean-sea/>
- Strangio, D., & Fauri F. (2019) The Economic Bases of Migration from Italy: The Distinct Cases of Tunisia and Libya 1880s-1960s (İtalya'dan Göçlerin Ekonomik Üsleri: 1880-1960 Yılları Arasında Tunus ve Libya'da Farklı Durumlar). *The Journal of North African Studies*, 25 (129), 1-25.
- Strika, V. (1984). Carlo Alfonso Nallino e L'Impresa Libica (Carlo Alfonso Nallino ve Libya Girişimi). *Quaderni Di Studi Arabi*, 2, 9–20.
- Svoboda, E. (2016). Migration in Libya: Transit Zone or Final Destination? (Libya'da Göç: Transit Bölge Mi Yoksa Son Destinasyon Mu?). *Humanitarian Policy Group*, 65, 1-4.
- Szczepański, M. S. et al. (2018). *Identity Narratives Interdisciplinary Perspectives (Kimlik Anlatıları Disiplinlerarası Perspektifler)*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Takeyh, R. (2001). The Rogue Who Came in from the Cold (Soğuktan Gelen Haydut). *Foreign Affairs*, 80(3), 62-72.
- Tanchum, M. (2020). Libya, Energy and Mediterranean's New Great Game (Libya, Enerji ve Yeni Büyük Akdeniz Oyunu). *Elcano Royal Institute*, 110, 1-8.

- Telhami, S. (2001). *The Camp David Accords: A Case Of International Bargaining (Camp David Antlaşmaları: Bir Uluslararası Pazarlık Vakası)*. New York: Columbia University Press.
- Terlizzi, A. (2021). Narratives In Power And Policy Design: The Case Of Border Management And External Migration Controls In Italy (Güç ve Politika Dizaynı Anlatıları: İtalya'da Sınır Yönetimi ve Dış Göç Kontrolü Vakası). *Policy Sciences*, 54(1), 749-781.
- Terry, P. C. R. (2015). The Libya Intervention (2011): Neither Lawful, Nor Successful (2011 Libya Müdahalesi: Ne Yasal Ne De Başarılı). *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, 48(2), 162–182.
- The Berlin Conference on Libya Conference Conclusions. (2020). *Presse Und Informationsamt Der Bundesregierung*, 31(20), 1-9.
- Tjønn, M. H. (2019). The Persistence of Colonialism: A Century of Italo-Libyan Relationships and Their Influence on the Current European Migration Regime in the Mediterranean (1911–2017) (Sömürgeciliğin Devamlılığı: Yüz Yıllık İtalya-Libya İlişkileri ve Bu İlişkilerin Akdeniz'deki Mevcut Avrupa Göç Rejimi Üzerindeki Etkisi 1911-2017). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Oslo: University of Oslo Institute for Archeology Conservation and History.
- Tobey, W. (2004). A Message from Tripoli Part 5: How Libya Gave up its WMD (Trablus'tan Bir Mesaj Bölüm 5: Libya Kitle İmha Silahlarını Nasıl Bıraktı?), *Harvard Kennedy School Belfer Center For Science and International Affairs Bulletin of Atomic Scientists*.
- Totman, S., & Hardy, M. (2015). When Good Dictators Go Bad: Examining the Transformation of Colonel Gaddafi (İyi Diktatörler Kötüleştğinde: Albay Kaddafi'nin Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme). *International Journal of Interdisciplinary Global Studies*, 10(2), 1-6.
- Treccani. (2020). https://www.treccani.it/magazine/atlante/geopolitica/Liberati_i_pescatori_italiani.html (10.12.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2021). İtalya'nın Siyasi Görünümü. <http://www.mfa.gov.tr/italya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (3.4.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/Turkey_11122019_%28HC%29_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf (10.02.2022).

- United Nations General Assembly. (1949). *Question of the Disposal of the Former Italian Colonies A/RES/289*.
- United Nations General Assembly. (1950). *Official Records: Fifth Session Supplement No: 20 (A/1775)*.
- United Nations Refugee Agency. (2012). *Housing, Land and Property Issues and the Response to Displacement in Libya (Libya'da Konut, Arazi ve Mülkiyet Sorunları ve Yurtsuzluk Sorununa Yönelik Çözüm)*. 01 December 2012.
- United Nations Security Council. (1992). *Resolution S/RES/748(1992)*. 31 March 1992.
- United Nations Security Council. (1993). *Resolution S/RES/883(1993)*. 11 November 1993.
- United Nations Security Council. (1999). *Resolution S/PRST/1999/10*. 8 April 1999.
- United Nations Security Council. (2003). *Resolution S/RES/1506 (2003)*. 15 August 2003.
- United Nations Security Council. (2011). *Resolution 2011/137/PESC*. 28 February 2011.
- United Nations Security Council. (2011). *Resolution S/RES/1973(2011)*. 17 March 2011.
- United Nations Security Council. (2011). *Resolution S/RES/2009 (2011)*. 16 September 2011.
- United Nations Security Council. (2012). *UNSC Report S/2012/42*. Op Cit.
- United Nations Security Council. (2020). *Resolution S/2020/1043*. 27 October 2020.
- United Nations Security Council. (2022). *Security Council Report: Libya September 2022 Monthly Forecast*. <https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2022-09/libya-34.php> (3.10.2022).
- United Nations Support Mission in Libya. (2016). *Libyan Political Agreement*. <https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Libyan%20Political%20Agreement%20-%20ENG%20.pdf> (13.1.2022).
- United Nations World Bank. (2021). <https://data.worldbank.org/country/LY> (03.04.2021).
- United Nations. (2020). *UN Salutes New Libya Ceasefire Agreement That Points To A Better, Safer And More Peaceful Future*. <https://news.un.org/en/story/2020/10/1076012>(2.8.2022).

- United States Senate Committee on Foreign Relations. (1973). *Multinational Corporations and United States Foreign Policy (Çok Uluslu Şirketler ve ABD Dış Politikası)*. Washington: US Government Printing Office.
- Vandewalle, D. (1991). Qadhafi's 'Perestroika': Economic and Political Liberalization in Libya (Kaddafi'nin Perestroika'sı: Libya'da Ekonomik ve Siyasi Liberalleşme). *Middle East Journal*, 45(2), 216-231.
- Vari, E. (2020). Italy-Libya Memorandum of Understanding: Italy's International Obligations (İtalya-Libya Mutabakat Zaptı: İtalya'nın Uluslar arası Yükümlülükleri). *Hastings International and Comparative Law Review*, 43(1), 105-134.
- Varsori, A. (2013). *L'Italia e La Fine della Guerra Fredda La Politica Estera dei Governi Andreotti (1989-1992) (İtalya ve Soğuk Savaş'ın Sonu, Andreotti Hükümetinin Dış Politikası (1989-1992))*. Bologna:Il Mulino Publishing House.
- Varvelli, A. (2008). Relazioni Economiche Italo-Libiche (İtalya-Libya Ekonomik İlişkileri). *Osservatorio di Politica Internazionale*, 5, 1-4.
- Varvelli, A. (2009). *L'Italia E L'Ascesa di Gheddafi La Cacciata Degli Italiani, Le Armi e Il Petrolio (1969-1974) (İtalya, Kaddafi'nin Yükselişi, İtalyanların Sürgün Edilişi, Silah ve Petrol (1969-1974))*. Milano: Baldini Castoldi Dalai Editore.
- Varvelli, A. et al. (2021). Cause di Migrazione e Contesti di Origine (Göçün Sebepleri ve Esas Bağlamı). *ISPI (Istituto Per Gli Studi Di Politica Internazionale)*. 122-129.
- Varvelli, A., & Martini, L. S. (2021). Libyan Crisis: A Call for Europe Cohesion (Libya Krizi: Avrupa Uyumuna Yönelik Bir Çağrı). *Aspen Institute Italia*, 1, 1-5.
- Varvelli, A., & Villa, M. (2019). Italy's Libyan Conundrum: The Risks of Short-Term Thinking. <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/italys-libyan-conundrum-risks-short-term-thinking-24469> (7.6.2022).
- Vedovato, G. (1977). La Politica Estera Italiana (İtalyan Dış Politikası). *Rivista Di Studi Politici Internazionali*, 44(3), 373-400.

- Vedovato, G. (2007). La Ratifica Dell'Acordo Italo-Libico (1957): Un Cinquantenario di Grande Rilievo (İtalya-Libya Anlaşmasının Onaylanması 1957: Büyük Öneme Sahip Ellinci Yıldönüm). *Rivista di Studi Politici Internazionali*, 74(4(296)), 561-584.
- Venturi, B. et al. (2018). *Africa and the World (Afrika ve Dünya)*. Londra: Palgrave Macmillan Cham.
- Willard, A. R., Ratner, S. R., & Reisman, W. M. (1988). *International Incidents: The Law That Counts in World Politics (Uluslararası Olaylar: Dünya Politikasında Geçerli Olan Kanun)*. New Jersey: Princeton University Press.
- Willcoxon, G. F. (2017). Contention, Violence and Stalemate in Post-War Libya (Savaş Sonrası Libya'da İhtilaf, Şiddet ve Çıkmaz). *Mediterranean Politics*, 22(1), 91-114.
- World Bank Group, (2019). *Supporting Peace and Stability in Libya: A Compilation of Existing Analysis on Challenges and Needs*.
- Wright, C. (1981). Libya and the West: Headlong into Confrontation? (Libya ve Batı: Ufukta Pervasız Bir Düşmanlık Mı Gözüküyor?). *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 58(1), 13-41.
- Yaqub, S. (2004). *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East (Arap Milliyetçiliğinin Kontrol Altına Alınması: Eisenhower Doktrini ve Orta Doğu)*, 1, North Carolina: The University of North Carolina Press.
- Yaycı, C. (2022). *Mavi Vatan "Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı" Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Yeşiltaş, M. (2021). The Future of the Libyan Quagmire: Challenges and Prospects (Libya Kördüğümünün Geleceği: Zorluklar ve Beklentiler). *SAM Papers*, 21, 3-20.
- Yılmaz, M. E. (2008). The New World Order: An Outline of the Post-Cold War Era (Yeni Dünya Düzeni: Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Ana Hatları). *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, 7(4), 44-58.
- Zenginoğlu, S. (2021). İtalya'da Politik İstikrarsızlık: Coğrafya, İdeoloji, Ekonomi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(53), 70-81.
- Zoubir, Y. H. (2020). The Protracted Civil War in Libya: The Role of Outside Powers (Libya'da Sürüncemeli İç Savaş: Dış Güçlerin Rolü). *Insight Turkey*, 22(4), 11-27.

ÖZGEÇMİŞ

Kıssel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Mert KARA

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi İngilizce Mütercim Tercümanlık

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi

İngilizce – C2

İtalyanca – C1

Fransızca – C1

İs Denevimi

1. Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü – Tercüman
2. Süleyman Demirel Üniversitesi – Mütercim
3. Devlet Demiryolları Taşımacılık A.Ş Genel Müdürlüğü – Mütercim